GRAĐA ZA ŽIVOT I RAD RUDŽERA BOŠKOVIĆA

UREDIO

AKADEMIK ŽELJKO MARKOVIĆ

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI
I UMJETNOSTI

MF 12366

# RUDŽER BOŠKOVIĆ

*GRAĐA KNJIGA 1.*

БИБЛИОТЕКА
МАТЕМАТИЧКОГ ЗАВОДА
ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКОГ ФАКУЛТЕТА
Број инвентара 10.467
23. VII. 62
Београд

Z A G R E B

1 9 5 0

# JEDANAEST BOŠKOVIĆEVIH PISAMA IZ FRANCUSKE

MIRKO DEANOVIĆ

# JEDANAEST BOŠKOVIĆEVIH PISAMA IZ FRANCUSKE

Ni od jednoga velikog sina našega naroda nije se sačuvala tolika i tako zanimljiva korespondencija, kao što je od Boškovića.[1] Nešto radi njegovih brojnih osobnih veza s ličnostima od nauke, knjige, diplomacije, crkve i dvora tamo od Rima, Milana, Beča pa do Pariza, Londona, Petrograda i Carigrada, nešto radi njegova svestranog zanimanja ne samo za naučne probleme, nego i za suvremena zbivanja na drugim poljima, ono je desetak tisuća njegovih pisama, koja su do nas došla, jedna od najbogatijih korespondencija u Evropi 18. vijeka. U njoj se odrazuju raznolične strane života njegova vremena, tako da nije važna samo radi Boškovića samog. Mnoga njegova pisma, koja nijesu određena za javnost i koja su višeput intimna, najpouzdaniji su izvori i za povijest Dubrovnika, osobito za njegove odnose sa stranim svijetom.

Na žalost dosad je objavljen samo mali broj tih pisama.[2] Dok se ne učini pristupačnom njihova najveća zbirka, bit će dobro da se publiciraju međutim ona, do kojih se dođe. Zato se ovdje iznose neki njegovi dopisi sačuvani u Državnom arhivu u Dubrovniku. Deset ih je upućeno dubrovačkoj vladi,[3] jedno bratu Božu. Pisana su u razmaku od osam godina (1774.—1782.), ali ima ih još nekoliko iz tih istih godina, od kojih su neka već objavljena (Rad 87, 88, 90).

Ovo jedanaest pisama ne sačinjava jednu cjelinu i nalaze se ovdje skupa samo stoga, što nijesu još publicirana. Pa ipak sva su povezana jednim osjećajem, desinteresiranim rodoljubljem, te i ona mogu upot-

puniti sliku Rudža, čovjeka i patriota, koji nikada nije zaboravio svoje porijeklo, zavičaj, obitelj i prijatelje zemljake. Bio je i sretan, što u bezbroj prilika sve svoje veze u velikom svijetu može staviti u službu slobodnog razvoja male republike, jedine u cijeloj prošlosti našega naroda.

Ma da već odmakao u godinama, bolježljiv, bivši isusovac, francuski državljanin i visoki činovnik s izričitom zabranom da se bavi poslovima strane države,[4] opće poznati učenjak s velikim naučnim problemima u glavi nalazi načina, vremena i energije da radi i za interese dubrovačke vlade, da se dopisuje s njom,[5] izvješćujući je o svojim nastojanjima, da joj pomogne, o važnim novostima u svijetu, o svojim pogledima na suvremena zbivanja (»l'avermi conceduto agli stranieri pare, che porti indispensabile obbligo di concedermi alla patria«).[6]

U razgranatoj je Boškovićevoj korespondenciji razmjerno malen broj pisama, koja on upućuje u Dubrovnik i u kojima se osvrće na domaće prilike. Stoga su baš ti dopisi važni za one, koji se bave dubrovačkom prošlošću, dok dopisivanje s ljudima od nauke mogu slijediti samo stručnjaci na dotičnim područjima.

Ovim je pismima ujedno bolje osvijetljena Boškovićeva posrednička uloga između dva uzajamno daleka ambijenta, između velike romanske kraljevine na skrajnjem zapadu i male slavenske republike na skrajnjem jugoistoku Evrope. S jedne strane njegove intervencije u Francuskoj, s druge strane njegove informacije i sugestije republici bile su od neosporne važnosti za razvoj međusobnih odnosa.[7] U ono doba nitko drugi nije mogao bolje od Boškovića izgladiti neke sporove između dviju država, nitko bolje od njega upotpuniti i korigirati mišljenje Francuza o Dubrovčanima i Dubrovčana o Francuzima. I on je u punoj mjeri učinio tu svoju građansku dužnost. Koliko je on učinio i u tom pogledu, vidjet će se bolje, pošto izađu ostala njegova pisma i dnevnik iz Francuske kao i obilna korespondencija s Francuzima.[8]



Prva su tri od ovih pisama pisana 1774. u Parizu, gdje je Bošković stigao kao abbé nekoliko mjeseci ranije, u 63. godini života, neposredno nakon napuštanja opservatorija u Milanu i ukidanja isusovačkog reda, kojem je pripadao od svog djetinjstva, preko 58 godina. To je treći i posljednji njegov boravak u francuskoj prijestolnici, centru golemih kontrasta, između svijeta enciklopedista i konservativaca. Po svojoj orijentaciji Bošković je ušao u ovaj drugi ambijenat, ma da je kao učenjak bio u dodiru sa svim jačim ljudima od nauke, od kojih su ga neki, kao D'Alembert, iz prkosa uvijek zvali isusovcem.

Ovdje Bošković izvješćuje senat o promjenama na prijestolju i u vladi Francuske, jer je znao, kako je to važno za republiku. Ponadao se i on, da bi prilike mogle krenuti na bolje, pošto je stupio na prijesto mladi Lujo XVI., osloboditelj od dotadašnjeg nemogućeg režima, a koga će 20 godina kasnije revoltirani narod dovesti pod giljotinu. U nekim beznačajnim promjenama, koje odmah uvodi novi kralj, naš abbé naivno vidi predznake bolje vladavine i procvata u Francuskoj, iako je tada svemoćnu du Barry zamijenila Marie-Antoinette. Zadojen tradicionalnim duhom i okružen povlaštenim društvom, on čini se ne opaža previranja i velikog nezadovoljstva u onom ambijentu, te kao da je zatvarao svoje inače pronicave oči pred onim, što se zbivalo u neposrednoj blizini oko njega u tom istom gradu. Nije mogao da nasluti historijsko značenje tih zbivanja, makar je živio baš u žarištu skorog prevrata.[9] Takav je on bio i u svom odnosu prema književnosti: u najvećim francuskim piscima onoga doba, Rousseauu i Voltairu, on cijeni samo njihovu formu i stil,[10] dok zazire od njihovih pogleda, koji mu ruše sve ideale. Zato je s Voltairom u dobrim ličnim odnosima, ali samo dok je on bio dvorski pjesnik i newtonijanac.[11] Napredan kao učenjak, Bošković je do kraja ostao vjeran svom prvotnom pogledu na svijet, ostao je isusovac, iako bez mantije, tako da je prošao mimo njega val novih ideja, koji se širio baš iz grada, gdje je on proboravio desetak

godina pri kraju života. Zabrinut, da revolucionarni pokret ne prodre i kroz neprobojne bedeme konservativne kule, on se iz Pariza 1777. raduje, što je nakon ukidanja Družbe odgoj mladeži u dubrovačkom kolegijumu povjeren skolopima (preti delle Scuole Pie) u tom istom duhu.[12]

Boškovićevi su pogledi stoga bili potpuno u skladu s pogledima stare vlastele u jadranskoj republici, koja je osjećala, da je u opasnosti baš od francuskih novotarija. On o tome nikada ne piše gosparima, jamačno da im poštedi živce. I upravo je stoga aristokratska vlada republike imala toliko povjerenja u nj. Mogao joj je poslužiti takav sin trgovca seljačkog porijekla, sve iako nije pripadao klasi, koja je vladala.[13] U jednom i od ovih pisama (br. 10) Bošković zahvaljuje senatu na ponovnim iskazima povjerenja: »Devo ringraziare l'EE. VV. ... del nuovo contrassegno della fiducia che hanno pel mio zelo diretto al loro buon servigio«. I senaturi ne prezaju da više od puna tri decenija neprestano traže svakojake usluge od pučanina, koji im može pomoći da produže svoj ugroženi privilegirani položaj.[14] Zato mu iz harnosti postaviše i spomen-ploču u stolnoj crkvi, da ujedno služi kao primjer drugima, slično kao i nekim drugim zaslužnim pučanima, na pr. 1781. franjevačkom laiku Pasku Baletinu, koji je izradio stroj sata na gradskom zvoniku,[14a] a vijek ranije Mihu Pracatu čak jedini spomenik jednom Dubrovčaninu.

Četvrto je pismo iz prijestolnice (14. I. 1776.) u vezi s ratifikacijom francusko-dubrovačkog prijateljskog ugovora, na kojem je poslu surađivao i Bošković. Radostan je, što može baš on prvi poslati u domovinu njegov štampani tekst i tako završiti duge sporove na zadovoljstvo svoga grada.

Iduća su dva pisma iz jeseni 1777. pisana neposredno jedno za drugim u razmaku od osam dana iz okolice Pariza. Oba se tiču pitanja oko postavljanja dubrovačkog konsula u Marseju. To je bila delikatna stvar, jer je republika za svoga predstavnika držala tu stranca, koji je mogao lako zloupotrebiti svoj položaj.[15]



Senat povjerava Boškoviću, da on izabere podesno lice za tu funkciju. Pri tom on postupa oprezno i traži informacije na sve strane o dvjema kandidatima, Talijanima nastanjenim u Marseju. Jednako je tako na njegov prijedlog republika imenovala svoje predstavnike u francuskoj prijestolnici.

Sedmo je pismo upućeno tri godine kasnije bratu Božu, nižem činovniku republike, i ono ide u red njegovih privatnih pisama, od kojih je razmjerno malen broj upućen u Dubrovnik. Ni u tim se pismima ne ograničava na privatne stvari, nego se redovno osvrće i na pitanja javnog interesa. Ovdje na pr. pokazuje svoje zanimanje i za sudbinu Dalmacije, obavješćuje brata o najnovijoj epizodi francusko-engleskog rata na moru, o glasovima svjetske štampe u vezi s nedavnom trešnjom u Dubrovniku. Osim toga pravi usluge i pojedinim svojim zemljacima: pomogao je mladom Tomu Basiljeviću (Bassegli), da može učiti pravo u Švajcarskoj, jer, kaže, nije nužno, da Dubrovčani uče visoke škole samo u Italiji. Tako je i ranije savjetovao, da jedan drugi njegov zemljak dođe učiti medicinu u Pariz.[16]

Stoga je dolazak njegova privatnog pisma u Dubrovnik bio događaj, kao da stižu kakve novine.[17] Pošto stignu u grad njegova pisma — javlja mu sestra Anica — Božo ih ponosno čita znancima i raznosi njegove vijesti (»To ti je Božu pjadžer legati ih druzijem«).[18] Ona zna, da će mu to biti drago, jer je poznavala i tu njegovu ambiciju, da bude popularan ne samo u velikom svijetu, nego i u malom gnijezdu. Rudže je napokon samo preko pisama mogao podržavati vezu s obitelji i zavičajem, jer se nakon svoje 15. godine više nije vraćao u domovinu (osim jedamput na nekoliko mjeseci 1747.).[19]

U svojim pismima Rudže i braću oslovljava zamjenicom v o i po ondašnjem običaju u talijanskom dopisivanju, dok mu Anica, pišući naški, kaže uvijek t i, onako, kako bi mu i govorila. Bošković umeće i u jednom od ovih pisama (br. 8) nekoliko riječi na materinskom jeziku, i to sasvim ispravno pisanih (»er je pravi mah-

nitac«), kao i inače nekoliko puta iz opreza, da ga eventualno stroga cenzura ne bi razumjela. Nije dakle nikada zaboravio hrvatski, ali nije pisao tim jezikom, jer je bio nevješt njegovu književnom obliku, kako to on sam jednom priznaje Anici.

Iduća četiri pisma iz 1781. i 1782. posvećena su informacijama o različitim poslovnim pitanjima republike. I u njima se očituje, koliko se Bošković brine za sve, što nju interesira. Njega dakako sve to nimalo ne zanima i on to čini bez ikakve lične koristi, samo iz ljubavi prema rodnom kraju. U jednom od ovih pisama (br. 6) on hiperbolički ističe senatu: »Così ho adempito il mio dovere, essendo stato sempre mio costume invariabile di preferire anche un dito del mio dovere a mille miglia del mio piacere o interesse«.[20] A kad je jednom mislio, da je na samrti, moli dubrovačku vladu samo to, da se ona brine za njegovu nezbrinutu sestru i nećakinju.[21]

Uz pismo od 6. III. 1781. (br. 8) šalje senatu jedan izvadak jamačno iz Gazette de Leyde, koji je u vezi s nekim poslom Dubrovnika u Maroku. Šalje ga prevedena na talijanski, jer je mislio, da senaturi ne bi razumjeli francuski original. Ali u to su doba već mnogi intelektualci u Dubrovniku znali taj jezik i čitali francuska djela u izvorniku. Bio je on poznat nekim književnicima još od prvih decenija 18. vijeka (na pr. I. Đurđeviću, Dž. De Angeliju, Petru Boškoviću), dok su negdje u sredini stoljeća neki od njih već i prevodili s francuskog (na pr. Ivo Franatica Sorkočević, Marin Tudišević, anonimni prevodioci Molièra).[22]

Bošković se ne zauzimlje samo za materijalne interese republike, on se brine i za njen ugled u svijetu. Tako u ovom pismu brani stajalište, da se njen teritorij i susjedni joj krajevi, makar pod turskom vlasti, ne smiju smatrati kao Levanat. Taj stari spor s Francuskom bio je za nj ne samo trgovačko pitanje u vezi s povlasticama plovidbe, nego također i pitanje prestiža njegova slavnog grada-države.



Ovdje on ponovo razlaže o nezgodama nastalim radi lošeg izbora konsula republike u Marseju. Rangoni naime kompromitira njen ugled. Ali Bošković za te svoje intervencije ima i naročitih manjih troškova, i aristokratski štedljivi senat pušta, da mu on pučanin predujmljuje novac, i to ne samo za svoje lične izdatke, nego i za izdatke službenog predstavnika republike u Parizu, Toskanca Favi.

[Da tekst pisama bude što vjerniji originalu, ostavljene su nepromijenjene ortografija, interpunkcija, a i neke omaške (iza kojih je stavljen usklični k). Samo su kratice — osim u naslovima — zamijenjene potpunim riječima.]

## TEKST PISAMA

### 1

### PROMJENE U VEZI SA STUPANJEM NA PRIJESTOLJE LUJA XVI

Eccellenze

Quantunque io abbia avuta qui la proibizione di accudire immediatamente agli affari delle EE. VV.,[23] non credo, che cio mi impedisca il dar loro nelle presenti circostanze qualche notizia, che possa interessarle. Gia scrissi la perdita, che si è fatta quì, e le grandi speranze concepite per li sentimenti impareggiabili del nuovo giovane Monarca, il quale mostra per tutte le vie, che non cerca altro, che l'equità, e la giustizia, e la felicità de'suoi popoli, e la buona armonia con tutti. Ha gia dimostrata in piu modi la premura, che ha di sollevare i suoi sudditi. Ha condonata una contribuzione, che era solita per l'avvenimento al trono, e sento, che sarebbe ita al di là di 40 milioni: ha accettati tutti i debiti dello stato, e assicura, che ha trovati i fondi per rimborsarne a poco a poco i capitali, ha liberato il Regno dalla grave perdita, che si farebbe rifondendo le

monete; onde permette, che quelle che vi sono abbiano il corso suo, e le nuove sue vuole, che sieno della medesima qualità. Si applica continuamente, e travaglia per informarsi di tutto: si spera che la Francia diverrà floridissima sotto il suo Regno.

In ordine al Ministero, jer l'altro si ebbe la grande mutazione. Il Sigr. Duca d'Aiguillon la sera de' 2 chiese la dimissione dal Ministero, e l'ebbe alle ore 10 cioè 2 ore prima di mezza notte. Non è stato esiliato, anzi neppure è partito da Parigi. Jeri andai a farmi scrivere alla sua porta, giacchè non riceve, che la gente di confidenza. Si assicura, e pare, che non sene possa dubitare, che per la guerra sia gia destinato M. le Marquis de Muy, di cui tutti dicono un gran bene, e per gli Affari Stranieri M. le Comte de Vergennes, che ora è Ambasciatore in Svezia, ed è stato Ambasciatore in Costantinopoli, dove per me aveva una bontà grandissima, ed io gli ho infinite obbligazioni. Sono stato assicurato da persone, che dovrebbero non ingannarsi, che gia sono partiti i Corrieri per tutti due. Questo secondo è un signore di un talento straordinario, e deve essere personalmente conosciuto da molti delle EE. VV., che sono stati ivi ambasciatori.[24] Si crede, che vi saranno delle altre mutazioni nel Ministero. Per quello della Marina non vi è ancora nulla, e molti credono, che resterà, altri ne dubitano. Io appunto avevo cominciato a goder di nuovo la sua padronanza, e avevo l'onore di pranzare da lui di tanto in tanto. Conforme all'ordine ricevuto da lui io non gli ho piu parlato del loro affare, ne questo sarebbe il tempo da parlarne fra tante grandi rivoluzioni, che tirano a se l'attenzioni di tutti. Egli nemmeno mi è piu entrato su questo; ma ho motivo da credere, che la scrittura presentata non sia stata senza effetto, e che la risposta, che avranno ricevuta, o toglierà il timore delle grandi conseguenze, che temevano (che al fine, se non si volesse altro, che l'esenzione dal dazio di transito in pieno mare, il credere, che quel fatto individuo sia stato in mare aperto, non porterebbe gran conseguenza) o almeno lascerà loro la speranza di ripigliare l'affare, quando quì le cose si saranno messe in calma, e avranno preso un nuovo stabile avviamento.



Ho creduto, che il cambiamento seguito nel Ministero debba interessarle, e che gradiranno l'attenzione, che ho di darne parte, perchè sappiano, a chi debbano indirizzarsi in avvenire, per la qual cosa non mancherò di dar loro l'avviso della pubbilazione (!) del nuovo Ministro, quando sarà seguita, e del tempo, in cui si crederà possa essere quì. Io sono col solito profondo ossequio dell'EE. VV.

Parigi, Piccolo Luxembourg 6 Giugno 1774.

Ummo Divmo Obblmo Serre
L'Abb. Boscovich Direttore d'Optica
per la Marina di S. M. Cristma

(Fasc. XIV, No 1704)

## 2

### IMENOVANJE TURGOTA ZA MINISTRA MORNARICE

Eccellenze

Mi credo in obbligo di dar parte alle EE. VV. del nuovo cambiamento nel Ministero, il quale deve interessarle. Mr de Boynes è stato levato dal Ministero di Marina, e sento, che gli sia stata data una pensione; ma egli era ricchissimo prima, e si è anche arricchito molto di piu nel Ministero. Martedì scorso oggi sono 8 giorni avevo pranzato da lui, e certamente allora non si aspettava questo colpo almeno così imminente: il giorno seguente ebbe l'intima, e fu avvisato subito il nuovo Ministro, che è Monsr Turgot il quale era intendente di Limoges. È fresco di 44 anni, ed è un uomo riputato di gran mente, e di carattere fermo, e giusto. Piu volte

gli era stata proposta nel regno passato la gran carica di Coltrolor (!) Generale, e non l'aveva accettata. Io l'ho conosciuto, e trattato molto nel primo mio viaggio a Parigi, essendo egli edotto per se, e amico de'letterati. Ad ogni modo adesso è intrinseco di quelli, che si sono mostrati i piu scontenti de' miei vantaggi per gelosia; onde difficilmente potrò averci confidenza: ma come ho degli amici, che sono amici suoi, così spero, e ne vengo assicurato, che non mi farà del male, e non cercherà di disfare quello, che è fatto. Con tutto questo per me ho perduto, giacchè in casa dell'altro avevo continuo, e libero accesso. Da questo devo andar all'udienza questa mattina dopo che questa posta sarà partita, e vedrò, come mi riceverà. Per loro, credo, che questo cambiamento sarà vantaggioso, perchè l'altro era troppo prevenuto,[25] e questo, credo, che piu facilmente si potrà chiarire de'fatti, e entrare nelle loro ragioni, essendo portatissimo per la equità. Mr di Vergennes arrivò domenica scorsa 17 corrente: io ebbi l'onor di vederlo il giorno seguente, e mi ricevette con tutte le espressioni di bontà. Intanto è ingolfato ne' grandi affari, e al 1 del venturo anderà col re a Compiegne, onde non lo rivedrò piu, che al ritorno in settembre, e se mi si dà alcun adito per mettergli delle buone impressioni per la Repubblica, non mancherò di farlo certamente. Si dice, che vi possano essere degli altri cambiamenti nel Ministero, e si dice da alcuni, che Mr Turgot medesimo sia in questa carica per poco tempo, per passar poi di fatto ad essere coltrolor (!) generale; ma lo credo difficilmente, perchè sarebbe un calar di rango. Non credo, che possa vedersi un sistema fisso fino a dopo le villeggiature di Compiegne, e di Fonteneblò, cioè verso la fine dell'anno. Io spero, che l'EE. VV. gradiranno l'attenzione, che ho avuta di partecipare loro questi avvenimenti, mentre insieme mi confermo con tutto l'ossequio delle EE. VV.

Parigi 26 Luglio 1774.

(potpis idem)

(Fasc. XIV, No 1720)



3

## PROMJENE U MINISTARSTVIMA

Eccellenze

Benchè da un pezzo non abbia avuto alcun riscontro dell'arrivo di varie lettere, colle quali mi son dato l'onore di andar informando l'EE. VV. di quanto accadeva nelle mutazioni del Ministero correlativo a' loro affari, pure ho creduto mio dovere il seguitare ad usar l'attenzione medesima. Rimosso M. de Boynes, come mi detti l'onor di scrivere, fù messo in luogo suo M. Turgot, uomo di gran talento, e di probità conosciuta, ma che pratichissimo degli affari economici, doveva fare un intero noviziato in quelli della Marina. Di fatti non vi ha durato molto, mercoledì scorso 24 corrente fu rimosso dal suo impiego il controlor generale, carica importantissima, e fu sostituito in suo luogo M. Turgot, succedendo a questo M. Sartine, che per tanti anni ha esercitata con infinita stima universale la carica di lieutenent de police quì in Parigi. Egli pure non era al fatto di quell'impiego; ma si vede, che gli fù dato pro interim. Jeri passò ad un altro dipartimento, che aveva avuto per 50 anni il duca de l'Aurilliere, chiamato una volta S. Florentin, il quale ha sotto di se la città di Parigi, che niuno conosce meglio di questo nuovo ministro. La carica è vacata per la dimissione, che jeri finalmente si indusse a darne il vecchio, il quale per altro sento dire, che seguiterà ad entrar in consiglio. Non si sapeva jer sera in Compiegne, ne questa sera in Parigi, chi sarebbe dichiarato ministro di Marina: si nominavano principalmente due soggetti di merito, e riputazione, che sono M. Sallaru, e M. d'Hénnery. Io non ho alcuna servitù con loro, ma ho tra gli amici de'loro amici, e di un di essi amici di confidenza. Quando si saprà il successore, non mancherò di darne avviso, e cio sarà probabilmente col prossimo ordinario. Lo scorso mercoledì 24 corrente, seguì un altra mutazione di grandissima conseguenza per questo paese, e

fù la rimozione dalla Corte, e l'esilio sulle sue terre del cancelliere di Francia, quello, che aveva fatta fare tutta la gran rivoluzione della mutazione del Parlamento, ed esilio di tanti suoi membri.[26] Come la sua carica è inammovibile, così in luogo suo è stato nominato per guardasigilli M. Miromenil, che era stato presidente del vecchio Parlamento di Roano, ed aveva perduta la carica in quella rivoluzione: insieme gli è stata data la facoltà di esercitare tutti gli atti del cancellierato, dichiarandosi, che alla vacanza della gran carica di cancelliere debba egli succedere in essa senza nuove spedizioni, ne nuovo giuramento. Oggi appunto avevo finito di pranzare con una sua figlia da un amico mio, che è suo amico intimo di confidenza, quando è arrivata la lettera da Compiegne da persona sicura colla nuova delle mutazioni di jeri, che non si sa ancora con sicurezza generalmente per Parigi. Questa rimozione del cancelliere, e la sostituzione di questo soggetto fa credere, che il Parlamento vecchio sarà richiamato presto, e vi è la piu grande espettazione per vedere con quali condizioni rientra. Torneranno così alla Corte anche que'Principi del sangue, che ne erano allontanati, e vi saranno mille novità importantissime pel Regno, ma che non interessano punto l'EE. VV. Il Ministero così è mutato tutto, e la gente sostituita gode tutta un credito generale di probità, e di talento. Il Re si occupa infinitamente degli affari, e fa delle riforme anche nell'economico, avendo anche i giorni scorsi riformato buon numero di cani, di cavalli, e di persone attaccate alla lor cura, diminuendo così anche le spese de'suoi piaceri per andar sollevando i suoi sudditi troppo aggravati.

Mi congratulo colle EE. VV. del buon esito di Pietroburgo, che attesa la pace svantaggiosissima, a cui sono stati costretti i Turchi, diviene molto interessante,[27] e col mio solito profondo ossequio mi confermo delle EE. VV.

Parigi 29 Agosto 1774. (potpis idem)

(Fasc. XIV, No 1729)





FRANCUSKO-DUBROVAČKI UGOVOR ŠTAMPAN I RAZASLAN

Eccellenze

Appena erano partite le lettere dell'ordinario passato, in cui mi ero dato l'onore di scrivere alle EE. VV., quando il Sig. Ab. Niccoli ricevette da Versaglies dal Commesso suo amico tre esemplari della rattificazione di S. M. colle convenzioni, e colla lettera al grande ammiraglio di Francia, che è il duca di Pentievre, per far arrivare pel suo canale in tutti i porti del Regno la notizia autentica del trattato concluso.[28] Tutto questo è stampato nella Stamperia Reale. Io ho creduto bene di mandarne subito un esemplare alle EE. VV. con questo primo ordinario, pregando Mre Stay di mandar il mio piego al console di Barletta, perchè lo trasmetta col primo incontro di barca, che passi; non mi parendo necessario di far spedire apposta. Credo di certo, che ne sarà mandato dal Ministero un numero di esemplari al console, perchè li dia alle EE. VV. Il Sigr Ab. Niccoli, che posdomani vedrà il suo amico, gliene suggerirà il pensiere, se a sorte non l'avesse da se. Questa stampa mette un sigillo non solo autentico, ma pubblico, e le EE. VV. saranno sicuramente contente delle tante espressioni, che vi sono della bontà, e prottezione di S. M. per la Repubblica, e delle migliori disposizioni per mantenere la buona armonia, e di procurare i vantaggi della medesima. La lettera all'ammiraglio è stesa ne' medesimi sentimenti. Conviene, che dalla parte loro facciano tutto il possibile costì, e per mezzo de' loro consoli altrove, per mantenere questa armonia, e guadagnarsi sempre piu l'animo del giovane Monarca, e del presente Ministero.

In ordine a questo posso aggiungere alle EE. VV., che il Sigr Ab. Niccoli sempre pieno di zelo pel bene della Repubblica, andò l'altro giorno apposta all'udienza di M. di Sartine per ringraziarlo di quanto aveva co-

operato, e della stampa. Il ministro gradì molto l'attenzione: si tratenne seco in lunghi discorsi: mostrò la migliore volontà del mondo, e si fece vedere positivamente contento di avere terminato tutto all'amichevole, e disse al Sigr Ab., che era stata una fortuna, che egli si fosse preso l'assunto per trattare, che senza di questo le cose si sarebbero aggiustate difficilmente. Aggiunse, che dovrebbe suggerire alla Repubblica, di cooperare per parte sua alla continuazione della buona armonia. Rispose, che era sicurissimo, che la Repubblica piena di riconoscenza per la bontà di S. Mà, avrebbe senza alcuno stimolo altrui da se medesima usata ogni diligenza, per meritarsi sempre piu la grazia del Re. Così si finì l'udienza colla migliore intelligenza possibile. Vedano l'EE. VV. la differenza di questi tempi da quelli, ne'quali i disgusti si succedevano gli uni agli altri, ne'quali due fregate erano destinate per bloccare il loro porto, e si era proposto di portar in consiglio di Stato l'affare in modo da interdire per sempre i porti di Francia a'loro legni. Una serie fortunata di circostanze, la considerazione che godeva, e che gode il Sigr Abbate, la sua attenzione, e abilità per servirsi bene delle medesime, hanno giustificato il consiglio, che mi detti l'onore di dar allora, di prevalersi di lui.[29]

Egli ora vedrà di finire in qualche modo l'altro affare della dichiarazione dell'obbligo del Cresci,[30] e spera di riuscirci, quantunque ora dopo questa stampa l'articolo è quasi inutile, essendo dichiarato implicitamente, e convenga andar con cautela nel rimuovere, e maneggiare le origini disgustose de'scambievoli disturbi. L'impegno, che ha ora il ministro di Marina di mantenere l'opera fatta a nome suo, le eccellenti sue disposizioni per la Repubblica, l'amicizia positiva dell'Ab. col commesso, che ha il dipartimento de'consoli, ci dà una sicurezza di agire anche per questo canale, il quale è il diretto per gli affari di commercio, con ogni vantaggio, e sarà bene di tenerlo aperto. Potranno le EE. VV. ritirarne un grande vantaggio ancora, ove occorra bisogno di appoggio in altri porti, massime in



quelli di Levante. Per questo crederei cosa opportuna, che l'EE. VV. dessero ordine a'loro consoli, che se per accidente occorresse loro alcun accidente, per cui avessero bisogno di qualche ajuto di qua, o nascesse qualche differenza co'consoli di Francia, la quale per altro devono procurar d'evitare quanto sarà possibile, ne diano avviso al Sig. agente Franco Favi, e facciano una sopraccoperta al Sigr Ab. Niccoli. Così si piglieranno piu presto le precauzioni, per impedire ogni cattivo effetto per mezzo di questo istesso canale immediatamente, e con piu efficacia, che se si facesse il giro per gli Affari Stranieri, e piu presto, che se si dovesse far il giro per costà: parlo sempre di affari, che non richiedano necessariamente istruzioni particolari delle EE. VV. Intanto gli altri affari si tratteranno pel canale di M. di Vergennes, il primo de'quali sarà quello del diritto d'aubene, quale, credo, che secondo il mio suggerimento, chiederanno, sia abolito. Questo sarà un altro trattato, che farà onore alla Repubblica, e che farà conoscere sempre piu la buona armonia, e la protezione di questa Corte. Indi verrà l'affar di Napoli, per cui si anderanno pigliando i passi; ma convien andare adagio per non guastare con de'passi inutili, anzi dannosi. Il Sigr Abbate anderà facendo tutte le disposizioni opportune a tempo, e luogo.

Dalla ultima loro lettera mi pareva di poter raccogliere, che credendo inutile la prima loro rattificazione, ne avrebbero mandata un'altra. Come non la vedo comparire, comincio a persuadermi, che non l'abbiano poi mandata prima di sapere di qua l'esito dell'altra. Se essa intanto arriva, probabilmente il Sigr Ab. la presenterà almeno al commesso, dicendogli, che l'altra era stata fatta sul modello dato dal console, ma che essendosi ricevute posteriormente le sue insinuazioni, si era fatta l'altra per mostrare la loro premura, e il rispetto per S. M., e se vorrà ritenerla, resterà in cambio della precedente. Essendosi qui stampata la rattificazione di S. M. non si crede piu necessario, che anche l'EE. VV. stampino la loro, e se si avesse a stampare,

sarebbe meglio che non fosse quella prima, che era veramente troppo da uguale a uguale. Ma sicuramente potranno lasciar stare senza farne altro: questa di S. M. suppone anche la loro, perchè non si sarebbe stampata, se loro non ne avessero pur mandata una.

Questo è quanto mi occorre in quest'ordinario, ne mi rimane altro, che confermarmi d. EE. VV.

Parigi 14 Luglio 1776.

(potpis idem)
(Fasc. XIV, No 1808)

## 5

### SAVJETI O IZBORU KONSULA

Eccellenze

Quantunque vi sarebbe tempo la settimana ventura per far arrivare la presente a Napoli l'ultimo sabbato del mese venturo, anzi anche oggi a quindici, ad ogni modo anticipo per assicurarmi, e perchè forsi si troverà in Barletta qualche occasione straordinaria. Due sono gli articoli, sulli quali devo rispondere, l'affare del consolato di Marsiglia, e l'altro delle fedi di sanità. Gia scrissi nella mia ultima, la quale sarà stata jer l'altro in Napoli, che avevo avute delle buone informazioni pel Sig. Pagani, per cui si impegnava molto un mio amico; ma che sapendo, che il Sig. Ab. Niccoli sarebbe ito alla sorgente, per fare, che la scelta fosse la piu vantaggiosa alla Repubblica, credevo necessario il sospendere. Intanto mi è venuta una lettera di un mio grande amico da Genova, fratello di un exdoge, il quale mi fa i piu grandi elogj del medesimo, e mi prega con ogni istanza di farlo prescegliere. Mi dispiace di non poter far altro, che esporre questi elogj positivi, ma di persone, che hanno impegno di farlo riuscire; ad ogni modo, quantunque io non abbia alcuna conoscenza col Rangoni, pel quale l'EE. VV. avevano avuti degli impegni di un personaggio di grande autorità, il bene pubblico mi fa preferire il mio dovere a qualunque altro riguardo, e informarle, che le informazioni dimandate a persone imparziali danno tutta la preferenza al Rangoni, per cui anche le circostanze sono favorevolissime. Il Sig. Ab. mi scrisse di aver vedute le lettere d'informazione, le quali danno questa preferenza: ho saputo, che il Rangoni è amicissimo di chi puo molto, e starei per dir tutto, con quelli che maneggiano anche quì gli affari de'consolati. Sono venuto apposta qua, dove si trova la Corte, e dove vi è attualmente il Sig. Ab. Niccoli, e il Sig. Favi, impegnatissimi a ben servirli, per schiarire meglio il tutto. Ho parlato anche a Mons. nunzio, e alla sua gente, e mi hanno fatto di esso i piu grandi elogj, nominatamente per un talento grandissimo nel maneggiare gli affari i piu scabrosi, e impegno sommo per riuscirvi. Vi fù non ha gran tempo un'occasione, in cui si distinse assaissimo. Un giovane, figlio di persona potente in Roma, fu preso in Marsiglia, mentre andava per servir il re di Spagna nelle guardie del corpo, come se fosse un ingaggiatore, e vi era una gran cabbala con de'falsi testimonj:si voleva fare un'esecuzione militare impiccandolo. Il console lo seppe: gridò tanto, benchè fosse minacciato egli stesso, e si maneggiò tanto, che ottenne fosse trasportato a Aix capo della provincia. Corse là, girò, e parlò in modo, che ottenne una sospensione, finchè sene scrivesse alla Corte. Ne avvisò subito il nunzio, il quale ottenne gli ordini, perchè fossero mandate qua le procedure: si sventò la mina, furono fatti mettere in prigione l'uffiziale, e i soldati a disposizione di Monsignore, e il giovane liberato continuò il suo viaggio. Senza il gran talento, e il movimento, che il console si era dato, il giovane sarebbe perito prima, che si potesse riparar il colpo. Ho saputo questo caso dettomi per un saggio, nel dirmisi, che il suo talento, e impegno si vedeva in tutte le occasioni. Si aggiunge la sua intrinsecchezza con chi puo influire molto negli affari, e si aggiunge un altro oggetto interessante. L'affare delle fedi di

sanità, per cui il Sig. Ab. Niccoli ha gia fatti de'passi, non dipende punto di qua, ma da'tribunali di Marsiglia, a'quali la Corte deferisce totalmente in una materia così gelosa. Il Sig. Ab. fa de'passi anche per quella parte; ma io son persuaso, che un uomo così attivo, come lo è il Sig. Rangoni, stando sul luogo, potrà giovare infinitamente per ottenere quel piu, che sarà possibile. Quando l'EE. VV. si determinino a presceglierlo, le pregherei di tener segreto l'impegno, con cui scrivo, trappatomi dal solo mio dovere, e dalla premura del ben pubblico; per non dar occasione a'miei amici di dolersi di me. Io ho risposto ad essi, e al Sig. Pagani, che mi ha scritto chiedendo in persona la mia interposizione, che io esporrei alle EE. VV. le buone informazioni, che avevo di lui; ma che temevo dell'esito, sapendo, che vi erano costì degli impegni forti prevj per un altro, di cui avevano chieste delle informazioni, e che le avevano vantaggiosissime. Le avranno di fatto la settimana seguente dal Sig. Favi.

Il Sig. Ab. Niccoli probabilmente partirà per la Toscana sul principio di novembre, per tornare quà a primavera, e la cosa dipenderà dalla permissione, che aspetta da Firenze dentro questa settimana. Intanto spingerà, quanto sarà possibile le disposizioni per l'altro affare, lasciando al nipote tutte le istruzioni, presentandolo, e raccommandandolo a'suoi amici e per quello, che si appartiene a'loro affari, e per gli altri di Toscana. Io coopererò, se vi sarà bisogno, e se si sostiene la mia salute, la quale tre settimane fà aveva di nuovo sofferto assai: ora va meglio. Spero, che a quest'ora avranno spedito l'ordine del pagamento de'100 zecchini ritardato troppo: sanno il proverbio latino q u i c i t o d a t, b i s d a t. Io ne ho avuto del rossore, ed essendo in campagna ho pregato il Sig. Favi di esiggere i miei effetti in Parigi, e pagarsi intanto su quelli. Egli non ha voluto, prottestando con la sua solita onoratezza, che l'interesse era per lui l'ultimo oggetto, bastandogli l'onor di servirli. Queste sono belle espressioni; ma ognuno desidera naturalmente di vedere corrisposto



l'impegno nel ben servire. Prego quanto so, e posso, che diano fin da ora l'ordine per li pagamenti anche de'due anni venturi da farsi al tempo debito, e piuttosto molto prima, che umpoco dopo. Io sono col solito ossequio delle EE. VV.

Fontainebleau 27 Ottobre 1777.

(potpis idem)

(Ibidem, Fasc. XIV, No 1851)

## 6

### KANDIDAT ZA KONSULA U MARSEJU

Eccellenze

La scorsa settimana scrissi da Fonteneblò sull'affare del consolato, e aggiunsi, che il Sig^re Favi ne avrebbe scritto pure alle EE. VV. in quest'ordinario, come eravamo rimasti sul supposto, in cui ero, che o nella lettera diretta dalle EE. VV. al Sig. Ab. Niccoli, o nell'altra scritta a lui, fosse dato qualche cenno di questo affare ancora, oltre quello delle quarantene. Ma avendo essi rivedute con attenzione quelle due lettere, si vide, che quantunque vi fosse nella lettera del Sig. Ab. l'espressione di raccommandarsegli (!) un altro affare, di cui si scriveva al Sig. Favi, questo era correlativo al solo secondo della quarantena, e non al primo; onde come di questo non vi era nulla nelle loro lettere, così credettero di non ne dover fare menzione immediata nella risposta del Sig. Favi. Come per altro io fin dal principio mi ero diretto allo stesso Sig. Ab. per sapere, quale de'due soggetti sarebbe piu proprio pel servizio della Repubblica sì per l'abilità, sì per essere in buona vista presso questo Ministero, e mi aveva egli favorito, e suggerito quello, che scrissi per questa parte, così ha avuta la bontà di dettare al nipote la lettera diretta a me, e sottoscritta da lui, che mi do l'onore di trasmettere originale alle EE. VV.[31] Egli si era indirizzato

quì al suo amico, per mezzo di cui ha aggiustati tutti i precedenti affari, e concordati gli articoli, e fatte le mutazioni al trattato per ridurlo alla forma, in cui fu sottoscritto: questi, che finchè sarà nell'impiego, in cui vi ha tutta l'apparenza, che durerà stabilmente, e finchè il Sig. Ab. sarà autorizzato a trattar i loro affari, sicuramente favorirà la Repubblica, conforme all'espressione adoprata quì da esso Sig. Ab., il quale non ha voluto spiegarsi piu, e desidera, che tutto questo rimanga segreto, anzi neppure sa, che io m'avanzo a esprimermi tanto, ed in tali materie la mancanza del segreto puo indisporre le persone, e guastar tutto, s'indirizzò a persona di sua confidenza, di probità, e talento, da cui ebbe le notizie, che qui si communicano con quel di piu, che io scrissi, e che quì è solamente accennato, che il Rangoni è amico ancora di persona, che puo moltissimo in quel genere di affari, che deve trattare. Premendomi il buon servizio della Repubblica, scrissi, e repplico, ad onta del sommo piacere, che avrei avuto di sodisfare i miei amici, e senza curare le espressioni forti, colle quali il Sig. Pagani mi offeriva nella sua lettera i suoi servizj in Marsiglia, se per le mie raccommandazioni otteneva il posto. Alle notizie, che avevo avute per mezzo del Sig. Ab., scrissi in dettaglio le altre, che io avevo ricavate a questa nunziatura. Così ho adempito al mio dovere, essendo stato sempre mio costume invariabile di preferire anche un dito del mio dovere, a mille miglia del mio piacere, o interesse. Io non conosco il Sig. Rangoni, non ho alcuna relazione ne con esso, ne con alcuno de'suoi amici; ad ogni modo metto l'EE. VV. al fatto, desiderando, che neppure sappia egli, che io nelle informazioni gli ho data la preferenza. L'EE. VV. faranno quello, che giudicheranno il piu approposito, e quando per ragioni, che io non posso immaginarmi, preferissero l'altro; allora solo gli farò sapere di nuovo, che io ho scritto bene di lui: ma questo caso è difficile atteso il complesso delle notizie, e sopratutto la premura, che devono avere di avere quì il Ministero favorevole in qualunque incontro,



e la maggiore probabilità di ottenere nell'altro affare sì geloso quel piu che sarà possibile.

Non essendo questa lettera per altro, passo a confermarmi col solito ossequio delle EE. VV.

Brie Comte Robert, 3 Nov. 1777.

(U prilogu Niccolijevo pismo Boškoviću) (potpis idem)

(Ibidem, Fasc. XIV, No 1852)

## 7

### INFORMACIJE BRATU BOŽU

All'Ill^mo Sig . . . Natale Boscovich — Ragusa.

Parigi 18 Decembre 1780.

Vi scrissi lo scorso ordinario accludendo la lettera a Monsignore al solito[32]: ora vi aggiungo due righe coll'occasione che devo scrivere al Sig. Lukscia per qualche cosa, che concerne il pubblico; onde non essendo piu a tempo a mandar a Versaglies metto direttamente alla posta, che andera a conto del pubblico medesimo, e gli accludo questa per voi. Lo fo, perchè jeri a Versaglies mi trovai a pranzare con uno de'primi signori Svizzeri, che si trovano quì, dal Sig. conte di Vergennes, ed egli, che è mio amico, mi dette delle informazioni tutte contrarie per l'affare del Sig. Bassegli.[33] Mi assicurò, che in Friburgo hanno eccellenti professori di legge, e nominatamente di jus pubblico, e quello è cantone cattolico: che il signorino vi starebbe eccellentemente, e con tutta sicurezza; perchè egli gli troverebbe una casa eccellente, cognitissima a lui, in cui starebbe pagando la sua pensione, e assistito come se fosse uno della famiglia medesima. Quello è un Sig^re, di cui posso fidarmi infinitamente, ed è genero del conte d'Afry, da cui io pranzo spesso avendo fatta con lui conoscenza quando era ambasciatore di Francia in Ollanda, ed ora è colonello commandante di tutte le

guardie svizzere, cioè la prima persona degli Svizzeri quì. Il genero è un Sigre di sommo garbo; onde non temo di essere ingannato: le mie informazioni precedenti erano di militari, che non sono ugualmente al fatto degli studj. Se si risolve ad andare, basta che voi melo scriviate, che si concerterà il tutto prima, e spero, che il signorino starà contento.

Io seguito a star bene nel totale; ma tosso la notte, e fo delle ostriche: tutto Parigi è accatarrato. Fui dal mio nuovo ministro di marina, che mi ricevette a maraviglia: mi disse che il principe Saverio[34] gli aveva mostrata tutta la premura per me, l'aveva veduto questi giorni, ma che io ero troppo conosciuto onde non avevo bisogno di raccommandazione; che non avevo da temer nulla. Così non solo non ho perduto nel cambio, ma ho guadagnato.

Non sapiamo nulla direttamente delle squadre; ma il corriere d'Europa ci assicura per nuova portata a Londra da una fregata, che tutta la squadra era stata vista a'4 di questo mese dalla stessa fregata in ottimo stato; dove la squadra inglese era stata dispersa da un fiero colpo di vento, che aveva molto danneggiati molti de'loro vascelli, 6 de quali essa aveva incontrato gli uni dopo gli altri in pessimo stato, che si ritiravano verso i porti d'Inghilterra.[35] Posdimani quì comincerà lo scoruccio grande per l'imperatrice, che fa spender tutti; io devo mettermi in scorruccio col mantello di lana, fibbie nere ecc.; ma per un abbate la spesa è leggera:[36] non sapiamo nulla delle idee dell'imperatore. Io temo per la Dalmazia Veneta, e per la loro terra ferma adjacenze antiche del Milanese, e del Friuli austriaco. Non vi è bisogno di guerra: basta mandar a prender possesso: non so quanto si possa star sicuri nemmeno costì.[37] Intanto tutte le gazzette son piene del terremoto, che si suppone avere spaccate quasi tutte le case di Ragusa, che appena è rimasta in piedi. Io non credo, che vi sia piu di quello mi scriveste, che alcune case erano rissentite.[38] Mille saluti a Aniza, parenti, amici. Addio. (bez potpisa)



8

## STANJE NEKIH POSLOVA REPUBLIKE

Eccellenze

La lettera, di cui l'Eccellenze Vostre mi hanno onorato in data degli 11 gennaro colle due coppie (!) annesse, mi furono inviate dal Sig. agente Favi a' 2 corrente. Il giorno seguente io lo condussi a Versaglies colla mia carrozza, dove si dette a' due primi commessi un della Marina, e l'altro degli Affari Stranieri la nuova del buon esito dell'antico affare di Marocco; ma con sommo nostro dispiacere si ebbe la cattiva nuova di un susseguente imbarazzo con quel re, sul quale non si puo sicuramente contar mai, e r j e p r a v i m a h n i t a c, e conosciuto da tutti per tale.[39] La notizia si contiene nel paragrafo di una gazzetta d'Ollanda, di cui esso Sig. agente ha fatta la tradduzione, che io accludo in questo piego.[40] Come la data è tanto antica, e la nuova per arrivar qua ha fatto il lungo giro per l'Ollanda, io non le avrei dato retta, massime dopo la precedente dichiarazione di quel sovrano: ma l'amico del Sig. agente, il quale deve essere a portata di saper quello, che accade in quel paese, che dipende dal suo dipartimento, gli ha detto, che in quell'articolo vi era del vero, senza darne altro dettaglio, perchè non poteva insistersi molto presso di lui, che da un pezzo è sommamente indisposto di salute; onde senza una particolare amicizia neppure avrebbe potuto vederlo. Se la data non fosse così vecchia, scriverei a Mons. Stay, che avisasse il console per far spedire un bastimento apposta da Barletta col mio piego, essendo essenziale, che una tale notizia arrivi costà il piu presto, che sia possibile: ma se essa è vera, come lo sarà o in tutto, o in parte, sicuramente il loro console di Cadice ne avrà avanzata la notizia alle EE. VV.[41] Per questo ho detto al Sig. agente, che non occorreva scrivesse ora su questo, e altri affari correnti; ma aspettasse la posta menstrua,

che partirà di qua oggi a 15, ed arriverà a Roma il primo martedì del mese venturo in tempo da potersi far avere il piego in Napoli pel seguente sabbato, che sarà il primo del mese. Così egli potrà aggiungere le notizie piu recenti, che possano interessarle, ed intanto io toccherò quì tutti gli articoli di questi ultimi pieghi, che sono communi ad amendue, e scrivo a Monsig. Stay, che mandi il piego a Barletta, perchè sia trasmesso costà colla prima occasione, che per accidente si incontrasse avanti la partenza della felucca regia.

In primo luogo devo tranquillizzare le EE. VV. sulli passi, che si sono fatti per la quarantena, e per le pelli. I loro ordini di arrestare detti passi, e anche di ritirarli, se fosse stato possibile, sarebbero arrivati troppo tardi: la grande distanza fa, che le lettere restino tanto tempo per istrada: questi pieghi vi sono rimasti per quasi due mesi. Ma fortunatamente io li avevo regolati in maniera, che non possono recare alcun pregiudizio, come vedranno nelle memorie, che il Sig. agente ha trasmesse costà.

Per l'affare della quarantena l'EE. VV. mi avevano scritto in tempo colla maggior premura possibile. Si era risposto, che ogni cosa dipendeva dalle notizie, che verrebbero da Marsiglia, onde conveniva far ivi i passi efficaci, e dissipare i dubbj, dando le notizie giuste, facendo le istanze opportune, e avvisandoci dell'operato. All'arrivo di questo cancelliere,[42] che mi fu sospetto fin dal pricipio, mi accorsi, che il console non aveva fatto nulla, e seppi da lui medesimo, che negligentava molto ogni cosa. Credetti, che in conseguenza di quegli ordini d'allora, e attese le lor premure per l'affare conveniva realmente far qualche nuovo passo quì; ma non permisi, che la memoria fosse presentata ne' termini proposti da coloro. I termini della prima nostra memoria, e di quest' ultima, la cui coppia (!) fu trasmessa ultimamente costà dal Sig. agente, non soffrono alcuna difficoltà. Io ho inpedito (!), che si ricerchi la fede del console: ho insistito sulla convenienza di ritornare all' uso antico turbato nel tempo



de' tentativi del console d'allora, di riddurre codesta piazza al tono de' porti di Levante,[43] onde questo ritorno all'uso antico è una conseguenza del trattato, che ha rimessa la buona armonia[44]: ho confermata l'istanza colla improprietà di far fare la quarantena a'legni provenienti direttamente da Ragusa, senza mettere in quarantena i legni di que' porti, che communicano con detta piazza. Spero, che l'EE. VV. saranno restate sodisfatte de'termini di dette memorie, che tendono tutti appunto ad allontanare l'idea di un trattamento simile a quello delle scale di Levante, il quale farebbe tornare gli antichi disturbi.

Questa premura di allontanarci dall'idea di una scala di Levante mi ha determinato a dar mano anche all'affar delle pelli sulle quali sono stato alquanto sospeso: ma mi determinai al sì per due ragioni: la prima è la lontananza, che per aver una risposta esiggeva de' mesi, mentre sul rapporto del cancelliere l'affare era pressante, avendoci egli assicurato, che Mons. nunzio faceva i medesimi passi, e desiderava, che ci unissimo. Egli affermò cio con tale asseveranza, che non potei dubitare della verità, dicendo egli positivamente che veniva da parlare ad esso nunzio, il quale gli aveva parlato in que'termini. Non lo credevo così sfacciatamente buggiardo, o visionario, come lo scoprii allora parlando posteriormente ad esso nunzio, e di questo suo falso rapporto mi sono ben lamentato in una delle mie lettere scritte costà. Lo trovo ora mentitore in un'altra sua asserzione positiva, con cui ci affermava, che l'EE. VV. avevano raccommandato l'affar delle pelli al console di Marsiglia dandogli ordine di agire. Come il medesimo console scriveva al Sig. agente, che si fidasse dell'uomo spedito da lui espressamente per quegli affari, e non l'avevo ancora scoperto mentitore, credetti, che realmente quella ancora era loro premura: ma in una delle mie lettere scritte costà insistei, che inavvenire avessero la bontà di indirizzarsi sempre ne'loro affari risguardanti la Francia almeno contemporaneamente al medesimo agente, spiegandogli le loro

intenzioni; giacchè gli affari alla fine devono ridursi qua, dove vi vuole chi cooperi a quello, che deve farsi in Marsiglia.

Questa persvasione delle loro intenzioni propostemi da persone autorizzate da loro, come lo è il console, e un suo cancelliere spedito espressamente da lui, bastava per farci agire: ma io credetti, che questo passo fosse pure correlativo alla loro premura di allontanarsi dall'idea di scala di Levante, e conforme alla vigilanza, che deve aversi quì per la esecuzione esatta del trattato. Per questo feci fare il passo; ma vedranno, che i termini sono tali da tendere unicamente a questa esecuzione del trattato. Avranno veduto all'arrivo di questa, come determinatamente si insiste nell'ultima memoria, che non si esigga il dazio per le pelli de'lepri dello stato, e de'paesi adjacenti, che quantunque sieno de'Turchi in parte essendo in parte de'Veneziani, non sono delle scale di Levante.[45] In niuna delle nostre memorie non si è affermato, che tutte le pelli di lepri, che si portano da Ragusa a Marsiglia sono dello stato di Ragusa. Si è esposto, che quelle, che appartengono a'paesi, che non sono scale di Levante, non devono essere trattate, come le mercanzie che vengono dalle scale di Levante.

Ho esposte queste ragioni anche in voce al commesso degli Affari Stranieri, che è mio amico, e mi si è mostrato persvaso, promettendomi di rappresentarle anche al suo ministro: l'ultima memoria di riffles-sioni sulla lettera del ministro della marina è ita ad amendue gli ufficj: vedremo l'esito: il male si è, che i ministri sono troppo occupati di materie, che sono per essi di altra importanza: ma sicuramente i passi tali, quali si sono fatti, non possono portare recare[46] alcun pregiudizio. Ad ogni modo non si faranno nuove insistenze, e in avvenire non si farà alcun passo, di cui non venga un ordine positivo di costà, giacchè non si puo restar sicuri delle loro intenzioni sul rapporto di quelli, che le annunziano, benchè sia la gente impiegata dalle EE. VV.; e si esigerrà, che almeno mostrino un ordine



in iscritto di esiggere de' passi, quali speriamo per altro, che si manderanno immediatamente piuttosto, che per somiglianti canali.

Questo modo di procedere del console di Marsiglia, e di questo suo cancelliere giustificano i miei precedenti rapporti, e mostrano ad evidenza la necessità di mutare, come hanno ben veduto l'EE. VV., e l'hanno risoluto. Io sono infinitamente obbligato alla bontà, che in questa circostanza hanno dimostrata per me, fidandosi di me per la scelta;[47] ma io mi vedo obbligato a pregarle di dispensarmene. L'altra volta io usai tutte le diligenze per avere delle informazioni sicure sul merito delle due persone proposte. Io non avevo alcuna cognizione immediata di essi. Il console di Genova mi era stato molto lodato, e raccommandato e da Genova, e quì da persone, alle quali avevo delle obbligazioni, ed egli medesimo mi aveva scritto pregandomi di favorirlo. Ad ogni modo fatte ulteriori diligenze, le trovai migliori per quest'altro, e senza alcun riguardo particolare, esposi quello che mi veniva supposto dando la preferenza a quello, che mi era rappresentato piu idoneo. La scelta è riuscita male o perchè le informazioni non erano abbastanza sincere, o perchè la persona ha mutato il suo carattere all'occasione del matrimonio della nipote. Io così lontano non posso appurare le cose, ne giudicare con sicurezza dell'attuale carattere degli assenti. Non so, se le buone informazioni dell'altro erano ben esatte, e in caso di sì, non so se egli continui a meritar la preferenza ad alcun altro. La lusinga di farmi una creatura non mi spinge a proporlo, tanto piu, che non so, se la loro navigazione possa avere degli interessi in qualche occasione contrarj a quelli de'Genovesi. Le EE. VV. hanno ora tanti capitani, che vanno a Genova, e di molti di essi sicuramente potranno fidarsi: questi potranno avere delle informazioni piu sicure sul luogo; onde le prego di servirsi piuttosto di essi per la scelta di un console, che possa ben esercitare l'impiego. Così non farò uso della patente in bianco, quale conserverò, per farne quello,

che mi ordineranno. Tanto piu poi cio conviene, quanto trovando quest'aria sempre contraria alla mia salute, fra due giorni andero in campagna, e farò i miei giri per almeno 8 mesi: non lascerò per altro di suggerire per lettere al Sig. agente quello, che alle occasioni giudicherò opportuno. Intanto col solito mio ossequioso rispetto mi confermo per sempre

Delle EE. VV.

Parigi 6 Marzo 1781.[48]

(potpis kao u prvim pismima)

(Ibidem, Fasc. XV, No 1926).

## 9

### OPET O KONSULU U MARSEJU — NAKNADA TROŠKOVA

Eccellenze

Ponte sulla Senna 14 Aprile 1781.

La scorsa settimana mi fu mandato il grosso piego della patente, e le lettere accluse dal Sig. agente Favi, a cui era stato portato dalla posta, ed egli aveva pagato il porto, che è costato lire 29 soldi 14, come l'altro correlativo a questo stesso affare era costato 14, e 6. Io per ora non mi trovavo in Parigi alcun danaro, anzi ne avevo preso molto anticipato da un banchiere sulli miei assegnamenti non ancora scaduti: ma fra meno di un mese ne avrò, e gli farò sborsare queste due somme, le quali spero che l'EE. VV. mi faranno rimborsare, quando daranno l'ordine a Monsre Stay di rimborsarlo delle altre spese di lettere, e di qualche viaggio a Versaglies, di cui manderà il montante al fin dell'anno: aggiungerà alle sue, anche il montante delle piccole spese, che porta a me la corrispondenza con lui, quando essa è per servizio della Repubblica, e o non vi è tempo, o non si giudica opportuno di far fare il giro per Versaglies, facendo passare la lettera pel canale del Sig.



conte di Vergennes, incommodando i suoi segretarj per queste, che ogniuna da se son bagatelle, al fin dell'anno formano per altro un oggetto. Ma non so per quale motivo per questi sì grossi pieghi la loro Segreteria ha voluto cambiare strada mandandoli al console di Genova, e facendo anticipar così quì il danaro, invece di servirsi del canale di Monsignore Stay, presso cui le EE. VV. ne hanno. Non solo codesta mutazione non giova, ma nuoce anche per ogni verso. La spesa da Genova a Parigi, credo, che sia la stessa, che da Roma a Parigi, e quì si paga lo stesso, che si pagherebbe in Roma per la francatura. Dall'altra parte sicuramente si perde una settimana; perchè il corriere di Francia passa per Genova senza fermarsi in modo da poter ivi riceversi le lettere, e scrivere qua in conseguenza. Lo stesso ritardo siegue, quando i pieghi di costì sono indirizzati al loro corrispondente di Napoli: si perde una settimana intera; mentre indirizzando i pieghi a Mons. Stay a Roma le lettere, e per Ancona, e per Napoli gli arrivano in tempo per essere spinte innanzi. In ordine alle spese correnti il Sig. Agente è pronto, per servirle, ad aspettar il rimborso, e ancora per questi due pieghi voleva anticipar esso tutto il danaro, e aspettar la fine dell'anno, e i mesi, che vi vogliono per far arrivar costà il suo avviso, e aver la risposta; ma per questi farò io l'anticipazione subito, che avrò pronto il danaro, perchè so, che i suoi assegnamenti sono molto limitati a proporzione delle spese enormi, che porta lo star in Parigi, dove ogni cosa costa piu che il triplo dell'Italia. Se vi fosse modo di aver del danaro in Parigi coll'ordine di rimborsarlo di mano in mano, se non altro fino a una somma discreta (benchè non vi è minimo pericolo, che egli ne abusi, essendo il piu onesto uomo del mondo) la cosa sarebbe ragionevole, e opportuna; ma le Loro Eccellenze faranno quello, che giudicheranno il piu conveniente. Questo sì, che come io per due terzi dell'anno penso di star fuor di Parigi, dove la mia salute si trova molto meglio, sarà bene di indirizzarsi sempre immediatamente a lui, e mandar a lui le lettere, che

contengano qualche ordine per me, o per consultarmi con lui, o per cooperare cosa, che si puo far per lettere con perdita di pochi giorni; giacchè io ordinariamente sarò a portata. Per una spesa, che feci pel piego dell'oriuolo,[49] e di cui detti avviso pregando fosse dato l'ordine a Mons. Stay di rimborsarmi, e mi fu scritto, che si dava, lo stesso Mons. non ha avuto alcun ordine.

Venendo ora all'affare del consolato, a quest'ora le EE. VV. avranno ricevuta o riceveranno presto la mia risposta a'suddetti pieghi degli 8 Gennaro. Io avevo, ed ho tutta la difficoltà di decidere, essendo male riuscito nella prima scelta, e non potendo da lontano giudicar con piena cognizione di causa. Gia scrissi, che da principio pel Sig. Pagani ancora avevo buone informazioni, il fratello gia gesuita del Durazzo exdoge di Genova mi aveva scritto per lui con sommo impegno, quì un banchiere Genovese mio amico me lo aveva raccommandato con calore, egli stesso mi aveva scritta una bella lettera raccommandandomisi sulla supposizione della bontà, che l'EE. VV. hanno per me. Come ogni mio privato riguardo era per me un nulla, e lo sarà sempre, quando si tratta del mio dovere, e del ben pubblico, io mandai il risultato delle mie notizie pel Rangoni migliori, che pel Pagani. Le avevo dalla gente di questa nunziatura, e il Sig. Ab. Niccoli le aveva anche avute a Versaglies dal commesso destinato per li consolati, che era suo amico intimo, e avendo scritto a Marsiglia, e avute le risposte, dava la preferenza al Rangoni, che io non conoscevo, e non avevo alcun impegno per lui. La scelta è riuscita male o perchè le informazioni non erano esatte, o perchè l'uomo si è mutato dopo. Ora non oso piu pigliar nulla sopra di me. Quello che posso assicurare le EE. VV. si è, che se preme loro il buon servizio della Repubblica, come non dubito, si è che senza riguardo alcuno alle raccommandazioni, all'impegno, che vedo aversi costì ancora per lui da alcuni, alle speranze, che possano loro esser date, che egli si corregga, io credo fermamente, che devono persistere nella risoluzione di mutarlo, e sarebbe bene; giacchè si è perduto



tanto tempo, far presto, e per cio invece di indirizzare qua le nuove lettere, potrebbero scrivere addirittura a Marsiglia, avvisando il Rangoni della rimozione, e avvisando il nuovo console della scelta. Forsi il Pagani sarà anche conosciuto da qualch'uno del loro corpo, che abbia viaggiato, o da qualche uomo di mare, che si trovi costì, e di cui si possano fidare; benchè in ordine a questo conviene esaminare, se vi possa esser conflitto tra le urgenze di Ragusa, e quelle di Genova; ma anche Genova ha troppo pochi legni proprj pel suo commercio. Forsi vi saranno altri conosciuti da'loro capitani, da poter scegliere. La mutazione la credo essenziale. Il Sig. Favi pure mi scrive: io bramerei pel bene della Repubblica, che presto fosse cambiato quest'uomo; perchè egli agisce in maniera da compromметterla. Il suo cancelliere prima di partir da Parigi mi scrisse scusandosi, e riggettando tutta la colpa sul Rangoni. Come mi scriveva di avere supposto, che il Rangoni fosse autorizzato dalle EE. VV. a mandarlo con quelle commissioni, gli risposi, che ad ogni modo egli aveva mancato, assicurandomi positivamente, che il Rangoni aveva codesti ordini di costà, quando non ne aveva che una sua supposizione; che aveva mancato assicurandoci, che il nunzio gia agiva per l'affar delle pelli, onde conveniva far presto per non perdere l'occasione, quando io seppi dopo dal nunzio medesimo la falsità di quel suo rapporto: finivo col dirgli, che speravo gli gioverebbe quest'incontro per imparar come si dovevano trattar gli affari.

Per la patente io la riterrò per mettervi il nome, che avranno scelto; seppure non giudicano, che sia meglio mandarne un'altra; perchè la sustituzione del nome scritto con altro carattere non faccia qualche difficoltà, quando dovrà essere quì registrata. Sul resto degli affari, e sulle nuove correnti mi rimetto al Sig. agente, a cui mando questa, e col solito ossequio, e rispetto mi confermo delle EE. VV.

(potpis kao gore)

(Ibidem, Fasc. XV, No 1930).

10

PITANJA U VEZI S PREDSTAVNICIMA REPUBLIKE

Eccellenze

Il Sig. Favi mi ha trasmesso il grosso piego, di cui le EE. VV. mi hanno onorato colla lettera senza data; ma da un altra venuta nel tempo stesso vedo, che essa è de'15 scorso. Il Sig. Pagano console di Genova in Marsiglia mi scrisse ultimamente, che aveva avuto avviso da Ragusa della sua elezione in console coll'avviso, che io gliene avrei spedita la patente; ma mi pregava di sospendere per due ragioni: la prima era, che aveva bisogno del consenso della sua Repubblica, a cui ne dava parte, e non dubitava di averlo, avuto il quale mene scriverebbe; la seconda, che supponeva inserito in essa patente il nome di suo padre, che si chiama Giuseppe, e risiede in Genova, mentre egli si chiama Nicolò; onde credeva, che fosse necessario l'aspettare di costà la nuova patente col nome mutato. Non ho ancora avuto da lui il riscontro del consenso di Genova, e in ordine al nome correlativamente a l'ultima mia, che mi son dato l'onore di scrivere alle EE. VV., pregai il Sig. Favi di vedere se per mezzo del suo amico, che ha il dipartimento de'consoli, poteva ottenersi, che la patente fosse ricevuta, benchè il nome fosse scritto di altro carattere. Egli mi scrisse di averne parlato, e di essere restato d'accordo, che la riceverebbero, quando fosse presentata da lui autorizzato gia dalla Repubblica; onde questa difficoltà è levata; ma vi resta la notizia, che devo avere dallo stesso Pagano del consenso ricevuto; onde sospendo la spedizione del piego, che le EE. VV. mi trasmettono per lui inserito nel mio, e della patente medesima, finchè non ricevo la sua lettera. Io in risposta alla sua gli scrissi, che non avevo ancora l'avviso di costà della elezione seguita: che la patente era da un pezzo in mano mia col nome in bianco; che speravo di farla accettare col



nome inserito, e fargliela capitare, quando egli mi avesse avvisato del consenso ottenuto. Gli scrivo in quest'ordinario di aver ricevuto l'avviso con un grosso piego per lui, ma che aspetto da lui il riscontro di codesto consenso: allora gli manderò anche il piego antico, come le EE. VV. mi ordinano nella presente loro lettera. Devo insieme ringraziare l'EE. VV. e delle espressioni benigne, colle quali mi avvisano di avere graditi i passi da me fatti, e del nuovo contrassegno della fiducia, che hanno pel mio zelo diretto al loro buon servigio, coll'avvisarmi di far correre la patente, e il piego, se io non ho avute notizie posteriori contrarie alle buone informazioni, che avevo avute da principio in riguardo alla sua persona, quali non avendo avute, farò correre e quella e questo, e nel medesimo tempo conto di mandare allo stesso nuovo console la lettera antica pel vecchio, perchè gli sia consegnata da esso, che deve ritirare le carte appartenenti al medesimo consolato.

In ordine a'due affari pendenti del dazio sulle pelli, e della quarantena saranno informati dal Sig. agente dello stato in cui si trovano. Ma non capisco, come mi si dica, che il dazio sulle pelli del 20 per 100 fu messo, quando l'antico console di Francia fece nascere costì que'disturbi,[50] mentre il cancelliere del Rangoni ci assicurò, che quello era un dazio nuovo messo due anni fa. Ho anche avuta di costà la notizia, che realmente si facevano venire costà delle pelli di Levante, per farle dopo passare in Francia: quindi tanto piu io feci insistere solo per quelle, che erano dello stato della Repubblica, e de'paesi limitrofi, che non sono compresi sotto il nome di Levante. Vedo poi quì, che le EE. VV. cercano solo, che Ragusa in questo genere sia trattata come Ancona; ma noi siamo assicurati, che in ordine alle pelli Ragusa è stata trattata appunto nella medesima maniera che Ancona, e per questo quel cancelliere voleva spingere il nunzio ad agire, e ci suppose, che ci aveva agito; quando, come mi detti l'onore di scrivere, seppi poi, che il medesimo aveva avuto anzi l'ordine di

Roma di non si compromettere. Fortunatamente i passi fatti da noi sono stati sì misurati, che non possono compromettere la Repubblica. L'avviso andato da Parigi a Marsiglia è stato per la soppressione di quel diritto, e probabilmente sarà soppresso. In caso contrario non crederei opportuno il far altri passi ministeriali, se il nunzio non li fa. Ad ogni modo, se l'EE. VV. giudicano altrimenti, basta che ne mandino l'ordine al Sig. agente, il quale solo è autorizzato a farli.

Per l'affare della quarantena il Sig. Rangoni butta la colpa nelle sue lettere su codesto console di Francia, quale suppone abbia fatti de'passi contrarj, mentre le EE. VV. mi assicurano, che gli ha fatti favorevoli. Io che non mi fido nulla del Rangoni, e che gia ho avuto le informazioni false dal suo cancelliere sulli passi, che mi assicurò essere stati fatti dal Nunzio, e sulla autorizzazione supposta del Rangoni avuta di costà per agire, quando le EE. VV. ci hanno assicurato del contrario, e in un altro dispaccio dato l'ordine di non agire, anzi di ritirare i passi, che supponevano fatti conforme alle insinuazioni del Rangoni medesimo, son persuaso, che questa è una falsità avanzata dallo stesso per iscusarsi della sua inazione.

Oltre l'antico piego dell'orologio, che mi venne direttamente per la posta, ne ho avuto un altro da Genova colla patente, e grossi pieghi, che mi costò lire 29, e 14 soldi. Ho avute piu altre lettere da Genova, e da Marsiglia correlative al loro servizio, e molte dal Sig. agente da Parigi. In tutto sono in disborso di lire 54; e giacchè hanno dato l'ordine di rimborsarmene a Monsignore Stay, gliene scrivo in questo ordinario. Ma qualche altro grosso piego è venuto per me direttamente al Sig. agente Favi, e il medesimo ha dovuto pagare il porto di molte mie lettere scritte per loro servizio. Il medesimo ha speso piu volte per li viaggi fatti da Parigi a Versaglies per puro loro servizio. Io assicurato di costà dal Sig. senatore Luca Antonio di Sorgo, che simili spese straordinarie gli sarebbero rimborsate, essendo questo l'uso della Repubblica, lo spinsi a man-



darne la nota; egli lo fece, ed io ne scrissi in una mia alle EE. VV.; ma su questo non ho avuto mai alcun riscontro nelle loro lettere, come fin'ora si era tralasciato anche di scrivere per rimborsar me delle mie spese. Egli per l'eccessiva sua onestà, e modestia non ha fatte altre istanze, e non mandarebbe piu i conti in questo genere; ma io non credo, che la convenienza delle EE. VV., e l'onore della Repubblica porti, che si tralasci questo articolo. Ho chiesto espressamente, se egli ne aveva avuto alcun avviso di costà, e mi ha confessato ingenuamente, che no, e sapendo che io pensavo di scrivere di nuovo, ha mostrato un gran timore di offenderli con questo; ma io che son persuaso, come ho detto, che la loro convenienza porti il contrario, non ho voluto tralasciare questo nuovo passo. Quando anche non fosse codesto un uso generale della Repubblica son persuaso, che converebbe farlo quì, dove oltre alle lettere vi sono i viaggi di Versaglies situato a due poste di distanza, e dove ogni cosa costa moltissimo. Egli non è ricco: il granduca,[51] il quale non avendo altra relazione con questa Corte, che per conto della Marina, che è scarsa in Toscana, dove la loro navigazione è tanto vasta, onde ha meno imbarazzi per quella agenzia, e vi è inoltre l'ambasciatore di Vienna dichiarato insieme ministro per la Toscana, gli da il triplo di quello che riceve dalle EE. VV. Egli non chiede nulla, e si prottesta di servirli volentieri pel solo onore di servirli; ma pure credo, che essendo la gratificazione tenue comparativamente al paese di quì, convenga che almeno questa non sia diminuita dalle spese. Quindi prego le EE. VV. di dare gli ordini opportuni pel suo rimborso da aggiungersi da Mons. Stay alla gratificazione annua. Anzi credo che sarebbe anche meglio di far aggiungere annualmente una diecina di zecchini di piu per averli ogni anno anticipati, de'quali egli desse conto al fin dell'anno di quello, che avesse speso, per avere l'aggiunta, se la sua spesa li oltreppassasse, o diminuire sulli 10 anticipati, se la medesima fosse stata minore. Io che sono tanto meglio proveduto posso aspettar senza

incommodo: egli aspetterà, e non farà alcuna richiesta da se; ma le sue circostanze non sono le stesse, che le mie. Supplico le EE. VV. di perdonarmi questa insistenza; ma il zelo con cui mi interesso per tutto quello, che credo di reale, e sodo vantaggio loro, mi ha spinto a farlo, e credo, che non lo piglieranno in mala parte.

Mando a lui a Parigi questa mia, perchè sia messa nel suo piego, e gli scrivo, che aggiunga anche questa alle altre sue spese: sarà maggiore quella, che farà al ricevere da me la patente per farla registrare, col viaggio che dovrà fare una o piu volte a Versaglies a questo effetto. In aspettazione di altri loro commandi ho l'onore di confermarmi col solito ossequio

Delle Loro Eccellenze

Noslon presso Sens 17 Giu. 1781.

(potpis idem)

(Ibidem, Fasc. XV, No 1934)

11

JOŠ O BIVŠEM KONSULU U MARSEJU

Eccellenze

Mi vedo in obbligo di significare alle EE. VV., che il Rangoni antico console si è mostrato ostinato a non voler dar le scritture. Ne scrissi a Mons. nunzio, come ho avvisato in altra mia; esso nunzio gli scrisse; sento da Parigi, che ha risposto, che essendo il consolato di Ragusa piccolo oggetto, non ha tenuto alcun registro, onde non ha nulla da poter communicare; questo avviso mi viene dal Sig. agente Favi, e l'ho pregato di procurar di avere le formali espressioni della sua risposta, che mi è comparsa dell'ultima impertinenza. Il Sig. Pagano mi avvisa di essere stato da lui a chiedere di nuovo le



scrittture, come gli avevamo scritto, supponendo che non resisterebbe alle premure del nunzio, ma che non ha voluto dar nulla dicendo di non aver tenuto registro, che per altro supponeva, che le avesse, e deve averle se non è impazzito affatto, dovendole avere per giustificare tutti i passi da lui fatti nell'amministrazione della carica. Gli ho scritto di dar parte alle EE. VV. del suo ostinato rifiuto. Vedranno le EE. VV. cosa giudicano conveniente di fare per non lasciar trionfare l'impertinenza, con cui perde ogni rispetto agli ordini precisi di un sovrano significatigli con lettera pubblica in tempo, in cui era al suo servizio. O egli realmente non ha tenuto registro, cosa incredibile, e deve almeno avere gli ordini ricevuti da Loro, e le memorie, e istruzioni, mandate di qua; ed è questa una negligenza, ed un disprezzo, che non pare possa lasciarsi impunito; o egli aveva delle carte, e invece di eseguire gli ordini dandole, le ha brugiate, o trafugate, e nascoste, o avendole, è ostinato a non darle, e questa è una disubbidienza agli ordini Loro tale, che diviene un insulto. Il rispetto al papa, di cui è ancora console, pare, che esigga, non si proceda quì a far que'passi con questo governo per far sigillare, e esaminare le sue scritture, che sarebbero efficaci, seppure anche alla corte non si trovasse della difficoltà, senza prima prevenire e aver favorevoli, o indifferenti i ministri pontificj. In tal caso pare, che si potrebbe negoziare col card. segretario di Stato per mezzo di Mons. Stay: non puo quel Sig. non vedere la convenienza di unirsi a far dare la sodisfazione, e forsi la trascuratezza nel non conservar le carte, o l'impertinenza nel non volerle consegnare, farà, che egli medesimo rifletta, se gli conviene di mantenere nel consolato un uomo, che abusa in una maniera sì indegna della sua prottezione. Io nell'adempire al mio dovere di informare le EE. VV. di quanto occorre, godo che si accorgano sempre piu della necessità che vi era di levare il posto ad un uomo, a cui la sciocca ambizione, di

essere divenuto in una maniera ridicola zio di una principessa maritata con uno, che la corte di Vienna ha riconosciuto per leggittimo discendente di una casa sovrana, ed erede dello stato, per farselo cedere, ha fatto assolutamente voltare il cervello. Intanto col mio solito ossequio mi confermo

Delle EE. VV.

Moussan presso Boynes 29 Set. 1782.

(potpis idem)

(Ibidem, Fasc. XV, No 1941)

## RIASSUNTO

### UNDICI LETTERE DI RUGGERO BOSCOVICH SCRITTE IN FRANCIA

Anche singole lettere del Boscovich possono aver interesse essendo ancora inedita la maggior parte della sua ricchissima corrispondenza epistolare. Delle presenti undici lettere dieci sono indirizzate al Senato della repubblica di Ragusa, una al fratello Božo. Sono state scritte a intervalli tra il 1774 e il 1782, e non hanno legame fra di loro. Il loro argomento non è scientifico. Trattano di questioni, alle volte insignificanti, che riguardano la Repubblica e offrono perciò una riprova delle incessanti e disinteressate premure per il paese natio da parte del Boscovich già vecchio. Benchè egli allora fosse suddito e impiegato del regno di Francia, desiderava contribuire anche da Parigi alla prosperità della sua prima patria, che gli stava sempre a cuore nonostante l'avesse lasciata per sempre all'età di quindici anni.



## BILJEŠKE

[1] Jedan vijek ranija korespondencija Stjepana Gradića iz Rima, također sačuvana, ne može se mjeriti s Boškovićevom ni po opsegu ni po važnosti sadržaja. V. Đ. Körbler, Monum. spect. hist. Slav. merid., 37, Zagreb 1915.

[2] Dosad ih je nekoliko publicirano u inozemstvu, a kod nas: G. Gelcich, Rad 87—88, 1887.-88.; V. Varićak, ibid., 185, 193, 232, 234, 236, 1911.-29.; V. Radatović, ibid., 1926., 75—91; M. Deanović, Šišićev zbornik, Zagreb 1929., 321—35; Id., Godišnjak Sveučilišta u Zagrebu, 1924.-29., 1929., 174—203.

[3] Nije ih izdao G. Gelcich, o. c., 192—245.

[4] »Quantunque ora divenuto Francese, e già pensionato di S. M. cristianissima, e destinato suo ufficiale, avrò sempre in vista la prima mia patria naturale«, izjavljuje on 1774. senatu; i održao je riječ do kraja svoga života. G. Gelcich, o. c., 180—81.

[5] G. Gelcich, o. c., navodi 91 njegovo pismo upravljeno dubrovačkoj vladi u razmaku od 27 godina (1756.—1783.), ali to nijesu svi njegovi dopisi upućeni senatu.

[6] G. Gelcich, »Per l'epistolario di R. G. Boscovich«, Spomenica R. J. Boškovića, Dubrovnik 1911., 98.

[7] To je istaknuo već i njegov prijatelj B. Zamagna u svojoj Oratio in funere R. J. Boscovich, Rhagusii 1787., 8.

[8] Cfr. H. Bédarida, »Amitiés françaises du P. Boscovich«, Rešetarov zbornik, Dubrovnik 1931., 323—37.

[9] Deset godina prije no što će buknuti Revolucija, on posvećuje francuski prijevod svojih Les éclipses (1779.) Luju XVI., predviđajući sjajnu budućnost njegova roda (»une postérité que les siècles les plus reculés verront encore s'étendre«).

[10] Russous Hercules fortis sermone triumphat,
Volter Apollineo fulgurat igne micans.

[11] M. Deanović, »Odnosi između Voltaira, Boškovića i akademije degli Arcadi«, Godišnjak Sveučilišta..., cit., 174 i d.

[12] G. Gelcich, o. c., 219.

[13] Dubrovačka mu vlada laska, apelirajući na njegove sposobnosti i patriotski osjećaj; već mu u prvim svojim dopisima izjavljuje, kako senat »sapeva bene quanta sia l'abilità di vostra reverenza e quanto il desiderio che nutre di giovare, sì per ragion di sangue che per ragion

d'affezione che professa alla patria« (21. IV. 1756.), te osam dana zatim ponovo: »il senato non ha potuto sceglier oggetto più a portata della persona di v. r.« (30. IV. 1756.). G. Gelcich, Spomenica . . ., cit., 85—86.

[14] Počeli su se obraćati na nj molbama već 1755., dok je on bio u Rimu, i nisu prestali sve do kraja njegova života.

[14a] C. Fisković, Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stolj. u Dubrovniku, Zagreb 1947., 110, 175.

[15] Od pet dosad poznatih lica na tom položaju samo je posljednje (1799.) jedan Dubrovčanin, Jakob Petra Krstić. M. Deanović, »Anciens contacts entre la France et Raguse«, Institut Français de Zagreb, 1945., 80.

[16] 25. IV. 1780. G. Gelcich, Rad 87, 228.

[17] Ima nekoliko stotina pisama pisanih braći i sestri, ali su još neobjavljena. L. Vojnović, »Rukopisi R. Boškovića«, Savremenik VI, 1911., 150. Dosad ih je izdano samo nekoliko. V. Varićak, Rad 185, 1911., između br. 7. i 108. V. Radatović, o. c.

[18] 7. XII. 1765. V. Varićak, o. c., CCLXXXVIII.

[19] Već starac htio je 1775. provesti zimu u Dubrovniku, ali je morao odgoditi put, na koji nikada više nije krenuo: »Io pensavo di partire in questo mese per venire costà a passarvi l'inverno, e già ne avevo dimandata la permissione ai ministri; ma varie gravi ragioni mi hanno fatto risolvere di differire alla prossima primavera«, javlja on senatu 10. VII. 1775. iz Pariza. G. Gelcich, Rad cit., 204.

[20] Slično se izražavao i u drugim prigodama. Ibid., 231.

[21] Ibid., 215.

[22] M. Deanović, »Odrazi akademije degli Arcadi preko Jadrana«, Rad 250, 1934., 39, 100. Id., »Anciens contacts... cit., 110 i d.

[23] Pošto je tada postao francuski državljanin i činovnik, bilo mu je zabranjeno baviti se poslovima stranih država, među kojima je, ironijom sudbine, bila i njegova rođena domovina.

[24] Uistinu Charles Gravier comte de Vergennes, štićenik Marie-Antoinette i posljednji veliki ministar vanjskih posala francuske monarhije, bio je još kao poslanik u Carigradu, a i kasnije, uvijek sklon Dubrovniku i u dobrim ličnim odnosima s mnogim Dubrovčanima.

[25] Od 1772. bio je francuski konsul u Dubrovniku René Bruère Desriveaux. Nakon njegova dolaska počinju se ponovo trvenja s vladom republike u trgovačkim i drugim pitanjima. On je zavisio izravno od ministra mornarice, kao i konsuli na Levantu u ono doba. U svojim se izvještajima Bruère tuži na hostilni postupak senata (»je suis devenu l'oiseau de mauvais augure, contre lequel on a juré la perte«) i savjetuje svojoj vladi nepopustljivost (»il n'y a que la force qui pourra mettre à la raison les Ragusois«). L. Voïnovitch, La Monarchie Française dans l'Adriatique, Paris 1918., 208—11. Zato Bošković drži, da je Boynes bio netočno informiran i loše raspoložen prema republici, te se nada, da će njegov novi nasljednik, veliki Turgot, bez predrasuda, biti objektivniji prema Dubrovniku.



[26] Dotad svemoćni René-Nicolas de Maupeou, neprijatelj parlamenta, konfiniran 24. VIII. 1774., pošto je Maurepasu pošlo za rukom nagovoriti na to Marie-Antoinettu.

[27] Usprkos dotadašnjim sporovima između Rusije Katarine II. i Dubrovnika, Bošković se raduje uspjehu ruskog carstva u sklapanju mira sa Turskom 1774., kojim je ono postiglo prostran teritorij i slobodu trgovanja na Crnom moru kao i neke povlastice za kršćanske narode u Osmanskom carstvu. Čini se, da je naslutio, kako je to bio sudbonosan momenat za Osmanlije i kako je Moskva tada postala središte pokreta revolte kršćana pod sultanom. On, francuski funkcionar, ne krije to svoje mišljenje i čestita republici, ma da je znao, da je tada Francuska bila saveznica Turske i da nije sklona prodiranju Slavena na jug.

[28] Važan trgovački i prijateljski ugovor između Francuske i Dubrovnika, ratificiran 3. VII. 1774., na kojem su surađivali u Versaillesu ministri Vergennes i Sartine, Niccoli i Favi, zatim privatno Bošković, a u Dubrovniku senat i konsul Bruère. V. tekst ugovora u L. Voïnovitch, o. c. 217—21.

[29] Dotad je službeni predstavnik republike kod francuske vlade bio abate Niccoli, »segretario di Legazione per la Toscana«, a na prijedlog Boškovića ta je funkcija povjerena Niccolijevu nećaku Francescu Favi, koji će je dugo zadržati, još i u vrijeme Revolucije, i potanko izvještavati senat o sudbonosnim događajima. Zanimljiva je ta njegova, još neizdana korespondencija. Bošković diskretno, u dogovoru s tom dvojicom Toskanaca, zauzima se neprestano za interese dubrovačke vlade.

[30] Radi se o davnom incidentu, još iz 1773., s francuskim pomorskim kapetanom Cresci, za što se Bošković i ranije interesirao (G. Gelcich, o. c., 207, 210, 214). V. o tome i V. Jelavić, »O dubrovačko-francuskim odnosima u god. 1756.—76.«, Glasnik zemalj. muzeja u Bosni i Hercegovini, XVI, Sarajevo 1906., 546—7.

[31] Da ukloni od sebe odgovornost i eventualnu sumnju lične protekcije, želio je, da mu Niccoli pismeno priopći, koga kandidata on predlaže, kako bi njegovo pismo mogao poslati senatu.

[32] To je opat Krsto Stay u Rimu, brat poznatog latinista Bena, preko koga je išla pošta za Dubrovnik.

[33] Tomo Basiljević (1756.—1806.), koji je učio pravo u Švajcarskoj, upućen tamo i od opata Alberta Fortisa u vrijeme njegova posjeta Dubrovniku 1780., i koji će postati zanimljiva ličnost u ono doba velikih previranja i promjena. Cfr. M. Deanović, o. c., 35, 73, 74, 146.

[34] Princ Ksaver (1730.—1806.), sin saksonskog i poljskog kralja Augusta III., koji je 1758. pobjegao iz pruske tamnice i nastanio se u Francuskoj, odrekavši se prijestolja. Bošković je bio njegov čest gost. V. pismo od 24. X. 1776. G. Gelcich, Rad, cit., 216.

[35] To su epizode francusko-engleskog rata nakon oslobođenja Sjedinjenih država Amerike i nakon sklapanja saveza između njih i

Francuske 1778. U vrijeme tih pregovora Bošković se lično upoznao s Benjaminom Franklinom kod ministra Vergennesa. Ibid., 226.

[36] Žalobne priredbe na dvoru mjesec dana nakon smrti Marije Terezije (29. XI.), majke omražene Marie-Antoinette, nazvane prezrivo l'Autrichienne. I Bošković je — iako nerado — morao sudjelovati, kao i ostali visoki činovnici. Riječ scoruccio (zapravo scorruccio), koju upotrebljava dvaput, imala je dva značenja: 'tuga' i 'muka, gnjev', jednako kao corruccio, cruccio.

[37] Bojao se, da nakon smrti Marije Terezije ne bude promjena i za sam Dubrovnik, ne znajući još namjere njena sina i nasljednika Josipa II. Po onome, što je čuo govoriti, držao je, da je Mletačka republika tada tako slaba, da bi Austrija i bez ratovanja mogla naprosto prisvojiti mletačku Dalmaciju i susjedne joj teritorije, koji su joj nekoć već pripadali.

[38] Po tome se još jednom vidi, kako se u velikom svijetu pratilo ono, što se događa u Dubrovniku, kad se strani listovi osvrću na tu lokalnu trešnju. Bilo bi zanimljivo prolistati te listove, da se vidi, odakle im vijesti i kako su pisali o nama.

[39] Zove starom tu aferu, jer se odavna vukla. G. Gelcich, o. c., 230 i d. Valjda se to tiče tadašnjeg »re di Marocco« Mulay-Yezida, koga spominje i ranije (18. X. 1780. Ibid., 235), jer nije vjerojatno, da tako misli o španjolskom Karlu III., koga je inače hvalio (Ibid., 205 i d.).

[40] Jamačno Gazette de Leyde (1680.—1814.), osnovana od francuskih izbjeglica, koju Bošković spominje kojiput pišući senatu. Slično je on upućivao senat i na druge važne listove (na pr. 1778. na anglo-francuski Courrier de l'Europe. Ibid., 226), ma da je dubrovačka vlada bila pretplaćena na neke od njih, koje su strani konsuli dolazili čitati u dvor. J. Tadić, Dubrovnik I, 1929., 31.

Uz pismo nije se sačuvao Favijev prijevod toga članka, koji bi trebalo potražiti u dotičnom godišnjaku Gazette.

[41] U popisu dubrovačkih konsulata iz 1774. navodi se i onaj u Cadizu. L. Voïnovitch, La Monarchie..., cit., 155.

[42] To je suradnik dubrovačkog konsula Andrea Rangonija u Marseju, koga je on poslao po poslu u Pariz.

[43] Prijašnji francuski konsul u Dubrovniku Le Maire postupao je s republikom, kao da je Dubrovnik levantinska luka, pa su stoga nastali sporovi, radi kojih je Le Maire 1764. morao otići s toga mjesta.

[44] Spomenuti francusko-dubrovački ugovor od 1774.

[45] Zauzimlje se, da se ni s robom, koja potječe iz krajeva susjednih republici, iz zaleđa pod Turskom i iz primorja pod Mlecima, ne postupa kao s robom iz Istoka, jer se ni ti slavenski krajevi ne smiju smatrati kao Levanat.

[46] Riječ portare posljednja je na jednoj strani pisma, pa je prevrćući list na nju zaboravio i počeo novu stranu njenim sinonimom recare.

[47] Izbor osobe za dubrovačkog konsula u Marseju.



[48] G. Gelcich, Rad, cit., 238, krivo je datirao to pismo 1782.

[49] Projekt o satu za dubrovački zvonik, koji je on dobavio kod jednog pariskog urara (v. pismo od 18. X. 1780. G. Gelcich, o. c., 233—4), ali ga je senat iz ekonomije dao napraviti domaćem majstoru fra Pasku Baletinu. C. Fisković, l. c.

[50] Spomenuti Le Maire (1757.—64.), koji je toliko uzbunio svijet, a ne Prévost (1764.—71.), neposredni prethodnik tadašnjeg konsula Bruère Desriveauxa.

[51] U Parizu je Favi bio činovnik poslanstva Toskane, gdje je tada vladao nadvojvoda Petar Leopold Lotrinški, sin cara Franja I. i Marije Terezije. Favi je usput zastupao Dubrovačku republiku uz naročit honorar. Bošković nagovara štedljivi senat, da bude darežljiv prema tom strancu i stoga, što »egli non è ricco... le sue circostanze non sono le stesse che le mie«.

# BOŠKOVIĆ U KRUGU ENGLESKIH KNJIŽEVNIKA

Dr. JOSIP TORBARINA

# UVOD

I pored bogate literature o životu i radu Rudža Boškovića, još smo daleko od toga da imamo potpunu i definitivnu njegovu biografiju. Istina, objavljeno je već mnogo njegovih pisama, izneseno je mnogo važnih podataka o njegovu životu, ali — kao što je ispravno primijetio Vladimir Varićak, jedan od najzaslužnijih istraživača Boškovićeva života, — »ne možemo ni misliti na to, da se napiše potpuna biografija Boškovićeva, kakva bi nam trebala, dok se ne prouči i njegova obilna još nepublicirana korespondencija«.[1]

Građa za Boškovićev životopis nije još ni prikupljena, a nekmoli sistematski sređena. Dobar dio njegove korespondencije još je razasut po knjižnicama i privatnim zbirkama, stranim i domaćim; dragocjeni podaci o njegovu životu i radu nalaze se u djelima, memoarima i pismima velikih ljudi svih narodnosti, s kojima je Bošković dolazio u dodir. Mnogi od tih podataka nisu još iskorišteni, iako na zanimljiv način osvjetljuju Boškovićevu ličnost.

To osobito vrijedi za njegov boravak u Engleskoj, gdje je proveo sedam mjeseci (od 24. svibnja do 20. prosinca 1760.). Međutim, upravo o tom razdoblju svoga života ostavio nam je sam Bošković neobično mnogo podataka, pišući redovito iz Engleske bratu Baru u Rim, izvješćujući ga iz dana u dan o svemu i svačemu, tako da bi se mogao sastaviti potpun i vrlo zanimljiv dnevnik njegova boravka u Engleskoj.

U tim pismima, koja će biti objavljena u izdanju Jugoslavenske akademije, Bošković priča o engleskom životu i običajima, o engleskom jeziku, koji uči sa svojim

domaćinom, genoveškim ministrom Agenom, spominje osobito razlike između izgovora i ortografije, te opisuje engleski način izgovaranja latinskih riječi. Zatim govori o sudstvu i pravdi, o ratnoj mornarici, o društvenim zabavama i kazalištu u Oxfordu i Tunbridgeu, o londonskoj klimi i magli, o modi i vlasuljama, o engleskim ženama, o njihovoj obrazovanosti, samostalnosti i čestitosti, ali i o prostituciji u Londonu. Dalje u tim pismima opisuje glavne zgrade i spomenike: katedralu sv. Pavla, Westminstersku opatiju, British Museum s knjižnicom, Palaču Pravde (Law Courts), londonsku »Kulu« (Tower), Kovnicu, Arsenal, Zvjerinjak i londonski Spomenik (The Monument), podignut na uspomenu požara od 1666. Zanimljivo je, da u ovom posljednjem slučaju ne primjećuje, da se u natpisu na Spomeniku za spomenuti požar okrivljuju isusovci, ali zamjerava nezgrapnosti latinskoga teksta. Drugom prilikom izvješćuje brata Bara o posjetu Oxfordu, o tamošnjem nastavnom sustavu, o nagradama, ocjenama, akademskom odijelu i uopće o sveučilišnom životu. Tamo prisustvuje promociji anglikanskih doktora bogoslovlja, a rektor sveučilišta (Vice-chancellor) Dr. Hunt i dekan (Dean) Christ Church College-a Dr. Gregory pozivaju ga na ručak. U Cambridge putuje s astronomom Nevilom Maskelyneom, koji je profesor (fellow) u Trinity College-u; sa Dr. Anthony Shepherdom, sveučilišnim profesorom astronomije (Plumian Professor of astronomy), večera u Christ College-u; posjećuje glavara (Master) Pembroke College-a, objeduje kod astronoma Masona, prisustvuje branjenju teza iz teologije, naročito opisuje King's College i Clare College, te sveučilišne zgrade: senat (Senate House), knjižnicu i crkvu. U Cambridge je stigao 5. studenoga (Guy Fawkes Night), kad se u čitavoj Engleskoj slavi uspomena na neuspjelu lagumsku urotu (Gunpowder plot, 1605.), za koju su se katolici smatrali odgovornima. Boškoviću je bila neugodna ta »gran festa per conto della liberazione del



timor di diventar cattolici« i kao isusovac bojao se da ne bude imao neprilika, ali u Cambridgeu mu »odmah iskazaše svaku pažnju«. Osim Londona, Cambridgea i Oxforda Bošković posjećuje zvjezdarnicu u Greenwichu i opisuje tamošnje ulice, posjećuje kuću pjesnika Aleksandra Popea u Twickenhamu, divi se djelima flamanskih slikara u zamcima engleskih plemićâ, ide na odmor u Tunbridge Wells. Odmah po dolasku u London posjećuje astronoma Macclesfielda, predsjednika Akademije znanosti (Royal Society), koji ga poziva na večeru akademikâ i na sjednicu društva. Za večere pije se u zdravlje Dubrovčanina Benedikta Staya. I jednom drugom prilikom priča, kako su na nekom sastanku engleskih isusovacâ uzvanici »pili u zdravlje Dubrovnika i svih Dubrovčana« (bebbero alla salute di Ragusa e di tutti i Ragusei. 17. XI. 1760.). I knjižar Nourse, koji želi štampati Boškovićevo djelo »De solis ac lunae defectibus« kao i Nocetijeva djela s Boškovićevim bilješkama, hvali Staya i hoće da upozna Boškovića s nekim biskupom, koji cijeni Stayeva djela. Kasnije Bošković prekida veze s Nourseom i daje drugom knjižaru da štampa njegova djela. Osim već spomenutih astronoma i učenjaka upoznaje se sa slavnim Bradleyem, s Dr. Bevisom, za koga veli da je ljubitelj latinske poezije, i s Dr. Matyem. Dolazi u vezu s mnogim isusovcima, osobito iz Irske; druži se s talijanskom kolonijom, na prvom mjestu sa sardinskim poslanikom barunom de Viry, s književnicima Barettijem i Martinellijem, te s violinistom Giardinijem.[2]

Ne će biti na odmet, da se zadržimo na čas kod Barettija, jer je on u svojim djelima ostavio nekoliko podataka o Boškoviću, koji se dosad nisu spominjali s njim u vezi. Talijanski književnik Giuseppe Baretti (1719.—1789.) proveo je velik dio svoga života u Engleskoj, gdje je boravio od 1751. do svoje smrti s malim prekidom od šest godina (1760.—1766.), koje je proveo u Italiji. Kad je Bošković stigao u London, Baretti se bio proslavio svojim talijansko-engleskim rječnikom, a usto je bio poznata ličnost u krugu Dr. Johnsona.

Uskoro nakon Boškovićeva dolaska u London, oni su se upoznali. Poslije povratka u Italiju, Baretti je 1763. počeo uređivati časopis »La frusta letteraria«, u kojemu nekoliko puta govori o Boškoviću.

U devetom broju toga časopisa (1. II. 1764.) Baretti prikazuje knjigu »Confutazione teologico-fisica del sistema di Guglielmo Derham« od nekog don Giovanni Cadonicija, koja je štampana u Bresciji 1760. U toj knjizi svećenik Cadonici pobija teoriju Engleza Williama Derhama (1657.—1735.), koju je on izložio u djelu »Physico-Theology« (1713.), a prema kojoj i na ostalim nebeskim tijelima, a ne samo na Zemlji, vjerojatno stanuje neka vrsta razumnih bića. Cadonici se protivi toj teoriji, jer za nju nema potvrde u Svetom pismu! Baretti uzima Derhama u obranu tvrdeći, da sveti ljudi često govore besmislice, i to iz neznanja, a ne iz zlobe. Dalje kaže, kako su mnogi sveci tvrdili, da Zemlja miruje, »a ipak ponavljana zapažanja mnogih pravovjernih astronoma — među kojima ću spomenuti samo oca Rudža Boškovića, papinog astronoma — ne pretpostavljaju Ptolomejev sustav Kopernikovoj hipotezi, a kao kršćani ti astronomi odgovaraju onima, koji još uvijek vjeruju u Gedeonovu zapovijed[3] i tvrde terra autem stat, da Sveto pismo govori prosječnoj inteligenciji ljudi, koji su svi ljudi, ali nisu svi Boškovići (i quali sono tutti uomini ma non sono tutti Boscovich)«.[4]

Zanimljivo je primijetiti s kolikim oprezom, u doba, kad je autoritet crkve bio tako reći neprikosnoven, Baretti govori o Kopernikovoj »hipotezi«! Zanimljivo je također, da se on poziva na Boškovića, kad je govor o teoriji, da i na ostalim nebeskim tijelima ima živih bića. Kao što ćemo kasnije vidjeti, engleski je dramatik A. Murphy zabilježio Boškovićev razgovor s Dr. Johnsonom o francuskom učenjaku Fontenellu (1657.—1757.), koji se, mnogo prije Engleza Derhama, bavio tim pitanjem u svom djelu »Entretiens sur la pluralité des Mondes« (1686.).



U jedanaestom broju svoga časopisa (1. III. 1764.) Baretti raspravlja o pedagoškom djelu, namijenjenom odgoju mladića, što ga je 1759. u Mlecima objavio neki Geminiano Gaetti. Gaetti u početku svoje knjige nabraja koristi, koje ljudi crpe iz kulture i kaže, da je u znanju najveća sreća. Baretti mu odgovara, da učeni ljudi nisu sretniji zato, što su učeni. Da bi čovjek bio sretan, veli on, nije dovoljno znati, da su »Merkur i Mars planete manje od naše Zemlje, i da se oko Saturna okreće lijep krug mjesecâ.« I zatim kao primjere najvećih učenjaka navodi Boškovića i Bradleya te kaže: »Sve astronomsko znanje Boškovića i Bradleya lijepo je i dobro, a služi da upravlja kormilom broda, koji hrabro plovi ovim ili onim morem; ali...« i t. d.[5]

U istom časopisu Baretti još jednom spominje Boškovića, i to u dvadesetom broju (15. VII. 1764.), gdje laskavo prikazuje časopis »L'Osservatore Veneto« Gaspara Gozzija, porijeklom Boškovićeva užeg zemljaka iz Dubrovnika. Tu Baretti piše oduševljeni panegirik Gozziju, pa odbija svako poređenje s njim: »Nek mi nitko ne spominje Cocchija, Genovesija, Boškovića, Beccariju, Nannonija, ni druge naše moderne pisce...«.[6]

Za Barettijeva drugog boravka u Engleskoj (1766.—1789.) ponudio mu je knjižar John Nourse, s kojim je i Bošković u Londonu bio u ličnim poslovnim vezama, da priredi antologiju pisama velikih Talijana, i to za Engleze, koji čitaju talijanski. Mjesto da probere među postojećim pismima, Baretti je sva pisma sam sastavio i objavio ih 1779. pod naslovom »Scelta di lettere familiari«. U četrdeset i prvom pismu te zbirke, koje tobože Don Luigi Gonzaga piše kardinalu Angiolu Quirini, opet se spominje Bošković. Pismo počinje ovako: »Sretan sam i presretan... što čujem od našeg matematičara Boškovića, kako je Vaša Eminencija... poduzela, da napiše životopise... Francuza Descartesa i našega Talijana Torricellija«. Uz Boškovićevo ime Baretti meće zvjezdicu i pod crtom u namješteno učenom tonu tumači: »To je vjerojatno isusovac, koji je dobro poznat u cijelom literarnom svijetu«.[7]

Zadržali smo se nešto duže kod Barettija iz više razloga. Premda nije Englez, on pripada donekle u englesku književnost, jer je osim rječnika engleskog i talijanskog jezika napisao i nekoliko djela na engleskom jeziku; zatim je veći dio svog aktivnog života proveo u Engleskoj, i, napokon, govoreći o Boškoviću, on je vjerojatno bio pod dojmom njegove slave u Engleskoj.

Naročito je zanimljiv Boškovićev susret u Londonu s ruskim knezom Galicinom, s kojim se razgovarao na nekom slavenskom esperantu (»nostra lingua commune«); Bošković je, naime, Galicinu govorio hrvatski, a ovaj ga je razumio, te Bošković zaključuje, da su »della stessa nazione«. Od Boškovićevih engleskih znanaca iz londonskog društva ističu se vojvotkinja Wharton, Lady Webb, Lady Browne, Mrs. Cholmondeley, kirurg William Bromfield i osobito njegova muzikalna kći Irena, koja je Boškoviću bila vrlo privržena. Bošković je došao u vezu i s kraljevskom porodicom. Sardinski ministar mu daje preporuku za Mr. Charlesa, guvernera kraljevićâ Williama i Henrya, te ih on posjećuje 11. lipnja. Na kraju listopada piše bratu Baru o naprasnoj smrti Georgea II. i o izboru novoga kralja. Javlja, da mu se, zbog korote na dvoru, više ne isplaćuje ostati u Engleskoj, jer bi morao dati šivati crno ruho, bez kojega mu nije ugodno pojavljivati se u društvu.[8]

Ovo je samo malen izbor važnijih momenata iz Boškovićeva života u Engleskoj i znatnijih ličnosti, s kojima je tamo došao u vezu. Tek kad se objave njegova engleska pisma, moći ćemo dobiti jasan pojam o njegovu boravku u Londonu. To će ujedno biti zanimljiva slika engleskoga kulturnog života u XVIII. stoljeću, koja će biti od velikog interesa i za Engleze. Ali ima i druga strana medalje, koja nas možda više zanima. Kako su Englezi gledali na Boškovića i što su o njemu mislili? Pokušat ćemo ovdje odgovoriti na to pitanje i u prvom redu prikazati Boškovićeve odnose s nekim engleskim književnicima.



## I. Dr. JOHNSON (1709.—1784.) I NJEGOV KRUG

Kad je Bošković stigao u Englesku, klasično doba engleske književnosti bilo je u punom jeku. To doba pada u vrijeme između 1725. do 1790. Richardson, Gibbon, Hume i Burke udarili su tada temelje kasnijem engleskom romanu, filozofiji i historiografiji. Njihova su imena daleko prešla granice Engleske i imaju svoje mjesto u razvoju evropske književnosti i filozofije. Pored njihovih djela, po važnosti isto mjesto u narodnoj svijesti Engleske zauzima Boswellov »Život Dr. Johnsona« (»The Life of Samuel Johnson, L. L. D.« by James Boswell), iako je manje poznat na kontinentu Evrope. Zahvaljujući tom životopisu, više nego svojim vlastitim djelima, Dr. Samuel Johnson živi u uspomeni svoga naroda življe no ma koji drugi Englez.

Kad je Bošković stigao u London, Johnson je, nakon izdanja »Engleskog rječnika« (»A Dictionary of the English Language«, 1755.), prvog važnog leksikografskog djela u Engleskoj, bio utvrdio svoj položaj »diktatora engleske književnosti«, koji je zadržao sve do svoje smrti. Bio je prešao pedesetu godinu i, pored svoga leksikografskog rada, istaknuo se na književnom polju kao kritik, a ogledao se i u pisanju pjesama i romana. Iako se upravo ne može nazvati ni pjesnikom ni pripovjedačem, njegova široka priroda, u kojoj se »crta duboke melankolije ukrštavala s anglosaskim zdravim razumom« (C. H. Herford), dopuštala je, da se svega s uspjehom prihvati. Tako je napisao malu zbirku »korektnih« stihova i jednu pripovijest (»Rasselas«), koja još i danas ima svoj čar.

Johnson je u prvom redu kritik. U književnoj kritici predstavlja on kraj jednog doba; ali kritični se duh suvremene Engleske nije nigdje ispoljio tako snažno kao u njegovim »Životima pjesnika« (»The Lives of the English Poets«, 1779. i 1781.). On možda nije shvatio pravu veličinu Miltona, a još je manje uočio značaj Macphersonova »Ossiana«, koji je navijestio novu zoru romantizma. Ali o klasičnoj školi, o Drydenu i Popeu,

ostavio je konačne sudove, dok ga je Shakespearova veličina izuzetno zanijela daleko preko granica njegovih sposobnosti.

Johnson ipak duguje svoju slavu živoj, govorenoj riječi, svojim razgovorima, koje je s velikom vještinom zabilježio James Boswell u svojoj slavnoj biografiji. Johnson je smatrao konverzaciju za ozbiljnu umjetnost. U svojim razgovorima uglavnom primjenjuje svoje muževne i snažne, ali pomalo inzularne sudove, na mišljenja svoga vremena. Kao svaki strastven »causeur«, volio je društvo i smatrao izgubljenim svaki dan, u kojemu nije sklopio neko novo poznanstvo. Čak ni njegov revni i savjesni biograf nije mogao voditi računa o svim njegovim susretima sa znancima i prijateljima.

U tome se slagao s Boškovićem, koji je također volio društvo, izvještavao svoje dopisnike o svakom novom susretu i zavodio u naročitu bilježnicu (»gente conosciuta«) podatke o novim znancima. Osim toga je i on sam rado govorio i volio izlagati svoje teorije i naučne osnove pred svakim, tko se za to zanimao. Stoga nije čudo, što su se ta dva velika čovjeka srela skoro nakon Boškovićeva dolaska u Englesku.

Čini se, da je Bošković stekao poštovanje i simpatije Dr. Johnsona unatoč svim Johnsonovim predrasudama o katolicima i isusovcima, i o strancima uopće. Jer Johnson je bio tipičan Englez, koji s visine gleda na sve strance. Kao što su za Grke i Rimljane svi drugi narodi bili divljaci, tako je i Johnson u svakom strancu vidio barbarina. Značajna je s tim u vezi anegdota, koju navodi njegov biograf, a koja ilustrira njegov stav prema Francuzima, o kojima je inače imao izuzetno dobro mišljenje. Dok je bio zaposlen oko sastavljanja »Engleskog rječnika«, posjetio ga je prijatelj Dr. Adams i upitao, kako se može nadati, da će rječnik svršiti u tri godine, kad je četrdesetorici francuskih akademika trebalo četrdeset godina da sastave svoj rječnik. »Tako je«, odgovorio je Dr. Johnson, »razmjer je, naime, ovaj: četrdeset puta četrdeset je tisuću i šest stotina. Englez se odnosi prema Francuzu



kao tri prema tisuću i šest stotina«. (Boswell, I. 109.). Još je nesnošljiviji bio u svojim vjerskim nazorima, uvijek spreman da brani Anglikansku crkvu i od najmanjeg prigovora. Boswell priča, kako se Johnson jedne večeri »nepovoljno izrazio o katolicima« i kako je od riječi do riječi rekao: »Oni imaju krivo, gdje god se od nas razlikuju«. (II. 289.). Preduvjeti da se dva velika čovjeka slože, nisu, dakle, bili vrlo povoljni.

U jednom pismu, upućenom bratu Baru u Rim (20. XII. 1760.), Bošković uzgred piše, da je 13. prosinca 1760. u domu Dr. Douglasa upoznao Johnsona; spominje doduše njegov rječnik i neka druga djela, ali kao da nije svijestan, da je upoznao najslavnijeg Engleza onog doba. Iz drugih vrela doznajemo, da se Bošković još bar tri puta sastao s Johnsonom i o tim susretima zabilježili su nešto više neki engleski književnici. U Boswellovu »Životu« navodi se, da su se Johnson i Bošković sastali u domu gospođe Cholmondeley, zatim na večeri kod slavnog slikara Sir Joshue Reynoldsa i kod već spomenutoga Dr. Douglasa, kasnijeg biskupa u Salisburyu. Sam Boswell nije mogao iz prve ruke pričati o tim susretima, jer se prviput upoznao s Johnsonom 16. svibnja 1763., to jest tri godine nakon Boškovićeva posjeta Londonu, a nije nimalo vjerojatno, da je upoznao Boškovića, iako je za njegova boravka u Engleskoj posjetio englesku prijestolnicu, putujući u London iz svoje rodne Škotske kao nepoznat mladić od dvadeset godina. U »Životu Dr. Johnsona« pod datumom od 7. prosinca 1770. Boswell kaže: »U toku ove godine potpuno je zastalo dopisivanje između Dr. Johnsona i mene; ... a kako nisam bio u Londonu, nije bilo prilike da uživam u njegovu društvu i zabilježim njegove razgovore. Da ispunim tu prazninu, ponudit ću svojim čitateljima neke sabrane bilješke (»some Collectanea«), koje mi je ljubezno ustupio velečasni Dr. Maxwell iz Falklanda u Irskoj, bivši pomoćni propovjednik u crkvi Temple i dugogodišnji Johnsonov prijatelj, koji je o njemu govorio s velikim poštovanjem« (I. 385.). U tim je bilješkama prvi put u Boswellovoj knjizi riječ o Bo-

škoviću. Evo što Dr. Maxwell kaže: »U latinskom razgovoru s ocem Boškovićem, u domu Mrs. Cholmondeley, čuo sam ga (t. j. Dr. Johnsona), gdje s dostojanstvom i rječitošću, koja je iznenadila ovoga učenog stranca, tvrdi, da Sir Isaac Newton nadmašuje sve strane filozofe«.[9]

Porodicu Cholmondeley spominje Bošković među prvim svojim londonskim poznanicima i u pismu bratu Baru (5. VI. 1760.) tumači, da se ime izgovara »Ciomlè« (»e si pronunzia Ciomlè«; ispravan izgovor je »čămli«). To je poznata engleska obitelj, ali o samoj ovoj gospođi ne znamo više od onoga, što nam sam Bošković kaže, naime, da je »irska dama udata za bogata gospodina, opskrbljena crkvenim i svjetovnim dobrima« (»una Dama Irlandese maritata a un Signore ricco, e proveduto di beni, e cariche ecclesiastiche, e secolari«). K njoj ga je odveo mladi Edmund Burke već 3. lipnja, dakle sedmog dana nakon Boškovićeva dolaska u London. Mrs. Cholmondeley ga je srdačno primila i odmah ga pozvala na večeru. I njezin muž, anglikanski svećenik, bio je ljubezan prema Boškoviću (»il ministro, marito della Signora, mi fece molte gentilezze«). I tako je počelo poznanstvo, koje se razvilo u prijateljstvo i trajalo sve vrijeme Boškovićeva boravka u Engleskoj.[10]

Tema razgovora između Johnsona i Boškovića bio je Newton, i tako su se dva velikana, pored svih ostalih idejnih razilaženja, našla na jednom polju, gdje nije moglo doći do nesuglasica. Bošković, prema riječima jednoga drugog Engleza, »bio je nedavno u Rimu uveo Newtonovu filozofiju«, u Engleskoj je hodočastio na Newtonov grob, a i sam je Johnson bio oduševljen pristaša njegovih ideja.

Drugi put u »Životu Dr. Johnsona« Boswell sam, u prvom licu, spominje Boškovića, i to u vezi s Johnsonovim poznavanjem latinskog jezika. On tu veli: »Kad je père Bošković bio u Engleskoj, Johnson je u društvu s njim večerao kod Sir Joshue Reynoldsa i kod Dr. Douglasa, koji je sada (Boswell piše na kraju prosinca



1775.) biskup u Salisburyu. I u jednoj i u drugoj prilici taj se slavni stranac divio Johnsonovoj latinskoj konverzaciji« (I. 588).[11]

U svojim pismima Bošković više puta spominje slikara Reynoldsa, i znamo, da je često zalazio k njemu u stan. Sir Joshua Reynolds (1732.—1792.) naročito se proslavio u drugoj polovini 18. stoljeća kao slikar portreta. Bio je prvi predsjednik Akademije umjetnosti (Royal Academy of Arts) osnovane 1768. i zauzimao je najviše mjesto među umjetnicima, kao Johnson među književnicima. Naslikao je portrete svih značajnijih muževa i žena svoga vremena. Kad je Bošković stigao u London, Reynolds je bio mlad čovjek od dvadeset godina, njegova slava još nije bila dostigla vrhunac i slikao je portrete za razmjerno skromnu nagradu od 35 gvineja.

Nije dakle čudo, što je nastala legenda, da je Boškovićev portret, koji se danas čuva u knjižnici samostana Male braće u Dubrovniku, djelo Reynoldsovo. Međutim je dokazano, da Reynolds nije slikar toga portreta, kao što nije ni Richard Wilson (1714.—1782.), drugi slavni slikar, naročito krajolikâ, s kojim se Bošković u Engleskoj sprijateljio i zalazio k njemu u stan da prisustvuje pokusima s elektricitetom, koji su se vršili u prisustvu slavnog Benjamina Franklina (u Engleskoj 1757.—1762.). Dr. B. Truhelka je dokazao, na temelju neobjavljenih pisama Boškovićevih, da je autor originala Boškovićeva portreta mnogo manje poznati slikar Robert Edge Pine (umro u Philadelphiji 1790.), prema riječima Boškovićevim »jedan od najboljih slikara, koji je ove godine (1760.) dobio nagradu akademije umjetnosti« (»uno de'migliori pittori, che ha riportato quest'anno il premio all'accademia delle arti«). Opisujući ovaj portret, Bošković kaže, da je naručio kod istog slikara da načini kopiju, ali ne čitave slike, već samo do pojasa (»Ho fatto fare a lui stesso una copia non di tutto il quadro, ma del semplice busto«). Original je ostao kod Boškovićeva prijatelja Williama Bromfielda u Londonu i, ako nije propao, vjerojatno se

i danas nalazi u Engleskoj. Za kopiju Bošković kaže u pismu od 26. srpnja 1776., da se nalazi u Dubrovniku kod gospara Lukše Sorga.[12] To je ona kopija, koja je kasnije dospjela u samostan Male braće.[13]

Toliko o Boškovićevim vezama s Reynoldsom i drugim engleskim slikarima. No da se vratimo na njegove razgovore s Johnsonom. Njihovu razgovoru u domu Dr. Douglasa prisustvovao je i dramatik Arthur Murphy (1727.—1805.), s kojim se Bošković tada upoznao. Iako je danas gotovo potpuno zaboravljen, Murphy je bio jedan od najuglednijih dramskih pisaca svoga vremena i zauzima svoje određeno i dosta važno mjesto u povijesti prilično oskudne engleske drame u drugoj polovini 18. stoljeća. Pisao je komedije (»Know your own mind«, 1778.), farse (»The Apprentice«, 1756., »The old Maid«, 1761.), političke satire po uzoru Fieldingovih komedija (»The Upholsterer«, 1758., »The Citizen«, 1763.), tragedije (»Zenobia«, 1768., »The Grecian Daughter«, 1772.), povodio se za Molièrom (»All in the wrong«, 1761., »The School for guardians«, 1767.) i prerađivao Voltairove drame (»Orphelin de la Chine« i »L'Indiscret« u svojim dramama »Orphan of China«, 1759. i »No one's enemy but his own«, 1764.). Najbolje mu je djelo »The way to keep him« (napisano 1760., za Boškovićeva boravka u Londonu), u kojem sretno primjenjuje jednu francusku temu na engleske prilike. Mnogostran talenat, bez dovoljno originalnosti da nađe svoj put, Murphy je plovio strujom vremena prisvajajući sve što bi mu došlo do ruku, padajući u maniru pomodne sentimentalne komedije (»comédie larmoyante«), protiv koje su nešto kasnije ustali Goldsmith i Sheridan. On ne stvara ništa novo, niti preobražuje pozajmljene teme, ali ima dovoljno spretnosti, smisla za formu i živahnosti.

Murphy pripada u krug Johnsonovih intimnih prijatelja, i Boswell ga više puta spominje u svom »Životopisu«. Na jednom mjestu već spomenuti Dr. Maxwell navodi Johnsonov sud o Murphyju, koji se danas u nekoj mjeri može uzeti kao konačan: »Mislim, da se



Arthur ne može ubrojiti među prve dramske pisce; no u ovom času veoma sumnjam, da li imamo ikoga, tko bi bio bolji od njega« (I. 393). Murphy je pisao i političke pamflete, izdavao je časopis »The Gray's Inn Journal« (1752.—1754.), »Test« (1756.) i nešto kasnije »The Auditor«.

Nas ovdje najviše zanima njegov »Esej o životu i geniju Dr. Samuela Johnsona« (»An Essay on the Life and genius of Samuel Johnson, L. L. D.«. Vidi Prilog II.), koji je napisao poslije Johnsonove smrti, da se oduži njegovoj uspomeni. Murphy tu opširno opisuje razgovor između Johnsona i Boškovića kao jedan od značajnih momenata u Johnsonovu životu. Tu on kaže:

»Na jednoj zabavi u domu Dr. Douglasa isusovac Bošković, koji je kratko prije toga u Rimu bio uveo Newtonovu filozofiju i, pošto je objavio elegantnu latinsku pjesmu o tom predmetu, bio izabran članom Kraljevskog društva (fellow of the Royal Society), bio je jedan od gostiju, pozvanih da se upoznaju s Dr. Johnsonom. Razgovor je isprva uglavnom tekao na francuskom jeziku. Iako je Johnson temeljito vladao tim jezikom i bio poznat obožavalac Boileaua i La Bruyèra, nije razumio izgovor niti je tim jezikom sam mogao ispravno govoriti. Ostatak večeri proveli su govoreći latinski. Bošković je tečno vladao onom površnom frazeologijom, pomoću koje svećenik može proputovati Italiju, Španjolsku, Njemačku. Johnson je prezirao to, po njegovim riječima, barbarstvo govora (»colloquial barbarism«). On se ponosio, što uvijek govori, kako najbolje zna i može. Nakon malo vježbanja, nastavio je s istom lakoćom, kao da govori svojim materinskim jezikom. Pisac ovih redaka sjeća se dobro jedne rečenice. Pričajući, kako se Fontenelle najprije protivio Newtonovoj filozofiji, a kasnije ju je prigrlio, rekao je ovo: »Fontinellus, ni fallor, in extrema senectute fuit transfuga ad castra Newtoniana« «.

Tako Murphy, a koliko je uspomena na taj sastanak ostala živa u analima engleske književnosti, zahvaljujući poglavito Boswellovoj zabilješci, dokazuje i

činjenica, da taj sastanak spominje, uveličava i pomalo iskrivljuje Abraham Rees u svom »Rječniku za umjetnost, znanost i književnost«, koji je objavljen u Londonu 1899., dakle sto i četrdeset godina poslije Boškovićeva posjeta Londonu. Tu Rees opisuje Boškovićevu spoljašnjost, njegov karakter i temperament. Kaže, da je bio visoka rasta, jake građe, duga blijeda lica; da je bio iskren i ljubezan, ali ujedno razdražljiv, žestok i da nije podnosio proturječje. Zatim nastavlja: »James Boswell u svom zanimljivom Životu Dr. Johnsona uzgred spominje, da se engleski moralist, sastavši se slučajno s Boškovićem u Londonu, vrlo živo s njim prepirao na latinskom jeziku o nekom metafizičkom predmetu. Bilo je mnogo uzrujavanja na obje strane, i književni Golijat postupao je s matematičarom na svoj uobičajeni medvjeđi način«. (Vidi Prilog III.).

Odjeke Boškovićeva susreta s Dr. Johnsonom, prema Boswellovu pričanju, nalazimo i u djelima nekih engleskih pisaca, koji su se bavili našom zemljom. Tako Sir J. Gardner Wilkinson u svojoj knjizi o Dalmaciji i Crnoj Gori[14] navodi, da je Bošković došao u Englesku 1759. (!) u diplomatskoj misiji i da se tamo zadržao tri godine (!!). Dalje spominje, da se upoznao s Dr. Johnsonom, da je bio izabran za člana Kraljevskog društva i da je tom društvu posvetio svoju poemu o pomrčinama Sunca i Mjeseca. Ostale podatke o životu i radu Boškovićevu Wilkinson crpe iz Appendinija. Isto tako i T. G. Jackson u svom poznatom djelu o Dalmaciji, Istri i Kvarneru[15] spominje Boškovićev put u Englesku i njegovo članstvo u Kraljevskom društvu. Zatim od riječi do riječi kaže: »Boswell ga ne jednom spominje; on (t. j. Bošković) se sastao s Dr. Johnsonom na večeri u domovima Sir Joshue Reynoldsa i Dr. Douglasa, kasnijeg biskupa u Salisburyu, gdje se »taj slavni stranac divio Johnsonovoj latinskoj konverzaciji« «.[16]

Pored Johnsona i Reynoldsa najvažniji od Boškovićevih londonskih znanaca iz kruga Dr. Johnsona svakako je Edmund Burke (1729.—1797.), engleski govornik i politički pisac. Iako nije osnovao nikakav novi



filozofski sustav i u načelu se uzdržavao od raspravljanja o teoretskim pitanjima, on ide u red engleskih filozofa. Rođen u Irskoj od oca protestanta i majke katolikinje, iako protestant, bio je uvijek naklonjen i snošljiv prema katoličkoj crkvi, jer za njega su sve crkve bez razlike bile saveznice u obrani vjerske koncepcije života, koja je bila srž njegove idealističke filozofije o moralu i politici, dok je oprečnost te koncepcije za njega predstavljao »ateistički jakobinizam«. Zato se posljednjih godina života borio za katoličku emancipaciju u Irskoj istim žarom, kojim se protivio miru s revolucionarnom Francuskom, jer mu je »irski directoire«, koji je podržavao protestantsku vlast u Dublinu, bio isto toliko odvratan, koliko i jakobinski directoire u Parizu. Kad se uzme u obzir ta njegova naklonost prema katoličkoj crkvi, kao i njegovo zanimanje za matematiku, logiku i povijest, te strastvena žeđa za temeljitim znanjem iz raznih područja, nije čudo, što se Bošković s njim bolje slagao i u Londonu viđao češće no ma s kojim drugim Britancem. U Boškovićevim pismima iz Londona stalno nailazimo na Burkeovo ime. S njim se upoznao već u svibnju 1760., dakle prvih dana svog boravka u Londonu, kamo je stigao 27. istog mjeseca. Po nekim podacima možemo zaključiti, da su se među njima vrlo skoro razvili prijateljski odnosi. Burke se odmah ispočetka pridružio Boškoviću »nekom naročitom toplom srdačnošću« (B. Truhelka: Engleska pisma R. B. Misao, XXX/29, str. 339). U lipnju iste godine, na Burkeovu molbu, Bošković daje preporučno pismo nekom mladom Englezu, Georgeu Macartneyu, koji putuje u Italiju. U pismu od 21. srpnja 1760. Bošković piše bratu Baru u Rim i priča mu, između ostaloga, o jednoj usluzi, koju je toga puta Burke njemu učinio. Bošković mu je predao neku raspravicu, za koju mu je Burke obećao, da će je predati slavnom astronomu Jamesu Bradleyu, ravnatelju zvjezdarnice u Greenwichu, i popratiti je svojom preporukom.

Bošković se upoznao i s Burkeovom ženom i posjećivao je njezina oca, liječnika Nugenta. U doba njihova

poznanstva Burkeu je bila trideset i jedna godina. On se još nije bio proslavio ni kao pisac, ni kao govornik, ni kao politik. Jer pošto je svršio nauke u Trinity College-u u Dublinu, proveo je devet godina (1750.—1759.) živeći povučeno, učeći pravo u Londonu i dopunjujući obrazovanje započeto na sveučilištu. Iako je još bio nepoznat, čini se da je Bošković naslutio njegovu buduću veličinu, baš kao i Johnson, koji je prilikom ulaska Burkea u Parlamenat (1765.) rekao: »Mi, koji poznajemo Burkea, znamo, da će on biti jedan od prvih ljudi u zemlji« (Boswell, I. 619). Da to nije bilo općenito mišljenje, vidi se najbolje po tome, što je Johnson dao navedenu izjavu kao odgovor sir Johnu Hawkinsu, koji se čudio, kako je Burke uopće mogao ući u Parlamenat. Vjerojatno su i Johnson i Bošković uživali u Burkeovu društvu zato, što su pored njegovih umnih sposobnosti znali cijeniti i njegov govornički dar. U pismu od 5. lipnja 1760. Bošković piše, da je upoznao »mladog irskog gospodina, koji se zove Burke; heretik je, ali vrlo uglađen u ophođenju; objavio je djelo o uzvišenomu, koje se ovdje mnogo cijeni; vrlo dobro razumije latinsku poeziju i u njoj uživa«. (Un giovane signore Irlandese per nome M. Burk eretico, ma delle più amabili maniere: egli ha stampato sul sublime un opera, che è stimata qui assai, e intende assai bene, e gusta la poesia latina«. Truhelka, op. cit. 339). Djelo o uzvišenomu, koje Bošković spominje, jest »A Philosophical Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and the Beautiful«, objavljeno 1756. To djelo i politički pamflet »A Vindication of Natural Society« jedine su dvije knjige, koje je Burke objavio do Boškovićeva dolaska u London.

Burkeovo je djelo o uzvišenom nejednaka i uglavnom prilično suhoparna rasprava, koja ipak sadržava nekoliko zanimljivih mjesta, kao što je na primjer diskusija o estetskim i osjećajnim osobinama riječi. Osobine riječi, po njegovu mišljenju, zavise manje od slikâ, koje te riječi evociraju, negoli od njihovih drugih odlika



zvuka i asocijacije. Burke tvrdi, da je svrha poezije i retorike »djelovati radije saosjećanjem nego ugledanjem na drugoga, izložiti učinak stvari na dušu govornika ili drugih radije, negoli predstaviti jasnu ideju o tim samim stvarima«. »Burke misli, da... u svakoj nejasnoći ima nešto, što djeluje na maštu, i odatle izvodi zaključke, koji se odnose na umjetnost. ... U tom pitanju borba s racionalističkom jasnoćom klasicizma približava Burkea ne samo sentimentalnoj školi (Young), nego i predromantičkim tendencijama«.[17] Tu je upravo zametak Lessingova Laocoona, a sam se Lessing bavio mišlju da prevede ovo Burkeovo djelo,[18] rekavši, da je »neobično korisno kao zbirka svih činjenica i percepcija, za koje filozofi moraju uzeti da su neprijeporne kod istraživanja ove vrste«.

Bošković nije u Londonu naučio engleski dovoljno, da bi bio mogao pročitati ovo djelo u originalu, zato i kaže, da se u Engleskoj »mnogo cijeni«, uzdržavajući se od toga, da sam o njemu izreče svoj sud.

U kupalištu Tunbridge Wells Bošković se upoznao s čitavim kolom književnika. Za jednoga kaže, da je preveo ulomak Ariostova »Bijesnog Orlanda« na engleski, a dvojicu spominje po imenu. To su »Mariot« i »Malet«. Prvi je valjda opskurni Zephaniah Marryat, predsjednik književne akademije sekte nonkonformistâ »King's Head Society«, dok je drugi poznatiji književnik David Mallet (1705.?—1765.), upravo poengleženi Škot Malloch, dobar znanac Dr. Johnsona, koji je Malleta neobično počastio uvrstivši njegov životopis u svoju zbirku »Lives of the English Poets«, iako tu izriče nekoliko neugodnih sudova o njemu kao književniku i kao čovjeku. Ipak, bar jedno Malletovo djelo zaslužuje da se spomene. To je balada William and Margaret, po kojoj je najbolje poznat i kojoj duguje svoje skromno mjesto među pretečama engleskog romantizma. Inače su zaboravljeni i njegov spjev »Excursion« (1728.), pisan po uzoru Thomsonovih »Godišnjih doba«, i pjesnička pripovijest »Amyntor and Theodora« (1747.) i njegove pseudo-klasične tragedije (»Eurydice«, 1731.,

»Mustapha«, 1739., »Elvira«, 1763.). Jedino se sačuvala uspomena na njegove patriotske »masques«: Britannia i Alfred (1740.). Ovo posljednje djelo, napisano u suradnji sa Jamesom Thomsonom, sadržava poznatu pjesmu »Rule, Britannia«. Bošković ne spominje ni jedno od ovih djela, ali zna, da je Mallet izdao djela engleskog politika i mislioca Henrika St. John Bolinbrokea (1678.—1751.).

## II. Dr. CHARLES BURNEY (1726.—1814.)

Bošković je sačuvao svoj boravak u Engleskoj u najljepšoj uspomeni i kasnije je uvijek bio sretan, kad bi se sastao s kakvim odličnim Englezom i imao prilike da obnovi sjećanje na svoj posjet Londonu. Tako se 1770. u Milanu sastao s engleskim muzikologom Dr. Charlesom Burneyem, koji nam je o tom susretu ostavio nekoliko zanimljivih podataka. Značajno je, da Dr. Burney pripada u krug Johnsonovih prijatelja, da ga Boswell više puta spominje u »Životu Dr. Johnsona«, i da je Reynolds naslikao njegov portret.

Dr. Burney se danas možda najviše spominje kao otac darovite spisateljice Frances (ili Fanny) Burney (Madame d'Arblay, 1752.—1784.), autorice romana »Evelina« (1778.) i vrlo zanimljivog »Dnevnika« (»Diary and Letters«), koji je objavljen poslije njezine smrti. Ali i sam Dr. Burney ima velikih zasluga na polju muzikologije, i njegovo je ime dobro poznato svima stručnjacima. Njegova »Povijest glazbe« (History of Music) u četiri sveska, od kojih je prvi izašao 1776., još se i danas smatra važnim izvorom za proučavanje toga predmeta. To je Burneyevo životno djelo, i on je mnogo putovao, da bi za to djelo sakupio potrebnu građu, do koje nije mogao doći u Velikoj Britaniji. Tako je radi proučavanja glazbenih prilika proputovao čitavu Francusku, Italiju, Njemačku, Holandiju i Belgiju. Prvi plod tih putovanja bile su dvije knjige, koje su služile kao predradnje za njegov »opus magnum«, za već spomenutu



»Povijest glazbe«. U prvoj knjizi Dr. Burney opisuje putovanje kroz Francusku i Italiju, dok u drugoj priča o putovanju kroz Njemačku, Holandiju i Belgiju.[19] Nas ovdje zanima samo prva knjiga, jer u njoj Burney priča o svom sastanku s Boškovićem. Njezin naslov glasi: »Sadašnje stanje glazbe u Francuskoj i Italiji ili Dnevnik putovanja kroz te zemlje, učinjen radi prikupljanja građe za opću povijest glazbe«.[20] Tu Dr. Burney između ostaloga priča, kako je u lipnju 1770. krenuo iz Engleske i putujući preko Pariza, Ženeve i Torina stigao u Milan. Iako je njegovo vrijeme bilo uglavnom posvećeno proučavanju glazbe, on nije propuštao ni jedne prigode da se upozna s istaknutim učenjacima, koji su radili u gradovima, kroz koje je prolazio. Osim toga imao je još jedan razlog, da se upozna s našim astronomom; i sam se naime bavio astronomijom, te je o tom predmetu već 1769. bio objavio jednu raspravicu (»An Essay towards a history of comets«).

U vrijeme Burneyeva dolaska u Milan Bošković je bio sveučilišni profesor u Paviji, kamo ga je iz Rima, gdje je u to vrijeme boravio, pozvalo milansko Vijeće 1764., da predaje matematiku. No njegov je boravak u Paviji bio samo prolazan, jer mu je, dok je još tamo bio sveučilišni profesor, povjerena zadaća, da u Milanu osnuje zvjezdarnicu. I zaista »velik posao graditeljski izveo je Bošković u Milanu, preuredivši jedan ugao kolegija Brere za astronomski opservatorij. Nutarnje uređenje opservatorija i naučni rad u njemu poglavito je zaokupljao Boškovića, dok je bio u Paviji« (V. Varićak: Prilozi za biografiju R. B. Rad 234/28, str. 127).

Dr. Burney potanko priča, kako je došlo do njegova sastanka s Boškovićem. U Parizu se Burney upoznao s nekim Talijanom iz Parme, kojemu je Charles Messier bio dao pismo za Boškovića. U tom pismu taj je francuski astronom — poznat osobito po svom radu na proučavanju maglica — izvještavao Boškovića o novoj repatici, koju je otkrio 11. lipnja 1770. Burney je s tim Talijanom putovao od Pariza do Milana i, kad je taj Talijan u Milanu otišao da posjeti Boškovića u isuso-

vačkom zavodu, Burney mu se pridružio. Bošković ih je obojicu ljubezno primio i, kad je čuo, da je Burney Englez i ljubitelj znanosti, posvetio mu je naročitu pažnju. Boškovića su zatekli okružena nekolicinom mladih studenata iz plemićkih porodica, a tog je jutra očekivao posjet nekih uglednih ličnosti, koje su dolazile da pregledaju njegove instrumente. Još prije nego što su stigli ti očekivani gosti, Bošković je počeo Burneyu pokazivati razne sprave za pravljenje optičkih eksperimenata, koje je sam izumio. Konačno su došli i gosti, i to: jedan malteški vitez, jedan nećak pape Benedikta XIV. i još jedan cavaliere. Tad je Bošković počeo praviti pokuse, koji su veoma obradovali goste. Osobito im se svidjela sprava zvana Stet Sol, s pomoću koje je Bošković raščlanjivao boje spektra. Pošto im je pokazao još neke eksperimente s vodenom prizmom i s raznim lećama, svi su se popeli na opservatorij, gdje se Burney divio dobrim dalekozorima. Burneya je osobito dirnula pažljivost Boškovićeva, koji mu se — primijetivši da govori francuski bolje nego talijanski — uvijek obraćao na francuskom jeziku. On navodi u originalu nekoliko rečenica njihova razgovora. Konverzacija se vodila o repaticama, koje su obojicu zanimale. U već spomenutom pismu Messier je pisao Boškoviću, da se novo otkrivena repatica vrlo sporo kreće, tako da je gotovo stacionarna; ali Bošković je ustanovio, da se kreće tako brzo, da prijeđe pedeset stupnjeva na dan. Na Burneyevo pitanje: »Mais la comète, monsieur, où est-elle à présent?« Bošković je odgovorio: »Avec le soleil, elle est mariée«. Kasnije je Bošković pokazao Burneyu Shortov reflektor od dvanaest palaca, koji je stajao dvadeset gvineja, a poklonio mu ga je u Londonu pokojni vojvoda od Yorka Edward, drugi sin Fridrika, princa od Walesa, i brat kralja Georgea III. Bošković se pohvalio, da je kasnije nabavio drugi, mnogo bolji, Shortov reflektor, koji je stajao sto gvineja. S tim istim Shortom, graditeljem optičkih instrumenata, Bošković je u Londonu promatrao pomrčinu Mjeseca. Burney je imao dojam, da je Bošković sam nabavio skupe sprave



za svoj opservatorij. To se slaže s onim, što Bošković piše Firmianu u pismu od 7. srpnja 1766. Tu on kaže, da je nagrade, koje je primio za svoj rad u Paviji, najvećim dijelom dao za javnu korist. Za zvjezdarnicu je do tog vremena potrošio preko četiri tisuće lira, tako da je bio novčano iscrpen više, negoli kad je došao iz Rima (Vidi V. Varićak, op. cit., str. 128). Dalje Burney spominje, da je Bošković profesor u Paviji, i zatim nastavlja: »Ako se nešto novo otkrije u astronomiji, treba očekivati, da će ta otkrića učiniti ovaj učeni isusovac. Pažnja, koju je posvetio optičkim instrumentima za usavršavanje dalekozora, o kojima toliko toga zavisi, njegova velika zbirka savršenih sprava svake vrste, izvrsno podneblje i čudesna pronicavost, koju je pokazao u izgrađivanju svog opservatorija i svojih sprava, sve to čini povoljan stjecaj okolnosti, koje nije lako naći na drugom mjestu«.

Burney se dugo razgovarao s Boškovićem o njegovu boravku u Engleskoj, i Bošković se mnogo tužio na lijenost engleskih astronoma, koji mu nisu odgovarali na pisma. Pričao je, kako se u Engleskoj mnogo družio s astronomima i drugim učenjacima, te naročito spominje Dr. Antony Shepherda (1721.—1796.), profesora astronomije u Cambridgeu, zatim astronoma Dr. Johna Bevisa (1693.—1771.) i Dr. Matya (1745.—1787.), glavnog tajnika Akademije znanosti (Royal Society) i knjižničara British Museum-a. Ovaj posljednji je bio lični prijatelj Dr. Burneya, i nakon njegove smrti Burney se brinuo za obrazovanje njegova sina. Bošković je usput izrazio nadu, da će se njegovi pismeni odnosi s engleskim učenjacima opet uspostaviti, jer mu je u posljednje vrijeme glavni engleski astronom (Astronomer Royal) i jedan od osnivača moderne astronomije Nevil Maskelyne (1732.—1811.) bio poslao svoj najnoviji Nautički Almanah s lunarnim tablicama göttingenskog profesora Tobije Mayera.

Na kraju Burney opisuje Boškovićevu spoljašnost i kaže, da je visok, jake građe i vrlo ugodna držanja. Čini se, da je Bošković bio dobro uščuvan, jer Burney

kaže, da mu »može biti nešto preko pedeset godina«, dok je Bošković u doba njihova razgovora već bio ušao u šezdesetu.

Zanimljiv je Burneyev zaključak, gdje govori o Boškoviću i o isusovcima: »Dok je Bošković bio u Parizu, Parlamenat mu nije dopustio pristup u Francusku akademiju — iako je njen član — i to zato, što je bio isusovac. No kad bi svi isusovci bili kao ovaj pater, koji se koristi višom naukom i umnim radom za unapređenje znanosti i za sreću čovječanstva, trebalo bi željeti, da ova družba bude trajna koliko i svijet. I inače se čini, da bi bilo pravedno pri osuđivanju isusovaca praviti razliku, jer iako dobra politika možda zahtijeva, da se raspusti njihov red, ipak čovječnost zacijelo čini poželjnim, da se stari, bolesni i nevini sačuvaju od opće propasti i rasula, koje zaslužuju samo krivci«.

Bošković je sam bez lažne skromnosti, koja njemu nije bila prirođena, već za svog boravka u Londonu primijetio, koliko je njegovo lično držanje koristilo ugledu isusovačkog reda. Tako je 15. srpnja 1760. pisao bratu Baru iz Londona: »Opet mi je onomadne rekao Mr. Irwin, jedan moj veliki prijatelj i odličan katolik Irac, kako svi prijatelji, s kojima se sada družim, misle o isusovcima sasvim drugačije negoli onda, kad sam došao. Onda su me susretali s velikom rezervom, jer su se prošle godine bile pronijele i štampale tolike bezočnosti protiv isusovaca, ali sada me susreću s poštovanjem i srdačno, te sasvim na drugi način misle o isusovcima«. (Vidi B. Truhelka: Engleska pisma R. B. Misao, XXX/29, str. 329).

Uspomena na Boškovićev susret s Dr. Burneyem ostala je u engleskoj naučnoj literaturi živa sve do danas. U monografiji o njemu, koju je u dva debela toma nedavno objavio engleski muzikolog Percy A. Scholes,[21] autor naširoko priča o Burneyevu posjetu Boškoviću i između ostalog kaže: »Za boravka u ovom gradu (t. j. u Milanu) naročito mu je uživanje pružio posjet astronomskom opservatoriju isusovca oca Boškovića, jednoga od prvih stranih učenjaka, koji su



usvojili Newtonovu teoriju, a koji je po vlastitim otkrićima i teorijama danas poznat svakomu, tko se bavi astronomijom... Jedanaest godina prije toga Bošković je sedam mjeseci proboravio u Londonu, bio je izabran za člana Kraljevskog društva, a sad se sjećao ugodnog i korisnog ophođenja s britanskim kolegama iz naučnih krugova, na koje se Burneyu potužio jedino zbog toga, što mu nisu odgovarali na pisma«.[22]

U bilješci pod crtom uz ovo mjesto Scholes navodi ovdje već spomenute pasuse iz djelâ J. Boswella i A. Murphya, a zatim dodaje: »O značajnim naučnim istraživanjima Boškovićevim raspravlja H. V. Gill u djelu »R. Bošković, preteča modernih fizikalnih teorija«.[23]

Koliko je ovaj susret s Boškovićem značio samom Burneyu, vidi se najbolje po tome, što on mnogo godina kasnije, opisujući svoj put po Italiji u pismu prijatelju, slavnom glumcu Davidu Garricku,[24] govori o boravku u Milanu i nabraja glasovite učenjake, s kojima se tamo upoznao. Burney tu poimence spominje devetoricu, a na čelu i prije svih stoji ime Boškovićevo (At Milan, Padre Boscovich...).[25]

## III. ELLIS CORNELIA KNIGHT (1757.—1837.)

Po svom književnom radu Miss Ellis Cornelia Knight jedva vrijedi da se spomene. Ona daleko zaostaje za svima, pa i manje važnim engleskim književnicima, koje smo dosad spomenuli u vezi s Boškovićem. Uzalud bismo tražili njezino ime na stranicama i najopširnijih udžbenika o engleskoj književnosti. Ali u svojoj »Autobiografiji« ona nam je ostavila o Boškoviću više podataka no ma koji drugi engleski književnik. I pored toga ona zaslužuje, da se ovdje s njom pozabavimo, jer je rijetko koji stranac u njezino doba s toliko oduševljenja i simpatija govorio o Hrvatima, napose o Dubrovčanima. Osim Boškovića lično je poznavala Raj-

munda Kunića, Marka Bruerovića i Antuna Sorga, a zanimala se i za stariju dubrovačku književnost, te je na engleski prevela jednu pjesmu Ignjata Đurđevića.[26]

Cornelia Knight bila je kći admirala Sir Josepha Knighta. Prvo je obrazovanje dobila u izvrsnoj školi, koju je vodio neki švicarski pastor; tu se upoznala sa stranim jezicima i književnostima te dobro naučila latinski jezik. Već kao dijete upoznala se s engleskim velikanima onoga doba: Dr. Johnsonom, Goldsmithom, Burkeom i Reynoldsom. Po očevoj smrti (1775.) napustila je s majkom Englesku i nakon lutanja po Francuskoj nastanila se u Italiji. Tamo su mati i kći provele oko dvadeset godina, krećući se u »visokom društvu« Rima i Napulja. U Napulju su se sprijateljile s Lady Hamilton i njezinim mužem Sir Williamom Hamiltonom, koji je u tom gradu bio engleski poslanik. Poslije bitke kod Abukira pridružio im se tamo i Lord Nelson. Nakon smrti svoje majke (1799.) Cornelia je prešla sasvim pod okrilje suprugâ Hamilton i 1800. vratila se s njima i s Nelsonom u Englesku. Dio je puta s njima putovala i napuljska kraljica Marija Karolina, kći Marije Terezije. Zanimljivo je, da je čitavo društvo prevezla od Ankone do Trsta ruska eskadra, koja se sastojala od tri fregate i jednog briga, i kojom je zapovijedao »grof Vojnović, Dalmatinac« (Count Voinovitsch, a Dalmatian).[27] Taj Vojnović, koji je »prošle godine kod opsade Ankone vidio, kako su Nijemci zlostavljali njegov narod i uništili njegovu zastavu, zavjetovao se, da nikad ne će stupiti na kopno, i toga se zavjeta pobožno drži, jer nije uzvratio kraljičin posjet«.[28]

U Engleskoj je Miss Knight od 1806. do 1814. bila dvorska dama kraljice Charlotte i odgojiteljica njezine mlade unuke princese Charlotte od Walesa, kćeri kasnijega kralja Georgea IV. Od 1816. do svoje smrti, u Parizu 1837. putovala je po Francuskoj, Italiji i Njemačkoj.[29] U posljednjim godinama svoga života Cornelia Knight je više vremena posvećivala društvu negoli



književnosti. Svi su je poznavali, a teško bi bilo nabrojiti, koliko je imala znanaca i prijatelja u raznim stranama Evrope. Njezina je »Autobiografija« dragocjen izvor za poznavanje dvorskog i »društvenog« života onoga doba.

U drugom poglavlju svoje »Autobiografije« Cornelia Knight priča, kako se u proljeće 1776. ukrcala sa svojom majkom na lađu u Doveru i preko Calaisa doputovala u Pariz. Lady Knight majka bila je dobra prijateljica Dr. Shepherda, već spomenutog profesora astronomije u Cambridgeu, koga je i Bošković dobro poznavao. Od Dr. Shepherda dobila je preporučna pisma za Boškovića i Lalanda.

Bošković je već na koncu 1773. bio došao iz Milana u Pariz, jer je te godine u Italiji ukinut isusovački red, kojemu je on pripadao. U siječnju 1774. primio je i francusko podanstvo, da bi mogao učestvovati u javnom životu. Iste godine (6. ožujka) imenovan je nadzornikom Optičkog odjela u Ministarstvu mornarice (»Inspecteur de l'Optique de la Marine«), a to je mjesto, po riječima Miss Knight, »za njega stvorio njegov prijatelj de Vergennes, tadašnji ministar predsjednik«.

Za Boškovića Cornelia Knight kaže, da je »bivši isusovac, Dalmatinac iz Dubrovnika, koji je grad na glasu sa svojih književnika i učenjaka«, da se kreće u »najboljem društvu« i da ga svi poštuju. Ona mu se divi kao matematičaru i astronomu, ali i kao dobru latinskom pjesniku, »koji je poput mnogih drugih svojih zemljaka imao dar da velikom lakoćom ex tempore slaže latinske stihove«. Dva stiha iz njegova epigrama o planetima, gdje se kaže, kako se Zemlja kreće između Marsa i Venere i kako je stoga prirodno, da svijetom upravljaju ljubav i rat, toliko su joj se svidjela, da ih je prevela na engleski:

'Twixt Mars and Venus as this globe was hurled,
'Tis plain that love and war must rule the world.

Pišući 1835. ona kaže, da bi trebalo izmijeniti ili radije popraviti te stihove ovako:

So Boscovich has sung, but now 'tis plain,
That fear of war and love of money reign.

(Tako je pjevao Bošković, ali sad je prirodno, da vlada strah od rata i ljubav za novcem).

O njemu kao čovjeku ona kaže, da je bilo nešto tako naravno i dobroćudno u njegovu načinu, da nije bilo moguće ne voljeti ga. Kad je prvi put posjetio Knightove u Parizu, zabunio se i mjesto izlaznih vrata pogrešno otvorio vrata neke sobe. Primijetivši svoju pogrešku, Bošković se obratio Lady Knight i rekao: »Bez sumnje ste čuli, da su isusovci kadri počiniti svako zlo, ali nemojte misliti, da sam vas htio orobiti«. O toj je zgodi odmah improvizirao latinski distih, no Miss Knight se, na svoju žalost, nije sjetila da ga zamoli, neka taj distih napiše. (Autobiography, I. 25-6. Vidi Prilog V. a).

U biografskim bilješkama, koje su štampane na kraju »Autobiografije«, Miss Knight opet nadugo priča o Boškoviću, o njegovoj domovini i o njegovim zemljacima. Kaže, da je Dubrovnik »mala republika u Dalmaciji, na obalama Jadrana, slavna po radinosti svojih stanovnika i po jedinstvenosti svog političkog položaja«, i zatim nastavlja: »Još nikad nisam upoznala Dubrovčanina, koji ne bi bio nadaren i učen« (»who did not possess genius and learning«). O samom Boškoviću ponavlja, što je već jednom rekla u vezi s njegovim pjesnikovanjem na latinskom jeziku i s njegovim boravkom u Parizu, te dodaje: »Bio je intiman s mnogima od prvih porodica Francuske, ali nikakav ulizica (no sycophant). U odmakloj dobi odlučio je da posjeti svoj zavičaj i da obiđe majku, koja je još bila na životu i u dobru zdravlju... Konačno je podjetinjio (became childish), ali srećom je umro prije francuske revolucije, koja bi ga bila lišila mnogih udobnosti«. (Autobiography, II. 339-40. Vidi Prilog V. b).



## ZAKLJUČAK

Ovdje smo naveli nekoliko svjedočanstava o Boškovićevoj slavi iz usta engleskih književnika i javnih radnika, njegovih suvremenika, s kojima je došao u lični dodir. Ne bi bilo teško na isti način osvijetliti njegovu slavu u ostalim zemljama Evrope, u prvom redu u Italiji i Francuskoj. Ovdje namjerno nisu uzete u obzir ni veze s učenjacima iz njegove uže struke, ni njihova svjedočanstva o njegovu geniju, već su zabilježeni odjeci njegove slave izvan uskih naučnih krugova. Isto su tako, po prirodi samoga predmeta, ova razmatranja ograničena uglavnom na 18. stoljeće, t. j. na svjedočanstva ljudi, koji su Boškovića poznavali za njegova života. Ali krivo bi bilo misliti, da je Boškovićeva slava nakon njegove smrti potamnjela. Uspomena na njega, da se opet ograničimo na Englesku, ostala je svježa kroz cijelo 19. stoljeće, a danas je njegova slava očito u porastu, i u naučnim krugovima i izvan njih.

Da to potkrijepimo s nekoliko primjera.

G. 1941. Irac H. V. Gill objavio je knjigu pod naslovom »Rudže Bošković, preteča modernih fizikalnih teorija«.[30] Gill se u svojoj raspravi ograničio na ocjenu »najslavnijeg od svih Boškovićevih djela«, t. j. na »Philosophiae naturalis theoria redacta ad unicam legem virium in natura existentium«, koje je izašlo u Beču 1758. Drugo izdanje istoga djela objavljeno je u Mlecima 1763., a 1922. preštampano je u Londonu paralelno s engleskim prijevodom, kojim se Gill vjerojatno služio.

U predgovoru Gill kaže, da želi pokazati, »da je teorija, što ju je Rudže Bošković iznio prije dvije stotine godina, u skladu sa zaključcima, do kojih su dovele metode modernoga naučnog istraživanja«.

Već smo prije spomenuli, kako muzikolog Percy A. Scholes, pišući 1948., kaže za Boškovića, da je »po svojim otkrićima i teorijama danas poznat svakomu, tko se bavi astronomijom«. Ali možda je najočitiji dokaz

za to, koliko je Bošković danas poznat i cijenjen u Engleskoj, činjenica, što ga Aldous Huxley spominje u jednomu od svojih najpoznatijih romana, i to u društvu najvećih umova svijeta, u društvu Michelangela, Leonarda da Vinci, Händela i velikog engleskog arhitekta, astronoma i matematičara Sir Christophera Wrena (1631.—1723.). U trećem poglavlju Huxleyeva romana »Antic Hay«, jedno od lica, Casimir Lypiatt, osuđujući današnje doba »kukavne specijalizacije« uzdiše za vremenima, kad su se veliki umovi isticali na različitim područjima znanosti i umjetnosti, te kaže: »Danas više ne vidiš slikara-kipara-pjesnika poput Michelangela, ni učenjaka-umjetnika poput Leonarda, ni matematičara-dvoranina poput Boškovića, ni impresarija-glazbenika poput Händela, ni mnogostranih genija poput Wrena«.

U svojoj domovini Bošković je za života ostao gotovo posve nepoznat. Njegova je slava tada bila ograničena na malo područje slobodnoga Dubrovnika. Drukčije nije moglo ni biti, jer u njegovoj domovini nije bilo uvjeta za razvoj Boškovićeva genija ni za ostvarenje njegovih planova, koji su iziskivali velike opservatorije, skupe instrumente i bogate knjižnice. Isto tako nije još bilo ljudi s potrebnom stručnom spremom i obrazovanjem, koji bi mogli ocijeniti njegovo djelo. Ali čim su za to stvoreni uvjeti, slika se potpuno izmijenila. Gotovo sve, što je pisano o Boškoviću i njegovu radu, napisano je u posljednjih sto godina, i to kod nas. Oni, koji su Boškovića često svojatali za sebe, nisu na tom polju učinili gotovo ništa. Svrha je ove rasprave bila, da odredi Boškoviću mjesto u međunarodnim relacijama i da pokaže, kako njegova slava nije samo »za domaću potrošnju«. Mi smo danas s pravom ponosni na Boškovića. U svjetskoj nauci on zauzima visoko mjesto, odmah do najviših, do Kopernika, Galileja i Newtona, a za nas je on najveći učenjak, najveći, što su ga narodi Jugoslavije dali svijetu.



# PRILOZI

## I

THE LIFE OF SAMUEL JOHNSON L. L. D. by JAMES BOSWELL, Esq., London 1791.

a)

»In a Latin conversation with the Père Boscovich, at the house of Mrs. Cholmondely, I heard him (i. e. Dr. Johnson) maintain the superiority of Sir Isaac Newton over all foreign philosophers, with a dignity and eloquence that surprised that learned foreigner«.

I. 392 (u izdanju »Everyman«, 1931.)

b)

He (i. e. Dr. Johnson) spoke Latin with wonderful fluency and elegance. When Père Boscovich was in England, Johnson dined in company with him at Sir Joshua Reynolds's, and at Dr. Douglas's, now Bishop of Salisbury. Upon both occasions that celebrated foreigner expressed his astonishment at Johnson's Latin conversation.

I. 588 (u istom izdanju)

## II

AN ESSAY ON THE LIFE AND GENIUS OF SAMUEL JOHNSON, L. L. D. by ARTHUR MURPHY Esq. London, 1792.

At one of the parties made at his house (i. e. of Dr. Douglas, bishop of Salisbury), Boscovich, the Jesuit, who had then lately introduced the Newtonian philosophy at Rome, and, after publishing an elegant Latin poem on the subject, was made fellow of The

Royal Society, was one of the company invited to meet Dr. Johnson. The conversation at first was mostly in French. Johnson, though thoroughly versed in that language, and a professed admirer of Boileau and La Bruyère, did not understand its pronunciation, nor could he speak it himself with propriety. For the rest of the evening the talk was in Latin. Boscovich had a ready current flow. of that flimsy phraseology with which a priest may travel through Italy, Spain, and Germany. Johnson scorned what he called colloquial barbarism. It was his pride to speak his best. He went on, after a little practice, with as much facility as if it was his native tongue. One sentence this writer well remembers. Observing that Fontenelle at first opposed the Newtonian philosophy, and embraced it afterwards, his words were: Fontinellus, ni fallor, in extrema senectute, fuit transfuga ad castra Newtoniana.

Str. 91—92

## III

ABRAHAM REES: THE CYCLOPAEDIA; or, UNIVERSAL DICTIONARY OF ARTS, SCIENCES, AND LITERATURE. London, 1899.

The abbé Boscovich was tall in stature, of a robust constitution, with a long pale visage. His temper was open and friendly, but irritable, vehement, and impatient of contradiction. James Boswell, in his amusing Life of Dr. Johnson, incidentally mentions that the English moralist chancing to meet Boscovich in London, had a very keen dispute with him in Latin on some metaphysical topic. There was much heat on both sides; and the Goliah of literature treated the mathematician in his usual bearish manner.

(U V. svesku)



## IV

Dr. CHARLES BURNEY: THE PRESENT STATE OF MUSIC IN FRANCE AND ITALY: or, THE JOURNAL OF A TOUR THROUGH THOSE COUNTRIES, UNDERTAKEN TO COLLECT MATERIALS FOR A GENERAL HISTORY OF MUSIC. London, 1771.

A gentleman of Parma, with whom I had travelled from Paris, having a letter from M. Messier to Padre Boscovich, giving him an account of a new comet which he had discovered on the eleventh of June, I had the pleasure of accompanying my friend in his visit to this father at the Jesuit College, who received us both with great courtesy; and being told that I was an Englishman, a lover of the sciences, and ambitious of seeing so celebrated a man, he addressed himself to me in a particular manner. He had several young students of quality with him, and said he expected that morning three persons of distinction to see his instruments, and invited me to be of the party; I gladly accepted the proposal, and he immediately began to shew and explain to me several machines and contrivances which he had invented for making optical experiments, before the arrival of the signori, who were a Knight of Malta, a nephew of Pope Benedict XIV and another C a v a l i e r e. He then went on, and surprised and delighted us all very much particularly with his S t e t S o l, by which he can fix the sun's rays, passing through an aperture or a prism, to any part of the opposite wall he pleases: he likewise separates and fixes any of the prismatic colours of the rays. Shewed us a method of forming an aquatic prism, and the effects of joining different lenses, all extremely plain and ingenious. He has published a Latin dissertation on these matters at Vienna. Then we ascended to different observatories, where I found his instruments mounted in so ingenious and so convenient a manner, as to give me the utmost pleasure. He was so polite as to address himself to me

always in French, as I had at first accosted him in that language, and in which I was at this time much more at my ease than in Italian. M. Messier had told him the comet had very little motion, being almost stationary; but Padre Boscovich afterwards found it so rapid as to move fifty degrees in a day. Mais la comète, monsieur, lui dis-je, où est-elle à présent? — Avec le soleil, elle est mariée. The late Duke of York made him a present of one of Short's twelve-inch reflectors, of twenty guineas price; but he has an achromatic one, by the same maker, which cost one hundred. The expense of his observatory, which is defrayed by himself, must have been enormous. He is university professor at Pavia, where he spends his winters. If any new discoveries are to be made in astronomy, they may be expected from this learned Jesuit; whose attention to optical experiments for the improvement of glasses, upon which so much depends, and whose great number of admirable instruments of all sorts, joined to the excellence of the climate, and the wonderful sagacity he has discovered in the construction of his observatory and machines, form a concurrence of favourable circumstances, not easily to be found elsewhere. He complained very much of the silence of the English astronomers, who answer none of his letters. He was seven months in England, and during that time was very much with Mr. Maskelyne, Dr. Shepherd, Dr. Bevis, and Dr. Maty, with whom he hoped to keep up a correspondence. He had, indeed, lately received from Professor Maskelyne the last Nautical Almanac, with Mayer's Lunar Tables, who gave him hopes of reviving their literary intercourse. He is a tall, strong-built man, upwards of fifty, of a very agreeable address. He was refused admission into the French academy, when at Paris, though a member, by the parliament, on account of his being a Jesuit: but if all Jesuits were like this father, making use only of superior learning and intellect for the advancement of science, and the happiness of mankind,



one would have wished this society to be as durable as the world. As it is, it seems as if equity required that some discrimination should be made in condemning the Jesuits; for though good policy may require a dissolution of their order, yet humanity certainly makes one wish to preserve the old, the infirm, and the innocent, from the general wreck and destruction due only to the guilty. (Str. 89—93, u 2. izdanju, 1773.).

## V

AUTOBIOGRAPHY OF MISS CORNELIA KNIGHT, LADY COMPANION TO THE PRINCESS CHARLOTTE OF WALES. With extracts from her journals and anecdote books. In two volumes. London: W. H. Allen & Co., 1861.

a)

Boscovich was an ex-Jesuit, a Dalmatian of the city of Ragusa, so famous for its men of learning and science. He was not only a good mathematician and astronomer, but also a good Latin poet; he had the talent, which many others of his countrymen have possessed, of composing with great facility extempore verses in Latin.

Two lines of his epigram on the planets may be thus translated:

'Twixt Mars and Venus as this globe was hurled,
'Tis plain that love and war must rule the world.

In the present time (1835.), I should change or correct it thus:

So Boscovich has sung, but now 'tis plain,
That fear of war and love of money reign.

There was something so natural and good-natured in his manner, it was impossible not to like him. On his first visit to us, as he was going away he mistook

the door, and opened that of an inner room. Finding his mistake, he said to my mother, »No doubt you have heard that the Jesuits are capable of all that is bad, but do not think I was going to commit a robbery«. He composed an extempore distich in verse, and I am sorry I did not ask him to write it down.

His place at Paris was »Inspecteur de l'Optique de la Marine«, a place created for him by his friend M. de Vergennes, the Prime Minister. He lived there in the best society, and was generally esteemed.

Vol. I. (Str. 25—26)

b)

The Abbé Boscovich was also a native of Ragusa, a small republic in Dalmatia, on the shores of the Adriatic, celebrated for the industry of its inhabitants, and for the singularity of its political situation. I never yet knew a Ragusan who did not possess genius and learning. Boscovich was a great mathematician, and a man of probity. He had a remarkable talent for making extempore Latin verses. His epigram on the planets is deservedly admired, as it scatters flowers on a subject which did not appear susceptible of them. »As in the order of succession in their orbits round the Sun, our Earth«, says he, »is between Mars and Venus, no wonder that love and war govern the world«.

At the extinction of the order of Jesuits, Boscovich took refuge in France, and was much beloved there. A place was created on purpose for him, the »Inspection of the Optics for the Marine«. He was intimate with many of the first families of France, but no sycophant. At an advanced age he took the resolution of paying a visit to his own country to see his mother, who was still alive and in the enjoyment of her faculties. His voluminous works he printed at Bassano, in the Venetian States. He became childish at last, but fortunately died before the French Revolution, which would have deprived him of many comforts.

Vol. II. (str. 339—340)



## SUMMARY

### BOŠKOVIĆ's RELATIONS WITH SOME ENGLISH MEN OF LETTERS

Drawing on Bošković's unpublished correspondence the author first gives a short account of his visit to England (24th May to 20th December, 1760) which culminated in his election to the membership of the Royal Society. He then dwells at length on Bošković's connexions with Dr. Johnson and his circle (Sir Joshua Reynolds, Arthur Murphy, Edmund Burke), with Dr. Charles Burney, and with the obscure authoress Ellis Cornelia Knight. He finally adduces some contemporary opinions testifying to the more recent fame of Roger Bošković in England.

## BILJEŠKE

[1] U povodu državnog izdanja Boškovićeva djela »Theoria philosophiae naturalis«, Rad, 230/1925., str. 166.

[2] Talijanski književnik Vincenzo Martinelli (1702.—1785.) nastanio se u Londonu g. 1748. U vrijeme Boškovićeva dolaska u London, on je tamo već bio »starosjedilac«. Prije Barettija on je u Engleskoj probudio zanimanje za talijanski jezik i za talijanske klasike. Sastavio je prvu povijest Engleske na talijanskom jeziku (»Istoria d'Inghilterra«, 1770.—1773.). Po povratku u Italiju, napisao je knjigu »Storia del governo d'Inghilterra e delle sue colonie d'India e nell'America Settentrionale« (1776.), u kojoj jasno proriče revoluciju engleskih kolonija.

Felice de Giardini (1716.—1796.), talijanski violinist svjetskoga glasa, rodio se u Torinu. Bavio se i kompozicijom; napisao je osamnaest kvarteta i druge kompozicije za gudačke instrumente. U Londonu, gdje ga je Bošković upoznao, imao je mnogo uspjeha kao violinist i dirigent opere. Tamo je objavio dvanaest sonata za violinu (»Dodici sonate di violino e basso«, 1765.) i posvetio ih engleskom nasljedniku prijestolja. Umro je u Moskvi. (Podaci iz P. A. Scholes: The Oxford Companion to Music, 6. izd., London, 1945.).

[3] Iako je dugo živio u protestantskoj Engleskoj, čini se da Baretti nije dovoljno poznavao Bibliju. Ovdje se malo zabunio. Nije Gedeon zapovjedio suncu da stane, nego Jozua: »Tada progovori Jozua Gospodinu ... i reče pred sinovima Izraelovijem: stani sunce nad Gabaonom, i mjeseče nad dolinom Ajalonskom. I stade sunce i ustavi se mjesec, dokle se ne osveti narod neprijateljima svojim« (Knjiga Jozue, X., 12—13).

[4] G. Baretti: La frusta letteraria, a cura di L. Piccioni, Laterza, Bari, 1932., I. 236.

[5] G. Baretti: Op. cit. I. 295.

[6] G. Baretti: Op. cit. II. 131.

[7] G. Baretti: La scelta delle Lettere Familiari, a cura di L. Piccioni, Laterza, Bari, 1912., str. 178.

[8] Svi su ovi podaci uzeti iz već spomenutih Boškovićevih neobjavljenih »engleskih pisama«, koje sam prvi put pregledao zahvaljujući rijetkoj ljubeznosti i susretljivosti pokojnog dr. Branimira Truhelke, nekadašnjeg direktora Dubrovačkog arhiva. Dr. Truhelka, koji se specijalno bavio proučavanjem Boškovićeva života, jedini je dotada temeljito proučio tu korespondenciju i na osnovu toga objavio nekoliko studija, koje se u cijelosti ili od česti odnose na Boškovićev boravak u Engleskoj: »Markiz Mora« (Savremenik, XXI/28, 188), »Irena Bromfield« (beogradska »Misao«, XXVII/28, 51), »Boškovićeva Vita domestica« (Savremenik, XXII/29, 225), »Engleska pisma Rudža Boškovića« (Misao, XXX/29, 315). Neki su od gornjih podataka već navedeni u tim radovima.



### I. Dr. JOHNSON (1709.—1784.) I NJEGOV KRUG

[9] Na ovo mjesto u Boswellovoj biografiji Johnsona prvi je upozorio pokojni Pavle Popović u »Prilozima za književnost, jezik, istoriju i folklor«, IX/1929., str. 194. Vidi Prilog I.a) na kraju ove radnje.

[10] Vidi B. Truhelka: Engleska pisma Rudža Boškovića. In vinea Domini. »Misao«, XXX/29, str. 339.

[11] Na ovo je mjesto prvi upozorio dr. V. Varićak u članku »U povodu državnog izdanja Boškovićeva djela »Theoria philosophiae naturalis«, Rad, 230, str. 168—169, Zagreb, 1925. Tu dr. Varićak kaže: »Zanimljiv je i ovaj podatak o Boškovićevu boravku u Engleskoj i o njegovoj latinštini, na koji me pred desetak godina upozorio pokojni mladi Vladimir Pavić«. Zatim slijedi citat na engleskom izvorniku. Vidi prilog I.b).

[12] Vidi dr. Vinko Radatović: Nekoliko hrvatskih pisama Ruđera Boškovića sestri Anici. Rad 232/26, str. 91.

[13] Za cijeli ovaj pasus vidi B. Truhelka: »Markiz Mora« (Savremenik, XXI/28, str. 95).

[14] Sir J. Gardner Wilkinson: »Dalmatia and Montenegro«, London, 1848., str. 356—361.

[15] T. G. Jackson: »Dalmatia, the Quarnero and Istria«, Oxford, 1887., str. 179.

[16] Na ova posljednja dva mjesta upozorio me dr. Rudolf Filipović.

[17] B. A. Kuzmin: Uvod u odsjek o »sentimentalizmu« 18. stoljeća u »Povijesti engleske književnosti« (izdanje Akademije nauka SSSR, I. knjiga, 2. svezak, str. 505, Moskva 1945.).

[18] Vidi: Bemerkungen über Burkes philosophische Untersuchung über den Ursprung unserer Begriffe vom Erhabenen und Schönen. (Lessings Werke, herausgegeben von Dr. R. Boxberger, 13. Teil, Nachlass I. Berlin und Stuttgart, s. a.).

### II. Dr. CHARLES BURNEY (1726.—1814.)

[19] »The present State of Music in Germany, the Netherlands and United Provinces.« London, 1773.

[20] »The present State of Music in France and Italy.« London, 1771. Vidi Prilog IV.

[21] Percy A. Scholes: The Great Dr. Burney. His life, his travels, his works, his family and his friends. Oxford University Press, 1948.

[22] Op. cit., I. 163.

[23] O tom će djelu ovdje još biti govora.

[24] Garrick je, usput budi rečeno, također pripadao u krug dr. Johnsona.

[25] The Private Correspondence of David Garrick, London, 1831., citirano kod Percy A. Scholes, op. cit., II, 290.

### III. ELLIS CORNELIA KNIGHT (1757.—1837.)

[26] O tom prijevodu, kao i o njezinim vezama sa spomenutim Dubrovčanima, vidi J. Torbarina: »Oko engleskog prijevoda jedne Đurđevićeve pjesme«, Zbornik Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1950.

[27] Tu je očito riječ o Nikoli Vojnoviću iz Hercegnovog u Boki Kotorskoj. On je bio sin Marka Vojnovića (1752.—1812.), poznatog admirala i osnivača ruske crnomorske flote. Sam Nikola Vojnović, »kao kapetan I. klase, zapovijedao je 1799. g. jednim dijelom flote (ruskog) admirala Učakova i osvojio Jakin« (vidi Jagoš Jovanović: Dvjestapedesetgodišnjica vezâ Boke sa Rusijom, Cetinje, 1948. g., str. 26).

[28] »Autobiography of Miss Cornelia Knight«, London, 1861., I., str. 320—321.

[29] O životu C. Knight vidi predgovor njezinoj autobiografiji od Sir Johna Williama Kaye-a i »Dictionary of National Biography«.

[30] Roger Boscovich, S. J., Forerunner of Modern Physical Theories, by H. V. Gill, S. J., Dublin, 1941.



# RUDŽER JOSIP BOŠKOVIĆ

*ULOMCI BIOGRAFIJE*

Dr. BRANIMIR TRUHELKA

# PREDGOVOR

U književnoj ostavštini pokojnog dra. Branimira Truhelke, koji je toliko godina svog života posvetio studiju problema u vezi s Boškovićem, nalaze se i poglavlja velike biografije Boškovićeve, što ju je kanio izraditi. Mnoge njegove objavljene radnje o Boškoviću bile su predradnje za to djelo, što ga je autor smatrao životnim svojim djelom. Da prerana smrt nije prekinula naširoko zasnovane studije Truhelkine, imali bismo veliku, na izvorima osnovanu i opsežnom erudicijom izrađenu biografiju Boškovićevu, koja bi pokazivala lik velikog Dubrovčanina u pravom okviru, u kome bi bio predočen sav rad neumornog, živog i svijetlog njegova uma, kako se napose očituje u njegovu radu iz područja primijenjene matematike te matematičke i prirodne filozofije, sa šarenom pozadinom njegova vremena, a osvijetljen sa strane mnogobrojnim njegovim vezama s naukom i naučenjacima toga doba. Na žalost, od svega je toga nastojanja preostao tek torso, od koga ovdje donosimo veće dijelove, koji se tiču mladosti Boškovićeve i prvih njegovih radova, njegova boravka u Mlecima, pa posljednjih godina njegova života. Autor bi bio jamačno još pregledao tekst i dao mu onu stilsku i stvarnu zaobljenost, koja obilježuje njegove radnje. No i ovako predočuju te stranice dokumentiranu i živu sliku onih razdoblja Boškovićeva života, na koja se odnose.

Talijanski i francuski pravopis Boškovića i njegovih suvremenika ostavljen je u originalnom obliku. U tekstu su provedene neke manje preinake, koje ne diraju u bit stvari, a pokazale su se potrebnima. Ujedno su svakom članku dodane

bilješke, koje daju ili prijevod ili parafrazu važnijih mjesta navedenih u latinskom, talijanskom ili francuskom jeziku, a bile su potrebne kraj tolikog broja takvih mjesta uvrštenih u tekst. Dr. Mirko Deanović, profesor zagrebačkog sveučilišta, spremno se odazvao i pregledao rukopis, osobito s obzirom na talijanska i francuska mjesta, a i inače je pomagao svojim savjetom i kritičkim napomenama. Dr. Vinko Foretić, ravnatelj dubrovačkog Arhiva, rado je ustupio rukopis dra. Truhelke za »Građu«.

Neka je publikacija tih ulomaka posvećena uspomeni dra. Branimira Truhelke, koji je, kao nitko drugi, znao shvatiti sve one nebrojene niti, što vežu djelovanje Boškovićevo s licima i naukom njegova vremena i predočiti ih u obliku, koji je odgovarao i literarnoj nadarenosti autorovoj.

Urednik



# MLADOST

## (1726. - 1740.)

U kasno ljeto g. 1726. krene jedna brodica u Jakin.[1] U njoj jedan ili dva »jezuvita« — vode sinove vlasteoske i pučanske u Rim, da dadu ime Družbi Isusovoj. Tako se Rudžu, petnaestogodišnjem sinu pokojnog Nikole Boškovića i gospođe Pavle ispunila jedna vruća želja.

Šta se prije toga dana zbivalo u duši djeteta? Pisma jednog velikog čovjeka, njegove sestre i brata, sjećanja majke Boškovićâ malo nam o tom kažu. Eto orlodžo staro usjeklo se bilo malom Rudžu u dušu, prema sv. Vlahu, do vrata od Ploča; »Ragusii, me adhuc puero, ingens horologium publicum et notabat in circulo horario, et exprimebat ictibus omnes 24 horas, ... Illud erat sane incommodum, cum tot minuta requirerentur ad 24 ictus edendos, et numerandos, facili admodum errore in tanta numeratione«.[2] Pa jedna tršnja; na Pilama je bio Rudže pred samijem vratima, kad se zatreslo; prepao se on, a glava sv. Vlaha, onog istog, koji i danas stoji u udubini u nadvraću, pala je pred noge njegove. Još jedan mučan doživljaj na moru — i to je sve: »Andavamo a Giuppana ... ci sorprese la notte ed il vento contrario a Calamotta. Entrammo in porto ed esso che ivi era curato ci racolse da se in casa«, primio je dakle njega i malu Anicu, »ci dette il suo letto, ci trattò con quella maggiore compitezza, ed anche lautezza che a quell'ora improvisa gli (...) possibile«.[3]

Sasvim blijeda sjećanja na djetinjstvo kao da izbijaju, kad je g. 1760. u Greenwichu gledao narod, koji se zabavlja i igra, što u Dubrovniku kažu »kolo okolo«;

ili g. 1752., kad čestita Božić i »na grasti lončić, i na ražnju praščić, i na bedru nožić, i sve što se uža«.[4]

Najstariji brat Božo vodio je brigu o prvim naucima male braće i našao da Rudže nije dohvatio bistrinu Perovu.[5] Prvi učitelj bio je Rudžu Dum Nikola Nichei, »naš ispovjednik i kapelan u crkvi sv. Nikole«. »... ali si mu držan i ti«, pisala je Anica bratu, kad je Dum Niko umro 8. oktobra 1764., »er ti je bio meštar. Od njega si bio podpomožen u prvijem naucima, bez kojijeh ne bi mogo doprijeti do take svrhe«; njegove riječi: »Kome nije dosti što je dosti ništa mu nije dosti« dozivala je gospođa Pave u pamet Rudžu, kad mu je bilo i pedeset i pet godina.

Bez sumnje najdragocjenije je svjedočanstvo majčino, da je mladog Rudža odvukao u Družbu Isusovu glas srca. Kad bi gledala, kako se mali »Pjerko glasoviti nikako ne dijeli od jezuvita, nego pomaga sve po crkvi Fra Giovanniju«, piše sestra Anica, »sveđ majka govori: kako naš Rudže F. Matiji«.

Prvi glas Boškovićev jedno je pismo od juna 1731. Ne znamo, kako se razvijao u ono pet godina od 1726. do 1731. Da li ga je tko dočekao u Jakinu i poveo dubrovačkom konsulu; da li ga je tko oblazio u Rimu kao on svoje mlade zemljake Bara malog, Džana, dvojicu Tuduzića, Vlaha Bolića, Tomu Bassegli, Rajmunda Kunića; je li ga tko od njih posjetio u nemoći kao on Melka, ostajući uza nj »più d'un ora«; hvalio zbog napredovanja u nauci ili zbog bogoljubna života kao on Betteru, Bolića, Zuzorića, Kunića i o. Girolama, o kojem kaže, da svi hvale »gl'ottimi portamenti di questo religiosissimo Giovanne«; bio »allegrissimo«, »ben grasso«, »il più contento uomo del mondo« kao oni; imao rektora »il quale abbonda in Carità, in cura de' Novizj, premura per loro in ogni cosa, veramente singolare, ed ammirabile«, ali koji je bio »altrettanto... alieno del permettere, che altri ci parlino...«

Prve godine Rudžerovih nauka bile su vjerojatno svijetle, iako put dug, pun vladanja slabostima mla-



dosti. Jer cilj je bio teško dostižan i dalek. Tom visokom cilju Bošković se za pet godina bio srećno približio. Jer ne kaže li on g. 1731.: »... a nome mio una totale rinuntia, senz'alcuna riserva, giache per grazia di Dio non ho bisogno d'altro da lei se non delle sue Orazioni, e se mai mi verra l'Occasione di patire alcun' incomodo: troppo fortunato mi stimerò nel goder qualche frutto della S. Povertà, e nuda Croce di Christo, che mi son presa a seguitare«; g. 1732.: »Lei mi raccommandi al Signore che l'altro non ho bisogno che d'essere raccomandato a lui: per cominciare una volta a servirlo come và, ed a mostrarmi vero figliulo di S. Ignatio«. A tako i tri godine pred smrt g. 1784.: »... ja svaki dan govorim misu u njihovoj crkvi i ostavljam njima lemozinu za... otar..., er ja slijedim, kako je bilo u našemu redu, ništa ne uzimljajući od mise za mene«; i na drugom mjestu: »si trova cambiato il titolo di Padre in quel di Abate per la mutazione dell'antico mio stato non già abbandonato..., ma estinto... in modo da farmi in certa guisa rimanere quasi orfano, e pupillo.«

Rasuđujući sa sasvim ljudskog gledišta, škola, u koju je ušao Rudže, bila je jedna od ponajboljih u Evropi. Osnovan g. 1551., Collegium Romanum imao je već u januaru 1572. trista đaka, g. 1582. — kada mu je Grgur XIII. dao obilna sredstva za napredovanje — tisuću i pet stotine. Učila se tu gramatika, humaniora, grčki i jevrejski, matematika i fizika; bila je uza nj, u seminariju, odlična bogoslovija. »La cour ... environnée d'un portique à double étage« les classes et les congrégations... disposées tout autour« (Lalande), a uzato velika biblioteka i znameniti Museum Kircherianum, slava o. Hristofora Klavija, »Euklida XV. stoljeća« i Atanasija Kirchera. Bošković sâm, kad je g. 1759. bio u Collège Louis le Grand, prvom francuskom isusovačkom učilištu, mogao se uvjeriti, koliko i nad njim odskače Collegium Romanum. Ako je dočekao o. Rudže, da lajpciška Acta Eruditorum kažu za njegovo pjesničko djelo »De Solis ac Lunae defectibus«: »Totus liber... is est, qui saeculi Augustei videri possit,

nisi tam accuratae perfectaeque physeos et matheseos esset«,[6] zasluga je svakako latinske škole Rimskog Kolegija, koji je nama i svijetu dao još dva druga velika latinista, Rajmunda Kunića i Brnju Zamanju.

Šestoga juna 1731. kaže Bošković, koji je baš bio navršio dvadesetu godinu života, »... seguito i miei studj di Fisica, e di Matematica«, 15. decembra: »... seguito i miei studj, ed oggi appunto ho fatta una disputa per grazia di Dio non infelicemente.« 8. marta 1732.: »Io mi accosto al fin de'miei studj, de'quali doppo Pasqua farò l'Esame.«[7] U vrijeme tih nauka presudan je bio na nj utjecaj dvojice učitelja, o. Karla Nocetija i o. Borgondija. Učeći u njih Bošković je primio osnove svog matematičkog znanja i razvio izrazitu sklonost za astronomiju. Kolikogod je to važno, nije bez interesa da se utvrdi, koje je zamjerke stavljao kasnije, kao čovjek od pedeset i više godina, baš toj školi i ovim učiteljima, kojih su metode ostavile trajan i ne suviše sretan trag u djelima njegovim.

Kada Bošković g. 1763. pozdravlja svog učenika o. Puccinellija, koji u onaj mah izučava Eulerovu Analysis Infinitorum, on mu želi da produži tamo, gdje je on prestao, jer, ako je riječ o višoj analizi: »... io ne avessi avuta idea nella sua età«, jer »allora non solo mancavo di guida, ma non avevo ne libri, ne notizia di essi«, a podjednako u kemiji »non avendo da giovinetto ne letto, ne veduta alcuna cosa in questo genere, fuoriche delle idee indiggeste, che vi sono nell'ultima questione dell'Ottica del Newton.«[8] Zbog slaba školovanja u višoj analizi on i g. 1759., pišući iz Pariza, priznaje: »u velikomu kalkulu jes toliko od njih do mene, koliko od mene do ovijeh druzijeh Jezuvita«, jer »to ti je trudan poso, i valja rano počet, ko jezika naučit.« Pošto se je u mladosti uživio samo u elementarne metode matematike, navikao da svaki problem rješava individualno, cijepajući ga u više sastavina, rješavajući svako elementarno na temelju dovitljivog zahvatanja čvora —



Boškovićeva su matematička izvođenja za nas razvučena, nepregledna, pretovarena mnoštvom najelementarnijih razlaganja, zatrpana baroknim jezikom, iz kojega se tek iza dosta truda dade izljuštiti ona bitna, prozirna jezgra. Da ne prizna taj svoj nedostatak, Rudže je Bošković u kasnijim godinama — kad su radovi Eulera, d'Alemberta, Lagrangea i Laplacea u dubinu razvili višu analizu — volio da ističe »elegantnost« i »jednostavnost« »geometrijske metode« u opreci prema analitičkoj, jer njeni sljedbenici »pune stranice formulama, koje niko ne čita«. Napose je osuđivao o. Nocetija, koji je, tobože, u Parizu »conosciuto come gran Poeta, e gran Fisico, e Matematico, benche veramente in queste due ne sapesse ben poco, e alle medesime costì abbia piuttosto fatto del danno notabile«.[9] I o. Borgondija, »mio Maestro di Matematica«, pod starost se pomalo odricao, tako kad kaže, da u jednoj od prvih njegovih disertacija »vi sia dentro qualche cosa aggiunta male al proposito dal P. Borgondio«.[10] Ali o. Borgondio unatoč tomu mnogo je uradio za Boškovića: izveo ga je na put, pribavio mu najčasniju katedru; uzato je poticao Boškovića, koji je u svojim radnjama često posrtao na formalnim pogreškama, govoreći mu: »che una sola classe di persone non fa sbagli di calcolo, ed è quella di chi non fa mai calcoli.«[11] Ipak, krivo bismo učinili toj staroj školi, da ne istaknemo dva dragocjena svojstva Boškovićeva matematičkog duha, nastala upravo u toj školi; to je kritičnost u razmatranjima i jasnoća u osnovnim pojmovima, što čini, da Boškovićev rad u tom smjeru — njegovo umovanje o neprekidnosti, beskonačnosti, o zorno neuočljivim geometrijskim mogućnostima, o relativnosti, o teoriji izravnavanja, o principima teorije instrumenata navješćuje dalji napredak nauke u tim područjima u smislu njegovih shvaćanja, a uz to drugo: naglašavanje elegancije u izvođenju, spoznaja, da se do matematičkih istina ne dolazi prosto mehanizmom računa, već nizom sretno naslućenih relacija, koje se onda a posteriori provjeravaju, — intuicijom. Osjećanje ljepote neke matema-

tičke dedukcije, danas toliko važno, isticao je Bošković u vrijeme, kada ga u višim analizama često nisu mogli da nađu.

Tu prednost Boškovićevu dobro je osjetio Lalande,[12] pa je u jednom spomenu, iza smrti o. Rudža, zabilježio ovo: »L'esprit d'invention que l'on trouve dans ses ouvrages suffit pour le mettre au-dessus de beaucoup de ceux à qui le calcul intégral a fait une réputation; il lui est arrivé de demontrer sans calcul l'erreur d'un de nos plus grands calculateurs (Laplace?), et ce fut peut-être une des choses qui lui fit le plus de tort.«[13]

Svršavajući g. 1732. filozofiju Bošković je držao, da »quest' altr' anno anderò dove vorrano i Superiori a far scuola«,[14] ali prve godine svog magisterija on je kao »meštrić« ostao u Rimu. Bio je to za nj dosta mučan posao. Vezan »ad una fatica materiale e noiosissima« imao je »cento quatro scuolari, e questi piccoli di maggior parte fra gl'otto e i dodici anni, bisognosi di essere per così dire imboccati«.[15] Zdravlje Boškovićevo kao da nije bilo doraslo tolikom naporu. On još 1783. spominje, kako »da giovane in Roma mi trovai in istato di credermi morto fra 24 ore, . . .«;[16] u jednom đačkom pismu od 8. marta 1732. pisao je, da je bio »all'Infirmeria«, jer »Giovedì della settimana passata mi piglio in scuola una febre piuttosto gagliarda con freddo«, koja je trajala 40 sati (?), ali onda prestala; a i 1733. — kao magistar — bio je deset dana u postelji »e giorni sono non mi sia sentito affatto bene, il che non sappia se quest'altro anno ancora rimarò in Roma«.

Tako je i bilo; školske godine 1733.—1734. i 1734.—1735. Bošković je proveo u Fermu. On je 6. oktobra 1733. ostavio Rim, stigao u Loret, svratio odatle u Jakin, da vidi svoja dva zemljaka, koje je o. Arighetti vodio iz Grada u novicijat, i onda 14. pošao natrag, da iz Loreta produži »alla mia scuola di Fermo«. Boravak u tom mjestu bio je za Boškovića iz više razloga povoljan. Najprije, udaljenost od Ferma do Jakina bila je tako malena, da se moglo tamo po kojem čovjeku poslati



pismo, kad bi dopao glas, da neka barka ide u Dubrovnik; onda, prve godine bio mu je rektor o. Chiappini — koji je prije bio u Dubrovniku, poznavao Boškoviće i bio Božov meštar —, a kad je on otišao za rektora u Viterbo, došao je zemljak Boškovićev, o kome on piše: »Qui tra poco avrò il P. Frano per mio Rettore: ho gusti di poterlo godere.«[17] I u školi bilo je lakše: »I scuolari attualmente sono da 52 e per verità studiosi, e modesti più di quello mi sarei mai creduto: di questi tra Cavalieri Fermiani e principali di qualche Terra riguardevole qui intorno ne ho 17. Le serate d'ordinario mi restano libere potendo di esse disporre a modo mio, che non è piccolo vantaggio.«[18] Tu je učio u Boškovića jedan stric kontese Spinucci — žene princa Ksaverija Saskoga — i kasnije M. Gaetano Ghigiotti, koji je poslije došao do velikoga položaja na dvoru Stanislawa Poniatowskoga i koga Bošković još g. 1782. sjeća, kako mu je bio učitelj, primjećujući, kako visok položaj duguje »Dis, parentibus, magistris.« Sa zdravljem bilo je u Fermu dobro. Već u decembru 1733. pisao je: »seguito a stare ottimamente e contentissimo per ogni motivo«, da isto ponovi u aprilu, maju, julu 1734. ». . . ne la scuola mi da tanto fastidio quanto in Roma.«[19]

Praznike g. 1734. lijepo je proveo: »Ho goduto un'ottima villeggiatura col P. Frano coll'quale quasi ogni mattina per un pardo (?) ho giuocato a trucco«, a 27. oktobra vratio se u kolegij.

I o svojem pjesničkom radu govori Bošković u Fermu prvi put pišući 16. augusta 1734. Božu ovo: ». . . questa sera ho copiata una lunga elegia fatta in gran parte ieri per mio esercizio per mandarla al P. Baro, e sentirne il giudizio«.[20]

Za školsku godinu 1734.—1735. vraćen je onda u Rim, da predaje humaniora. Tu ga je posao nanovo pritisnuo: » . . . mi trovo occupato più che mai . . . sicche veramente questi tre mesi mi sono parsi più lunghi de' due anni in Fermo. La scuola numerosa di 106 scuolari, i miei studj di Matematica, spesso il predicar per le piazze per le feste, ed altre cose simili, che mai

non mancano.«[21] Ni školske godine 1735.—1736. nije bilo lakše: »Sto benissimo co'miei più di 100 scuolari«.

Ipak u te godine velikoga posla u školi, kongregaciji, crkvi padaju prvi radovi mladoga magistra, koji su mu ili odmah ili kasnije privrijedili pažnju učenih ljudi. Tu su najprije »Carmina P. Rogerii Josephi Boscovich[22] S. J. Humaniores litteras docentis in Collegio Romano anno 1735 publice a discipulis recitata«, pa »in solemni studiorum instauratione in Collegio Romano... anno 1735« recitirani »poëmation de Solis ac Lunae Defectibus,[23] quod tunc quidem trecentis circiter versibus continebatur totum...«. Tu se našlo vremena i za prva astronomijska opažanja: 11. novembra 1736. opažao je »Mercurii infra Solem transitum«. »Comes Franciscus Garampius... Patricius Ariminensis... observavit mecum... In ea observatione ego excipiebam imaginem Solis transmissam per telescopium in tabella contra ipsum ita aptata, ut et imago illa ipsa cum circulo ibi descripto, et umbra verticalis lineae cum certo circuli diametro congrueret; Garampius autem qui stylo tenui continuo consectabatur centrum nigricantis exiguae imaginis Mercurii, notabat ejus positionem ipso momento congruentiae, quo a me de eadem admonebatur...«.[24] »Après avoir disposé le Telescope de 12 palmes dans un lieu obscur, quatre Observateurs se chargerent« — osim Boškovića i Garampa treći, koji je slijedio »le mouvement du Soleil«, i četvrti, koji je bilježio »les Observations les plus certaines, eu égard au tems redigé au vrai tems Astronomique«. U to vrijeme »per mio esercizio, si serve di me quasi sempre il P. Borgondio lettore quì della medesima Matematica«. G. 1736. izašla je onda prva Boškovićeva disertacija: »A. M. D. G. De Maculis solaribus[25] exercitatio astronomica habita in Collegio Romano Societatis Jesu a PP. ejusdem Societatis Anno MDCCXXXVI« (Romae, Typographia Komarek, 1736, 4⁰, pp. 10). — Bio je to »un libretto... per le dispute dell'anno scorso fatte da un nostro in Chiesa.« G. 1737. dvije dalje: »De Mercurii novissimo infra Solem transitu[26] Dissertatio habita in Seminario Romano a Gaspare Servanzi Academico redivivo, Comite Nicolao de Gambara Academiae redivivorum assessore, Comite Gaspare Melzi Academico redivivo Seminarii Romani convictoribus. Datur omnibus opponendi locus Die ... Junii MDCCXXXVII« (Romae, Typis Antonii de Rubeis, 4⁰, pp. XIV); i »A. M. D. G. Trigonometriae sphaericae constructio.[27] Demonstranda a PP. Societatis Jesu. In Collegio Romano. Die... Septembris Anno MDCCXXXVII« (Romae 1737, typis Komarek, 4⁰, pp. VIII). Osim toga Bošković spominje 1. februara 1735. za »Martedì ... il discorso del Sacramento«. Šaljući Božu prvu disertaciju iz g. 1737. on kaže, da je to »un libretto di cose Matematiche stampato in occasione di una disputa fatta in Seminario Romano e la robba è tutta mia invenzione«,[28] a navješćuje i drugu, »un'altra cosa, che credo piacerà assai agl'eruditi pure affatto nuova, ed utile«, dakako — za Dubrovnik — »forsi materie costì poco intese«.



»Carmina« pjevala su nade kršćana u propast Otomanskog carstva: »Pacato Christiano Orbe bello in Turcas translato de Turcici Imperj imminenti fine Vaticinium«, »Graecia Romam praecatur, ut conjunctis contra Turcas Christianis Principibus indignum sibi jugum eripere curet«, »Germaniam Principis Eugenii obitu maerentem Eugenius ipse solatur, in Turcas inflamat, ac suam opem pollicetur«, »De imminenti Turcarum clade Vaticinium« i »Turcarum excidium portanti postremo Lunae defectu...« »... spes tamen communes exitus belli fefellit«[29] — Austrija je morala da sklopi g. 1739. nepovoljni biogradski mir.

»Poema degli Eclissi, come fu composto da principio in Fermo da Ruggiero Gius. Boscovich per recitarsi in Roma come fece nella prefazione al cominciar a insegnar la prima in Collegio Romano nel Novembre del 1735, ... poi è divenuto di 5 libri... indi di 6...«.[30] Od 300 stihova, spjevanih u Fermu i sačuvanih u arhivu Pozza-Sorgo (Ms. Bosc. N° 2) »fere omnes ... remanent

hac, illac dispersi primo et secundo libro, et ipsum exordium cum prioribus binis invocationibus, et bina episodia, quae nunc habentur in eorum librorum fine, conservavi integra, paucis adjectis.[31]

Disertacija o Sunčevim pjegama bila je znamenita radnja: »Dès l'année 1737 dans une Dissertation sur les taches du soleil imprimée à Rome, j'avois donné deux méthodes pour la détermination des éléments de sa rotation autour de son axe par trois positions d'une de ses taches, en employant dans la première methode une construction graphique, et dans la seconde la Trigonométrie plane.«[32] »Le P. Boscovich fut le premier qui résolut ce problême«,[33] kasnije su mu pristupili i drugi, o. Pézenas, Silvabelle, Oriani. »À mon premier voyage en France l'année 1760, j'avois donné a M. de L'Isle cette seconde methode appliquée aussi à la rotation de la lune dans un petit Mémoire, dont M. de La-Lande a fait mention dans son Astronomie, en y exposant cette methode«[34] — u prvom izdanju djela. Sâm Bošković vratio se pitanju u Opera V, Opuscule II. »Sur les éléments de la rotation du soleil sur son axe déterminée par l'observation de ses taches«.[35] Učinio je to, jer se u Lalandov tekst uvukoše neke pogreške i jer je čitavu metodu htio dotjerati, dopuniti, osvijetliti numeričkim primjerom.

Disertacija o Sfernoj trigonometriji donijela je Boškoviću prvo priznanje jednog francuskog akademika. Jean-Jacques Dortous de Mairan — prvi, koji je kasnije uveo ime Boškovićevo u Mémoires de l'Académie Royale des Sciences i predložio ga za korespondenta — pisao je 22. oktobra 1738. iz St. Port près de Melun jednom svom rimskom prijatelju, pavlinu o. Jacquieru, ovako: »Je n'ai pas moins de graces à vous rendre, Mon Révérend Père, de deux pièces dont vous m'avez fait part, et qui ont pour auteur un jeune jésuite de vos amis que vous ne me nommez pas. Sur ce que vous m'en dites, et sur ce que je vois, jer ne puis qu'en concevoir de grandes espérances. Je lui trouve un



esprit de justesse dont la géométrie et les mathématiques sont plus susceptibles que les autres sciences; mais qui cependant ne marche pas toujours avec elles... Il a porté la même precision et la même sagacité dans la théorie des triangles sphériques, qui est à mon avis l'une des plus difficiles de la géométrie ordinaire. J'espère que vous voudrés bien m'apprendre le nom de votre sçavant ami, ou que je le trouverai bientot dans les nouvelles littéraires, et à la tête de quelque excellent ouvrage«.[36]

Disertacija O prolazu Merkura ispod Sunca privukla je punu pažnju Nicolas-Josepha de l'Islea, oca astronomijske međunarodne suradnje. »Il me manque encore sur le passage de 1736«, piše on iz Petrograda 26. februara 1746. Marinoniju u Beč, »tout le detail de l'observation faite à Rome par les Jesuites qui se trouve dans une These soutenue au mois de Juillet 1737 par Gasparo Servanzi &. Comme les Journaux litteraires de ce tems là raportent que cette These contient outre l'observation la methode du calcul et autres remarques curieuses vous me ferez bien du plaisir de m'en procurer un exemplaire et meme de m'envoyer le votre en attendant que vous ne puissiez en avoir un autre.[37] 14. marta 1748. molio je iz Pariza Marinonija, da mu pribavi tu disertaciju i označio je njezin potpuni naslov, izdavača, format, broj stranica, a Marinoni mu iz Beča obećaje 24. aprila, da će pisati u Rim »pour vous faire chercher le petit Traité De Mercurii novissimo infra solem transitu«. Kad se 8. jula 1748. De l'Isle obratio Boškoviću i zamolio ga, da mu pošalje talijanska opažanja o pomrčini Sunca od g. 1748., on među ostalim kaže: »Le passage precedent de Mercure dans le Soleil, je veux dire celui de 1736, a aussi été observé à Rome per les R. R. P. P. Jesuites qui en ont composés une thèse soutenue au mois juin 1737 par Gaspar Servanzi etc. Comme les journaux litteraires de ce tems la rapportent que cette thèse contient outre l'observation, la methode du calcul, et autres remarques curieuses, cela me fait plus de

regrèt de n'avoir pû jusqu'ici me procurer cette thèse, mais Mr Marinoni me la fait esperer par Vienne. Si vous pouvez cependant m'en envoier par quelque occasion un exemplaire à Paris vous m'obligerez beaucoup; parceque c'est presque le seul ecrit sur les passages de Mercure sur le Soleil qui me manque les ayant tous recueillis avec toutes les observations tant manuscriptes qu'imprimées pour un traité que je fais sur cette matière.«[38] 31. jula objašnjava mu Bošković: »La dissertation de Mercure etoit de moy, je voudrois en avoir encore quelques copies«[39] i obećaje, da će mu je poslati. Ali Bošković nije našao nijedan primjerak, jer De l'Isle piše o. Mairu 2. decembra 1748.: «Je suis bien fasché que le P. Boscovich n'ait pû trouver un Exemplaire de sa dissert-on et observations Imprimées du dernier passage du Mercure sur le Soleil pour me l'envoyer. Priez le de Vouloir bien m'en envoier au moins tout le detail de l'observat-on en manuscrit, et de celle du precedent passage de 1736, s'il a été vû à Rome«.[40]

Kratak prikaz te disertacije izašao je u Mémoires de Trévoux, 1738. Février, pp. 354—356, ali prikazivač pripisuje spis o. Borgondiju »qui se distingue à Rome par son grand talent pour toutes les parties des Mathématiques«.

Sa školskom godinom 1736.—1737. završio je Bošković »laboriosissimo ministero« magistra i 1737.—1738. počeo je studij teologije, posao »non punto meno molesto«.[41]

Školske godine 1738.—1739. opet je određen i u Collegio Romano »dove studiando Teologia avrò in oltre ad assistere a'scuolari esterni, che studiano Logica, che qui chiamano di Academico«, ali »quello, che giusto mi riesce bene, è che per Lettore di Logica avro un Padre stato mio Commaestro per due anni in Fermo, mio ben distinto amico, e che ad una ben rara religiosità accoppia un ingegno, e dottrina veramente singolare, le quali parti lo rendono un de' migliori soggetti, che abbiamo«, a osim toga tu je zatekao »una



gran parte di que' scuolari, che ho avuti nella Prima, ed all' Umanità, tratenutisi quest'anno, t. j. šk. g. 1737.—1738., in Rettorica. Oltre di che, non sò se mi riuscirà di svilupparmi affatto dell'assistere ad alcuni di questi Giovani del Seminario ne' studj di Geometria«. Bio je tu velik posao i evo, kako mu je bio raspoređen dan: »La mattina prima e doppo la mia scuola convien che badi ad istruire i Logici esterni, come pure il giorno prima della mia scuola, doppo la quale soglio andare fino alla sera in Seminario ad coltivare alcuni di que' giovani, che studiano Algebra, e Geometria. La sera convien, che studj per me, onde il tempo va via.«[42] Uz to »le Feste, e le vacanze fra settimana... sempre delle funzioni in scuola:....«. U to vrijeme mu je i zdravlje bilo posrnulo tako, te je liječnik mislio, da će »per le mie passate indisposizioni« morati u početku g. 1739. »guastar Quaresima«, ali to, srećom, nije bilo potrebno.

G. 1740. dogodio se u Rimskom Kolegiju jedan slučaj, koji je presudno utjecao na Boškovića: jedna smrt, koja je u naročitom pravcu uputila njegov budući život. 30. januara javlja on, da je umro »Domenica scorsa... nostro P-re Rettore Volunnio Piccolomini..., uomo di rari talenti, e di santità straordinaria, e in età piutosto robusta d'anni 58.« Naslijedio ga je o. Borgondio »lettore di Matematica«. »Esso ritiene insieme la sua Lettura, e la gente dice, che sia per me«.[43]

Za Boškovića je to značilo časnu dužnost, ali, u prvi mah, i velik posao: »Qualunque cosa sia per essere, quest'anno mi converrà supplire non poche volte e forsi l'anno che vienne o sempre, o quasi sempre, e intanto sbrigare le due funzioni pubbliche di Teologia, nella seconda delle quali si difende tutto lo studiato in quatr'anni.« Trebalo je »per quanto si dice universalmente« da počne »a Novembre la lettura di Matematica«, a uporedo »studiare la Teologia facendo le solite publiche funzioni, indi verso il fine del cominciare

delle vacanze di Luglio... in breve l'ultimo noviziato qui in Roma, sicche tutto l'anno sarà uno de' più affollati, che ci possano essere«.[44]

Pri kraju školske godine 1739.—1740. »il P. Provinciale ... mi ha sgravato dall'Accademicato, sicche tolti gli atti publici di Teologia non avrò da pensare ad altro che alla Matematica«. U septembru položio je »un'esame di Casi«, nešto kasnije »quello per gli ordini avanti il Cardinale Vicario, che per altro è di poca soggezione«, 25. septembra primio je podđakonat, a 26. đakonat. 22. oktobra otpočeo je duhovne vježbe, »il di 30. presi il Sacerdozio«[45] — bio je to dan Sv. Jude i Šimuna — »che fu Domenica. Martedì seguente, per i Santi dissi la prima Messa, quì al Sepolcro di S. Luigi«. Ostala su dva ispita: Atto piccolo i Atto grande. Prvi je položio u četvrtak 1. decembra »veramente assai meglio di quel che pensavo per le tante altre distrazioni«. Onda je iza Božića došlo spremanje za Atto grande: valjalo je proučiti u tri mjeseca »gli altri 6. Trattati di una sessantina di fogli per uno, e due di questi non gli ho mai visti, gli altri solo per metà.« »Farrò l'Atto grande Lunedi in Albis« — g. 1741. — »poi converà... forsi Agosto e Settembre passarlo in Noviziato.« Školska godina 1740.—1741. bila je dakle »anno mio il più carico e il più laborioso.« Ali, uspio je. Iz pisma od 1. jula 1741. razabiremo, da je sretno svršio (»mio Atto grande di cui stavo ... sollecito«).

Velik dan u Boškovićevu životu — iza 1. oktobra 1726. — bio je 30. oktobar, kad je zaređen. Bošković je to i u odnosu prema porodici vidno istaknuo. Sva pisma pisana kući do toga dana pisana su »con dovuta soggezione«[46]: naslov »Carissimo Signor Fratello«, svršetak — bar do g. 1734. — »Umilissimo et Obligatissimo Servitore«.[47] 5. novembra 1740., iza ređenja, iza prvih pet služenih misa, u kojima se spomenuo majke, sestara, braće, »come pure di molti altri e parenti, e amici« — o. Rudže piše svom bratu Božu: »Fin ora ho seguitato sempre a dar del lei, perche scrivendo continuamente,



ho ritenute le formole, che dovevo usare in quell'età, in cui venni, e la stessa continuazione non mi ha data occasione de mutare mai, quantunque più volte mi sia venuta voglia di adoprar termini di maggior confidenza. Ora dunque, che col Sacerdozio preso, mi si presenta una non impropria congiuntura, commincerò, e seguiterò in appresso«.[48] Pošto je zaređen, o. je Rudže, dakle, osjetio, da je ravan starješini doma Boškovića.

Unatoč studiju teologije, spremanju logika i poučavanju pitomaca seminara u matematici Bošković neumorno nastavlja svoje naučne radove. U g. 1738.—1740. izašlo je iz štampe šest njegovih disertacija, i to jedna g. 1738., tri g. 1739., a dvije g. 1740. Iz g. 1738. je: »De Aurora Boreali[49] Dissertatio habita in Seminario Romano ab Augustino Fanucci Academico Redivivo, E. Io. Bapt. Amalfitano, Equite Hier. ac rediv. Candidato, Roberto Curli, Seminarii Romani Convictoribus. Datur omnibus opponendi locus. Die... Augusti A. D. 1738. (4°, pp. 12, fig.)«. O njoj piše Bošković 28. februara 1739. bratu Božu: »... non ricordandomi bene se sul fine dell'anno passato le mandassi la dissertazioncina, che fù difesa in Seminario Romano da alcuni di que'giovani, che istruivo in queste materie, le mando con questa occasione.«[50] Iz g. 1739.: (1) »A. M. D. G. De novo Telescopii usu ad objecta Coelestia determinanda[51] Dissertatio habenda a PP. Societatis Jesu in Collegio Romano« (4°, pp. XI), (2) »De veterum argumentis pro telluris sphaericitate[52] Dissertatio habita in Seminario Romano Soc. Jesu a Comite Vincentio de Gambara, Academico redivivo Comite Alphonso Casati Redivivorum candidato Seminarii Romani Convictoribus« (4°, pp. XVI) i (3) »Dissertatio de Telluris figura[53] habita in Seminario Romano Soc. Jesu a Josepho Passi Ludovico Malfatti Domenico de Angelis Academicis Redivivis. Seminarii Romani Convictoribus« (4°, pp. XXIII, fig.). Sve tri nose oznaku: »Die ... Augusti Anno MDCCXXXIX«,

(2) i (3) uz to formulu »Dato omnibus opponendi loco.« Štampali su ih u Rimu (1) »Typographia Komarek«, (2) i (3) »Antonius de Rubeis«. To su vjerojatno one »varie cose manuscritte, e piu approposito e piu intelligibili«, koje je u početku 1739. bio započeo, ali ostavio »per le cento distrazioni«. Božu je obećao 20. januara 1740. »mie 3 dissertazioni stampate dell'anno scorso«, a 7. maja saznajemo, da ih je poslao u Dubrovnik »l'altro giorno ... al Sig-r Gamaglia«, koji je bio konzul Republike u Jakinu. Iz godine 1740. su: (1) »A. M. D. G. De Circulis osculatoribus[54] Dissertatio habenda a PP. Societatis Jesu in Collegio Romano. Anno MDCCXL Augusti Die 3 Romae, 1740, ex Typographia Komarek« (4⁰, pp. XII, 1 tab.) i (2) »De motu corporum projectorum in spatio non resistente[55] Dissertatio habita in Seminario Romano Soc. Jesu a Marchione Zambeccari Seminarii Romani Convictore, Academiae Redivivorum Candidato. Die ... Augusti Anno MDCCXL. Dato omnibus opponendi loco. Romae, typis Antonii de Rubeis« (4⁰, pp. XXII). O (2) piše on 1740.: »... con un Padre ... le ho mandata una delle mie due dissertazioni date fuore quest anno ed è sopra il moto de' gravi proietti«. Prvu »De Circulis osculatoribus« »non l'ho mandata, per dirgliela giusta perche la materia si tratta con alcune parole, che in cotesta lingua avrebbero pessimo significato, quantunque in latino, e in volgare siano le uniche dell'arte, e non suonino punto male. Oltre che è una cosa affatto geometrica, quantunque sia di quelle, che sono sommamente necessarie per la Fisica«.[56] 8. februara 1741. ipak je obećaje »colla prima occasione«, »giache così volete voi«, ali se i opet opravdava zbog nezgodnog značenja riječi »curva« u »cotesta lingua«: »Il suo titolo è de circulis osculatoribus; ma dentro vi è molto spesso questo termine circulus curvam osculatur; che è talmente il suo, che non si può cambiare. E questo una cosa geometrica di grand'uso, e in mecanica, e in Astronomia, e credo di averla trattata in una maniera in gran parte nuova, e utile



molto per gli elementi di queste cose, che vo ideando per quanto avrò tempo: ma conviene usar i termini dell'arte.«[57]

Posljedice disertacije »De Aurora Boreali«, koju su branili Boškovićevi »giovani, che istruivo« Fanucci, Curli i malteški vitez I. B. Amalfitano, od osobitog su interesa. Jean-Jacques Dortous de Mairan, član preddalamberske Académie des Sciences i stalan gost salona Mme de Tencin, sestre kardinala, prijatelja Benedikta XIV. i majke D'Alembertove, štampao je bio g. 1731. u Imprimerie Royale knjigu Traité physique et historique de l'aurore boréale. Ta je knjiga kasnije ušla među knjige, koje je darovao Benediktu XIV. Cte de Stainville u ime kraljevo. Teorija pojave, koju je u toj knjizi bio razvio Mairan, naišla je bila na kritike, među ostalima i na Eulerovu. Pobijajući protivna mišljenja on je na sjednicama Akademije Nauka čitao niz suplemenata, koji su g. 1754. ušli u drugo izdanje. U toj polemici od naročitog je interesa bila velika sjeverna svjetlost, koja se vidjela u Italiji u noći 16. decembra 1737. Kad je o. Jacquier poslao Mairanu Boškovićevu anonimnu disertaciju, on se odmah zainteresirao za pisca i ovako pisao Jacquieru: »Il a trez bien saisi le côté par où mon explication de l'Aurore boréale est le plus vraisemblable et il l'a prouvée, ou même démontrée d'une manière qui me fait honneur«,[58] a tražio je nešto kasnije »de me faire parvenir quelques exemplaires de la thèse du R. P. Boscovich« i poslao o. Jacquieru »l'exemplaire de mon ouvrage sur le même sujet que j'ai destiné à ce père.« Između Mairana i Boškovića razvila se tako naučna prepiska. Kad je g. 1748. izašla didaktička pjesma o. Karla Nocetia »De Iride, et Aurora Boreali«[59] s Boškovićevim komentarom, donio je Journal des Sçavans veoma opširan prikaz, u kojem se mnogo hvali Bošković — »Jésuite Polonais«. Drugo izdanje Mairanova djela pokazuje, po čemu je njemu u dobar čas došla bila Boškovićeva disertacija. U svezi s pojavom od g. 1737. štampao je bio i augustinac o. Serantoni iz

Lucce jedan učeni razgovor »où mon hypothèse est sévèrement examiné«. Svodeći polarnu svjetlost na »une double reflexion des rayons du Soleil, l'une sur les terres polaires couvertes de neige, l'autre sur les parties supérieures de notre Atmosphère« on je zaključio, da atmosfera dopire samo do visina od 20 do 21 milje »et c'est là une des principales raisons qu'il allegue pour rejéter mon explication où je fais monter l'Atmosphère terrestre, en tant qu'elle peut soutenir la matière du Phenomène à plus de 200 lieux«. A baš u to vrijeme, kad je o. Serantoni nastojao »de renverser mon système à Lucques, on en soutenoit publiquement thèses à Rome, dans le Collège Romain. Ces thèses furent imprimées la même année 1738, avec le titre et sous la forme de Dissertation sur l'Aurore Boreale, par le R. P. Boscovich, Jesuite, ... qui en est l'auteur, et qui ajoûte un nouveau degré de probabilité à mon hypothese, par des inductions qu'il tira du Phénomene de 1737, et surtout par les calculs qu'il applique en particulier à la distance où la matière de ce Phénomene étoit de la Terre«.[60] Kasniji radovi Boškovićevi nijesu pokolebali Mairanov zanos za Boškovića, i tako je iza deset godina, a sa malo dobrih riječi iz Rima, došlo do iduće pribilješke sekretara Académie des Sciences Grandjeana de Fouchy u registru 30. sjednice »Samedi 4eme May 1748«: »Mr de Mairan a proposé pour Correspondant le P. Boscovich Professeur de Mathematiques à Rome. L'Academie a accepté la proposition et m'a chargé de lui expedier les Lettres.«

Princip i prednosti cirkularnog mikrometra, kojega teoriju daje radnja »De novo telescopii usu«, utvrđuje Bošković ovako g. 1742.: »... methodus adhibendi loco micrometri ipsum circularem telescopii campum notato solum tempore ingressus in ipsum et egressus ... nihil sibi timet a difractione luminis, et ab incremento objecti orto a radiis aberrantibus: nam ea augent tantum, sed aeque quaquaversus campum ipsum, ac proinde figuram ejus circularem non turbant, cui figurae ipsa methodus innititur.



Quamquam ea ceteris micrometris praestat etiam, quod non indigeat lumine, quod illa cum requirant ad illustranda fila, fit, ut adhiberi non possint in minoribus stellis, quae ejusmodi lumine obruuntur, dum earundem ingressus in campum obscurum telescopii, vel egressus determinatur«.[61] Lacaille[62] služio se g. 1742. tom metodom i primijetio, da ona »peut être très commode en bien des occasions«. Nova Acta Eruditorum priopćila su je njemačkim učenjacima štampajući g. 1740. Boškovićevu radnju u cijelosti »tum quod brevior esset, tum quod eius generis scripta a nobis contractiora dari vix possint«. G. 1818. Zach[63] govoreći o historiji te metode primijetio je: »On ignore qui a été le premier inventeur du micromètre circulaire. Il y en a peut être plusieurs; car l'idée en est si simple qu'elle s'est probablement présentée à plusieurs observateurs. Cependant le premier qui en ait fait mention est le P. Boscovich, dans une dissertation..., qui porte le titre: De novo telescopii usu... L'on voit ... que Boscovich avait une notion parfaite du micromètre circulaire, et en connaîssait les avantages«.[64] On onda dodaje: »il n'est pas probable qu'il« — t. j. Lacaille — »ait déjà eu connaissance des petites dissertations de Boscovich, lesquelles pour l'ordinaire ne sont pas dans le commerce des libraires«,[65] ali ne uzima u obzir dva momenta: 1) da je vjerojatno Mairanu poslana Boškovićeva disertacija, 2) da je Lacaille mogao čitati tekst njezin u Nova Acta Eruditorum od g. 1740.

Disertacija »De Telluris figura« ušla je u potpunijoj redakciji u »Memorie sopra la Fisica, e Istoria naturale di diversi Valentuomini« (2. sv., Lucca, 1744.), a time i u šire krugove ljudi nauke. Objavio ju je g. 1744. Journal des Sçavans kao »une ... Dissertation«, u kojoj Bošković »prétend prouver que le Globe de la Terre est sensiblement sphérique, et qu'on ne peut demontrer que son axe soit plus longue ou plus court vers les poles«,[66] dok Novelle letterarie di Firenze od 3. jula iste godine kažu: »... si discorre della

figura ... del Globo Terraqueo. Con tre Proposizioni problematiche, che hanno ciascuna vari Corollari, e Scoli, si pretende provare che la Terra sia sensibilmente sferica, e che non vi sia alcuna dimostrazione, che faccia vedere, che il suo asse sia più lungo, o più corto verso i Poli,« što bi značilo »se è vero questo filosofare scettico del P. Boscovich«, da su isprazne »le ragioni del Newton della minore gravità delle cose sotto l'Equatore, ... e anche ... le osservazioni fatte ultimamente con tanta diligenza del Signor Maupertuis, e del Sign. Celsio, con gli altri Academici Parigini«.[67] Journal des Sçavans, vraćajući se g. 1746. na isti predmet, istaknuo je onda i zaključak »qu'on ne peut rien conclure de la figure de la Terre, pour soutenir qu'elle se meut autour du Soleil«. Vidi se, dakle, da je »De Telluris figura« shvaćena od savremenih recenzenata kao skeptički isusovački spis, u kojem pisac traži da ukine vrijednost argumentima, koji su bili u prilog kretanju Zemlje. Zaista, g. 1739., a i kasnije, bili su još na Indeksu »libri omnes qui affirmant Telluris motum«, i Bošković se morao starati, da »illaeso obsequio, quod omnino debebam meo statui hominis Christiani, Catholici, Religiosi« odvaja »philosophicas quaestiones a christiano-Polemicis«; morao je osjećati jače nego li naučenjaci-laici potrebu, da se ne zagrije naprečac za svaku lijepu naučnu konkluziju, već da je najprije podvrgne kritičnoj analizi. I u slučaju, o kojem je riječ, bilo je to nauci od koristi. Zaključku, da iz mjerenja stupnja francuskog i laponskog izlazi spljoštenost Zemlje na polovima i njezina sferoidnost, on je nasuprot stavio utjecaj atrakcije masa na dužinu meridijanskih stupnjeva i dužinu sekundnog njihala na raznim mjestima. Učinak tih atrakcija izlazio je velik i odatle je izlazilo, 1) da meridijani ne moraju biti kongruentni, 2) da ne moraju biti elipse već krive linije promjenljive zakrivljenosti u raznim svojim točkama, 3) da paralele ne moraju biti kružnice i 4) ako se mjerenjima na mnogo mjesta pokaže, da su devijacije matematičke površine Zemlje — geoida — od sferoida



malene, da odatle izlazi važna posljedica: da se u vertikalama kompenziraju suvišci masa s defektima. Provodeći ustrajno tu osnovnu misao Bošković je stekao velike zasluge za razvoj moderne geodezije.

»De motu corporum projectorum« pruža priliku da uđemo u instruktorski rad Boškovićev i, iza toga, razumijemo, zašto je on pisao svoje disertacije i odakle u njima ono često i suviše elementarno matematičko razlaganje. Branio je raspravu »De motu corporum projectorum« mladi markiz Zambeccari. O njemu piše Bošković 10. augusta 1740.: »... al P. Maggi ... dica che lo saluta il Marchesino Zambeccari, giacche scrivo dal Seminario, dove son venuto conferire col medesimo per la imminente sua disputa di Matematica«; on je taj, o kojem Bošković opširno piše ocu u jednom pismu bez adrese 13. septembra. Evo što kaže to pismo: »Ero persuaso, che lo studiare da se, e nella publica scuola gli sarebbe riuscito, e più noioso, e meno profittevole; onde piutosto ogni giorno gli ho assegnata un'ora intiera, in cui insieme con un suo compagno venisse da me in una camera di questa porteria, e con studio privato apprendesse i principj di questa scienza, io poi i giorni di Festa, e di vacanza mi portavo a trovarlo nella sua Camera, e solo sul fin dell'anno accostandosi il tempo delle difese vi abbiamo impegnato maggior tempo. Gli ho fatti scorrere in questo studio privato con diligenza gli Elementi d'Euclide, l'aritmetica, la Trigonometria, con qualche poco di Geometria pratica, o con que'principi di Mecanica, che erano necessarj per difender il trattatino stampato, quale dentro quest'anno stesso ho composto unicamente per lui, pigliando da una parte materia mecanica facile, in cui dall'altra vi fosse luogo da inserire delle notizie di sezzioni coniche e de' metodi moderni degli infinitamenti piccoli, e da fare continuo uso della piu rigorosa Geometria. Adesso poi, e nell'anno seguente pensavo fargli vedere alcuna ... d'algebra, qualche cosa in materia d'acqua, e quelle notizie del Cielo, che bastano per la Geografia«.[68]

Uz disertacije riječ je u Boškovićevoj prepisci g. 1738. o »una disputa in casa«, g. 1740., o »una disputa semipublicha«, koju je držao 30. januara i koja mu je »riuscita bene«. Priliku za astronomijska opažanja daje mu jedan komet ljeti g. 1739., »una benedetta Cometa verso Maestrale scoperta quì l'ultimo di Maggio, ed à Bologna la vigilia del Corpus Domini, che mi fa travagliar giorno, e notte«, a kasnije 30. decembra pomrčanje Sunca i 13. januara pomrčanje Mjeseca. O posljednjem veli: »se costi l'avessero fatto codesti Sig-ri Eruditi ne avrei piacere per confrontare, e determinare la longitudine di Ragusa«,[69] a to bi bilo moguće, ako su imali »e oriuoli approposito per queste cose, e cannocchiali lunghi, e carte Lunari per riscontrarne le macchie«.[70] I »un breve poemeto, che dovetti fare questo Natale, e non mi è riuscito infelicemente« poslao je u januaru 1739. u Dubrovnik: valjda »In ortu Christi Domini Carmen« arhive Pozza-Sorgo, Ms Bosc. nº 155—156.

Starješine zavoda, u kome je radio Bošković, starale su se, da se iza naporna rada pod godinom i ocima i mladeži pruži zdrava okrepa i razonoda na ladanju. »... parte per le funzioni della Settimana Santa, parte per avere alcun sollievo delle troppe incessanti fatiche di questa scuola, sogliono ogn'anno portarsi« — u Frascati — »tutti i MM. delle scuole inferiori di Roma«. I u Fermu piše 20. maja 1734. »dala vigna dove ho dormito questa notte come fanno costì a Gravosa«, dok je ljetne praznike lijepo proveo u »un'ottima villeggiatura« sa zemljakom rektorom o. Franom. Za teoloških studija eto ga od 9. septembra 1738. za šesnaest dana u Frascatiju »da godere l'amenità di queste deliziosissime ville«, a onda, pošto je izvršio u Rimu duhovne vježbe »ad un altra villeggiatura a Tivoli... quale per esser libero della Prefettura, è per me villeggiatura veramente«. I za godinu 1740. znamo, da je iza 25. i 26. septembra, kad je primio podđakonstvo i



đakonstvo, bio u Frascatiju do 20. oktobra, kada se vratio u Rim, da svrši duhovne vježbe uoči svog ređenja.

Evo kako Bošković opisuje svoj odmor u Tivoliju g. 1738.: »Abbiamo un palazzo nuovo, che in Roma farebbe una gran comparsa. Io, che non l'avevo più visto, fuori che pochi palmi sopra terra, ne sono restato attonito; per la grandiosità della facciata, cortile, loggiati, e cameroni per questi giovani. Ho una camera piùtosto piccola, che grande, ma che dalla finestra domina tutta la campagna Romana, con molti paesetti sparsi per ogni parte, e Roma in mezzo, che fa una bella comparsa. L'aria è impagabile: le caminate assai amene, tra le gran selve d'olivi, de'quali son ricoperte tutte le vicine colline. Non vi manca la caccia di paretaio, di boschetti per i tordi ecc. La mia vita è la mattina alzato, e fatte le dovute divozioni mettermi a tavolino per qualche tempo, o solo o con qualch'uno di questi giovani desiderosi di non perdere affatto le vacanze. Indi a qualche ora esco a far'una passegiata, o per il piano, o per le colline, che ci stanno al di dosso, fino all'ora di pranzo. Doppo il pranzo mi tratengo a veder giuocare in cortile o a bocce, o a tuccelo di terra questi giovani per un ora incirca. Doppo breve ritiro in camera soglio portarmi a vedere delle belissime partite a pallone, al qual giuoco, con gran concorso de' spettatori si esercitano accanto al muro della città questi nostri giovani. Verso le 23. finito questo, si và in truppa a fare una passeggiata, incontrando fuori di città tutta la nobiltà forestiera che quì villeggiando si porta a pigliar aria. La sera fino a 2. ore stò a tavolino studiando alcuna cosa di genio; indi viene la cena, ed il fine della giornata. Alcune mattine son'ito a fare delle caminate lontane con alcuni de' Seminaristi, che ne avevano voglia. Fra le quali l'altro giorno andammo a Vicovaro paese 9 miglia di qua discosto facendo a piedi, cosa che costì apena la crederanno, 18. miglia tra andare, e tornare, e prima di pranzo«.[71] Lijepo je i u Frascatiju g. 1740.: »Ci andiamo divertendo al solito per i viali di queste ville veramente Reali, e qualche volta si fanno delle

gite più lontane. Lunedì fummo al Albano lontano di qua 6 miglia a piedi, e a piedi pur ne tornammo bel bello verso sera facendo meno viaggio di quello soglia far lei dietro alle Quaglie di Montovierna, e Sa Gospom.« Uzato je bio i gost kneza Pallavicinija, za stolom sa kardinalom Lercarijem »e il giorno s'ando a spasso in muta col Duce«.



## BILJEŠKE

[1] F. Rački u svom opširnom životopisu Boškovićevu u »Radu« Jugoslavenske akademije, knj. 87, navodi godinu 1725.

[2] Bošković se sjeća iz svoga djetinjstva velike javne ure, koja je izbijala sate, kao i toga, da je dosta vremena trebalo da izbije 24 sata, pri čemu se moglo, brojeći udarce, lako i pogriješiti.

[3] Ostalo mu je u uspomeni, kako je njega i njegovo društvo zatekla na moru noć i protivni vjetar, pa kako su ušli u luku, gdje ih je srdačno primio u taj neočekivani čas jedan znanac, pogostio ih i dao im prenoćište.

[4] Te su riječi navedene u današnjem pravopisu. O Boškovićevu pravopisu, kada je pisao »naški«, vidi članak dra. V. Radatovića, Nekoliko hrvatskih pisama Ruđera Boškovića sestri Anici. »Rad« Jugoslavenske akademije, knj. 232, str. 78.

[5] Boškovićevi roditelji imali su devetero djece, šest sinova i tri kćeri: dvije Marije, Bože, Bartola, Ivana, Petra, Antuna, Ruđera i Anicu.

[6] Cijela knjiga ... takva je, da bi se moglo činiti, da je iz vijeka Augustova, kada ne bi bila tako točna i savršena u fizici i matematici.

[7] Primičem se kraju svojih studija, iz kojih ću poslije Uskrsa načiniti ispit.

[8] Navodi, da tada ne samo što nije imao vođe u višoj analizi, nego nije imao ni knjiga niti znao za njih. U mladosti nije ništa ni čitao ni vidio u kemiji, osim teško shvatljivih ideja, koje se nalaze u posljednjem od »Pitanja« Newtonove »Optike«.

[9] Veli za Nocetija da je bio poznat u Parizu kao velik pjesnik, fizik i matematik, premda je uistinu vrlo malo znao fizike i matematike, i da je time nanio znatnu štetu tim naukama.

[10] Ima umetnuto nešto sasvim neumjesno od o. Borgondija.

[11] Da samo jedna vrsta ljudi ne griješi u računu, a to je ona, koja nikad ne računa.

[12] Joseph-Jérôme de Lalande (1732.—1807.), francuski astronom i Boškovićev prijatelj; uz mnoge njegove astronomske radove poznato je naročito njegovo djelo »Astronomija«.

[13] Duh iznalaženja, koji se nalazi u njegovim djelima, dovoljan je da ga stavi iznad mnogih, koji su preko integralnog računa došli do glasa; njemu je pošlo za rukom, da bez višega računa dokaže po-

grešku jednoga od naših najvećih računara (Laplace?), a to je bila možda jedna od stvari, koja mu je najviše naškodila. — Prema V. Varićaku, Drugi ulomak Boškovićeve korespondencije, »Rad«, knj. 193, str. CCLXXVII. odnosilo bi se to na D'Alemberta.

[14] Bošković je držao, da će iduće godine biti poslan od starješina u koju školu kao učitelj.

[15] Tuži se na naporan i dosadan posao, koji je imao sa svoja 104 učenika između 8 i 12 godina.

[16] Kao mladić u Rimu bio je tako bolestan, da je mislio, da će umrijeti za dvadeset i četiri sata.

[17] Doskora će mi ovdje biti rektor o. Frano; zadovoljan sam, što ću u njemu uživati.

[18] Imao je tada 52 učenika, koje hvali; večeri su mu obično bile slobodne, pa ih je mogao upotrebiti, kako je htio.

[19] Zadovoljan je u svakom pogledu, a ni škola mu ne čini toliko smetnja kao u Rimu.

[20] Javlja, da je one večeri prepisao dugu elegiju, koju je od najveće česti sastavio dan ranije, da je pošalje o. Baru i čuje njegov sud.

[21] Bošković je zaokupljen poslom više nego ikada; imao je 106 učenika, bavio se svojim studijem matematike, a vršio je i crkvene dužnosti.

[22] Pjesme o. Rudžera Josipa Boškovića.

[23] Mala pjesma o pomrčinama Sunca i Mjeseca; tada je imala otprilike 300 stihova.

[24] Bošković je opažao prijelaz Merkura ispod Sunca u društvu s grofom Garampom. Sliku Sunca hvatao je na ploču, a Garampa je neprekidno pratio tankim držalom središte male slike Merkura i označivao njegove položaje.

[25] O Sunčevim pjegama.

[26] O najnovijem prijelazu Merkura ispod Sunca.

[27] Konstrukcija u sfernoj trigonometriji.

[28] Knjižica o matematičkim pitanjima, štampana u vezi s raspravom vršenom u rimskom Seminariju, koja sadržava njegova sasvim nova otkrića. U njoj se Bošković bavi grafičkim rješavanjem sfernih trokuta; o tom vidi V. Varićak, Matematički rad Boškovićev, »Rad«, knj. 181, str. 29. i dalje.

[29] Pošto je kršćanski svijet smiren, i rat prenesen u Tursku, navodi se proročanstvo o neposrednom svršetku turskoga carstva. — Grčka zaklinje Rim, da se pobrine, kako bi se kršćanski vladari udružili protiv Turaka i skinuli s nje nedostojni jaram. — Germaniju, koja oplakuje smrt principa Eugena, tješi sam Eugen, potpaljuje ju protiv Turske i obećaje svoju pomoć. — Proročanstvo o neposrednom porazu Turske. — Sve je nade ipak prevario svršetak rata.

[30] Pjesma o pomrčinama imala je isprva 300 stihova, a kasnije je narasla na pet knjiga, pa na šest.



[31] Gotovo svi... sačuvani su, rastrkani ovdje ondje u prvoj i drugoj knjizi, a sam uvod s prva dva zazivanja i dvije epizode, koje su sada na kraju tih knjiga, sačuvao je Bošković u cijelosti s malo dodataka.

[32] Već u g. 1737. dao sam u jednoj raspravi o Sunčevim pjegama, štampanoj u Rimu, dvije metode za određivanje elemenata okretanja Sunca oko svoje osi na osnovu tri položaja jedne od njegovih pjega, služeći se u prvoj metodi grafičkom konstrukcijom, a u drugoj ravnom trigonometrijom.

[33] Bošković je bio prvi, koji je riješio taj problem.

[34] Na svom prvom putovanju u Francusku g. 1760. dao sam tu drugu metodu g. de L'Isleu, primijenjenu i na okretanje Mjeseca, u maloj jednoj radnji, koju je g. de La-Lande spomenuo u svojoj Astronomiji izlažući tu metodu.

[35] O elementima okretanja Sunca oko osi određenim iz opažanja njegovih pjega.

[36] Isto tako mora da Vam zahvalim, velečasni oče, za dvije stvari, koje ste mi priopćili i o kojima je pisao jedan mladi isusovac, Vaš prijatelj, koga ne spominjete imenom. Na osnovu onoga, što Vi o njemu kažete i što ja vidim, treba da imam s obzirom na njega samo velike nade. U njemu nalazim onaj duh egzaktnosti, koji vlada u geometriji i matematici više nego u drugim naukama, ali koji ipak ne ide uvijek uporedo s njima... On je uveo istu preciznost i istu oštroumnost u teoriju sfernih trokuta, koja je po mom mišljenju jedna od najtežih u običnoj geometriji. Nadam se, da ćete biti tako dobri i priopćiti mi ime svog učenog prijatelja ili ću i ja doskora naići na nj u književnim novostima (Journaux littéraires) i u naslovu kakvog odličnog djela.

[37] O prolazu u godini 1736. nemam još nikakvih pojedinosti o opažanjima, što su ih u Rimu vršili isusovci, a nalazi se u jednoj tezi, što ju je branio mjeseca srpnja 1737. Gasparo Servanzi &. Kako Journaux littéraires onoga vremena izvješćuju, da ta teza sadržava osim opažanja i metodu računanja, a i druge zanimljive bilješke, vrlo biste mi ugodili, kada biste mi pribavili jedan primjerak ili mi pače poslali svoj, dok ne budete mogli doći do drugoga.

[38] De L'Isle moli Boškovića, da mu pribavi jedan primjerak.

[39] Rasprava o Merkuru bila je moja, i htio bih da imam još nekoliko otisaka.

[40] De L'Isle žali, što Bošković nije mogao naći nijednog primjerka svoje rasprave i opažanja, pa moli, da mu pošalje u rukopisu bar potankosti tih opažanja, kao i opažanja iz godine 1736.

[41] Završio je vrlo napornu službu, da započne posao, koji nije bio manje neugodan.

[42] Uz studij teologije morao je pomagati pitomcima seminara i studentima logike u matematici, i to mu je dosta smetalo; tek navečer mogao je raditi za se.

[43] Zadržao je svoj lektorat matematike, a ljudi vele, da je to zbog mene.

[44] Morao je početi, kako se općenito govorilo, u novembru predavanja iz matematike, a ujedno dalje studirati teologiju i vršiti obične javne funkcije, dok ne dođe do novicijata; tako da će mu cijela ta godina biti jedna od najzaposlenijih.

[45] Kad je položio ispite, bio je zaređen za svećenika, pošto je još prije bio riješen nastavničkih dužnosti.

[46] S dužnom poslušnošću.

[47] Naslov »Predragi gospodine brate«, svršetak »Najponizniji i najzahvalniji sluga«.

[48] Dosad je uvijek pisao u trećem licu »Lei«, kako je navikao od rane mladosti; sada, kada je zaređen za svećenika, pruža mu se zgoda, i njome će se poslužiti, da upotrebi intimnije izraze.

[49] O sjevernoj zori.

[50] Šalje bratu tu malu disertaciju, što su je branili u rimskom Seminariju neki od onih mladića, koje je poučavao u tim pitanjima.

[51] O novoj primjeni durbina za određivanje nebeskih objekata.

[52] O argumentima starih za oblik Zemlje kao kugle.

[53] Disertacija o obliku Zemlje.

[54] O kružnicama oskulacije.

[55] O gibanju tijela bačenih u prostor bez otpora.

[56] Prvi dio nisam Vam poslao i to, da pravo kažem, stoga, što se stvar obrađuje nekim izrazima, koji bi imali u tom jeziku vrlo rđavo značenje, premda su u latinskom i talijanskom jeziku jedini stručni izrazi i ne zvuče loše. Osim toga, to je nešto sasvim geometrijsko, premda je u najvećoj mjeri nužno fizici.

[57] Naslov joj je O kružnicama oskulacije, ali u njoj je vrlo česti izraz circulus curvam osculatur (kružnica se priljubljuje krivulji), koji tako odgovara, da se ne može promijeniti. To je izraz geometrijski, koji se mnogo upotrebljava i u mehanici i u astronomiji, i mislim, da sam to obradio na način, koji je većim dijelom nov i vrlo koristan elementima onoga, što kanim izraditi, ukoliko budem imao vremena; ali treba upotrebljavati stručne izraze.

[58] On je vrlo dobro shvatio onu stranu moga tumačenja sjevernoga svijetla, po kojoj je ono najvjerojatnije, i utvrdio ili čak i dokazao je to na način, koji mi čini čast.

[59] O dugi i sjevernoj zori.

[60] Mairanu je dobro došla Boškovićeva rasprava, jer je činila vjerojatnijom Mairanovu hipotezu o polarnoj svjetlosti na osnovu zaključaka iz Boškovićevih opažanja g. 1737.

[61] Bošković je upotrebio mjesto mikrometra sâmo kružno polje durbina, bilježeći samo vrijeme ulaza zvijezde u to polje i njena izlaza. Kako pritom nije trebalo umjetne rasvjete, mogle su se upotrebljavati i zvijezde manjega sjaja.

[62] Nicolas-Louis de Lacaille (1713.—1762.), francuski astronom i geodet.

[63] F. X. von Zach (1754.—1832.), astronom i geodet; izdavač poznate »Monatliche Korrespondenz«.

[64] Ne zna se, tko je bio prvi iznalazač kružnog mikrometra. Možda ih je više; jer misao sâma, tako je jednostavna, da se vjerojatno



javila u više opažača. Ipak, prvi, koji je spominje, bio je o. Bošković u raspravi ..., koja ima naslov »O novoj upotrebi durbina ...«. Vidi se ... da je Bošković imao savršen pojam kružnog mikrometra i da je poznavao njegove dobre strane.

[65] Zach misli, da Lacaille nije poznavao Boškovićeve rasprave.

[66] Tu se za Boškovića kaže da nastoji uvjeriti, kako je oblik Zemlje kugla i da se ne može dokazati, da joj je os dulja ili kraća prema polovima.

[67] Ako je istinito to skeptično filozofiranje Boškovićevo, ne bi vrijedili Newtonovi razlozi, da je gravitacija manja na ekvatoru, kao ni opažanja, što su ih nedavno izvršili s tolikim marom g. Maupertuis i g. Celsius zajedno s drugim pariskim akademicima.

[68] Bošković je došao, da s tim mladićem raspravlja o skorašnjoj obrani njegove matematičke teze. Zambeccarija je zajedno s jednim njegovim drugom privatno upućivao u Euklidove Elemente, aritmetiku, trigonometriju s nešto praktičke geometrije i mehanike, ukoliko je bilo potrebno da brani štampanu raspravicu, koju je u toku one godine Bošković sastavio samo za njega, uzimajući u jednu ruku laku građu iz mehanike, u kojoj je u drugu ruku bilo prigode da se uvrste pojmovi iz teorije presjeka stošca i moderne metode beskonačno malih veličina uz neprestanu primjenu najstrože geometrije. Poslije bi mu još tumačio algebru, nešto iz hidraulike i astronomske pojmove potrebne u geografiji.

[69] Da su učeni ljudi vršili opažanja, mogao bi Bošković odrediti geografsku duljinu Dubrovnika.

[70] Zgodne ure, duge obične durbine i karte Mjeseca.

[71] Stanovao je u novoj palači, koje ljepotu opisuje. Soba mu je malena, ali s prozora vidi cijelu rimsku Campagnu s Rimom u sredini. Uzduh je osobit, šetnje vrlo ugodne kroz velike maslinike, što prekrivaju brežuljke. Ima prilike i za lov. Ujutro, pošto izvrši svećeničke dužnosti, radi uza stol ili sâm ili s kojim učenikom; zatim šeće do ručka i gleda igre učenika. Kasnije ide na šetnju zajedno s učenicima. Prije večere još studira nešto iz inženjerske struke do večere. A pravio je pješice i dalje izlete.

## NAUČNI RAD U PRVOM DECENIJU LEKTORATA

### (1740. - 1750.)

Naučni rad Boškovićev u prvom deceniju njegova lektorata vidljivo obilježava velik broj disertacija, rasprava štampanih po časopisima, dodataka tuđim djelima, odvojenih knjiga. Taj rad našao je već u tom deceniju odjek po časopisima Njemačke, Italije, Francuske i Engleske i dao poticaj istaknutim ljudima, kao što su bili na pr. Dortous de Mairan ili Benjamin Franklin.[1]

Disertacije su nastale — kao i one predašnje, koje je spremio za lektorata o. Borgondija — po nastavnoj potrebi Rimskog Kolegija. Redovno bi na kraju školske godine, u julu, augustu ili u početku septembra branio koji pitomac ili više njih raspravu, koju bi mu spremio učitelj. Ta bi se rasprava unaprijed štampala u ograničenom broju primjeraka i davala u ruke slušaocima »dato omnibus opponendi loco«.[2] Iz naslova disertacija razabiraju se imena nekih defendenata Boškovićevih učenika. Tu su g. 1741. markiz Carlo Molinari, grof Giuseppe Candiani, markiz Corradino Cauriani; g. 1742. Nicolò Ricci, Pietro Canevari, Andrea i Benedetto grofovi Giovanelli; g. 1748. markiz Andrea Archetti. Rasprava iz decembra 1742. branjena je »sub auspiciis Eminentis. et Reverend. Principis D. Alexandri Albani S. R. E. Cardinalis«; za drugu iz septembra 1745. veli Bošković sâm, da je uspjela »a prodigio, e con gran concorso«. Od dvanaest disertacija branjenih od g. 1741.—1749. bilo ih je sedam iz područja astronomije, jedna iz geodezije, jedna iz matematike, tri iz fizike.

Najmanja je obuhvatala 12 strana, najveća 58. O većini govori Bošković u pismima bar toliko, da javlja, da ih je poslao ili da će ih poslati u Dubrovnik. Izdao je g. 1741. dvije sa 31 str., g. 1742. tri sa 66 str., u godinama 1743., 1744., 1745., 1746. i 1749. po jednu sa 32, 49, 39, 14 str., g. 1748. dvije, koje su činile jednu cjelinu, sa 102 str. Za ljeto 1747., dakle uoči svog putovanja u Dubrovnik, nije spremio disertaciju. Astronomijske su: 1) »Disquisitio in universam astronomiam[3] publicae Disputationi proposita in Collegio Romano sub auspiciis Eminentis. ac Reverendis. Principis D. Alexandri Albani S. R. E. Cardinalis a Nicolao Riccio Romano Collegio Neophytorum de Urbe Alumno dato omnibus opponendi loco. Anno 1742. Mense Decembri die 16, Romae« (Komarek, 4⁰, 23 str., 1 tab.); 2) »A. M. D. G. De Annuis Fixarum Aberrationibus[4] Dissertatio habita in Collegio Romano Societatis Jesu a PP. ejusdem Societatis. Anno MDCCXLII Mense Augusto, die 3. Romae« (Komarek, 4⁰, 19 str.); 3) »De observationibus astronomicis, et quo pertingat eorundem certitudo[5] Dissertatio habita in Seminario Romano Societatis Jesu a Petro Canevari Academico Redivivo, Andrea Giovanelli, Benedicto Giovanelli S. R. I. Comitibus ejusdem Seminarii Convictoribus Anno MDCCXLII mense Augusti die XXVIII. Romae« (de Rubeis, 4⁰, XXIV str.); 4) »A. M. D. G. De motu corporis attracti in centrum immobile viribus decrescentibus in ratione distantiarum reciproca duplicata in spatiis non resistentibus[6] Dissertatio habita in Collegio Romano a Patribus Societatis Jesu Anno 1743, Mense Septembri, Romae 1743« (Komarek, 4⁰, XXX str., 1 tab.); 5) »A. M. D. G. Nova methodus adhibendi phasium observationes in eclipsibus lunaribus ad exercendam Geometriam, et promovendam Astronomiam.[7] Dissertatio habita in Collegio Romano a Patribus Societatis Jesu. Anno 1744. Mense Septembri Die 1. Romae« (Komarek, MDCCXLIV, 4⁰,



XXXII str.); 6) »A. M. D. G. De Cometis[8] Dissertatio habita a PP. Societat. Jesu in Collegio Romano Anno 1746. Mense Septembri die 5. Romae« (Komarek, 4⁰, XXXIX str., 1 tab.); 7) »A. M. D. G. De determinanda orbita Planetae ope Catoptricae ex datis vi, celeritate et directione motus in dato puncto.[9] Exercitatio habita a PP. Soc. Jesu in Collegio Romano 2 Septembris anni 1749. Romae« (Komarek, 4⁰, XIV str., 1 tab.). Iz geodezije je: 1) »De inaequalitate gravitatis in diversis terrae locis.[10] Dissertatio habita in Seminario Romano Soc. Jesu a Marchione Carolo Molinari Academico redivivo, Comite Josepho Candiani Academico Redivivo, Marchione Corradino Cauriani Seminarii Romani Convictoribus. Die 1. Augusti Anno 1741. Romae« (de Rubeis, 4⁰, XIX str., 1 tab.). Iz matematike: »A. M. D. G. De natura et usu Infinitorum, et infinite parvorum[11] Dissertatio habita in Collegio Romano Societatis Jesu a PP. ejusdem Societatis. Anno MDCCXLI Mense Julio, die 28. Romae« (Komarek, 4⁰, XII str., 1 tab.); iz fizike, upravo iz philosophia naturali: 1) »A. M. D. G. De viribus vivis[12] Dissertatio habita in Collegio Romano Soc. Jesu a PP. ejusdem societatis die 6 Mense Septembri 1745. Romae« (Komarek, MDCCXLV, XLIX str., 1 tab.); 2) »A. M. D. G. Dissertatio de Lumine.[13] Pars prima publice propugnata in Seminario Romano Societatis Jesu a Marchione Andrea Archetti Academiae Redivivorum Principe ejusdem Seminarii Convictore Augusti XI. Anno MDCCXLVIII Romae (de Rubeis, 4⁰, 44 str., 1 tab.); 3) ... Pars secunda publice propugnata a Patribus Societatis Jesu in Collegio Romano Anno 1748 Die 5 Septembris Hora 21. Romae« (Komarek, 4⁰, 58 str., 1 tab.).

O tim disertacijama daje Bošković ove podatke: 7. decembra 1740.: da iza Atto grande »converrà digerire e stendere almeno 2. disertazioni per le dispute«,[14] t. j. De natura et usu Infinitorum i De inaequalitate gravitatis; 1. jula

1741., da je iza Atto grande pristupio tom poslu »e giusto questa mattina ho finito a copiarle«;[15] 8. maja 1743. govori o »le due dissertazioni dell'estate passata«[16] i o »una dissertatione lunga Astronomica«[17] — vjerojatno Disquisitio in universam astronomiam; 5. septembra 1744. kako »l'altro giorno« — t. j. prvoga — ebbi la mia Disputa solita, e diedi fuora una nuova dissertaz-e,[18] t. j. Nova methodus; 22. januara 1745. najavljuje »una nuova dissertazione da servir per le dispute«; 24. augusta »una voluminosa dissertazione«, »che ho fatta per la disputa, e la terminai ier l'altro«, koja je kasnije požela odličan uspjeh. To je »De Viribus vivis«; »De Cometis dissertatio« zacijelo je bila u svezi s »una lettera con alcune scoperte sulle Comete«[19] (22. marta 1746.). Važnu radnju »De Lumine« spominje Bošković prvi put 25. juna 1748.: »Ora lavoro le dissertazioni che saranno due...; o njoj daje 31. jula obilnije podatke: »Queste due settimane ho ben faticato assai, ma assai. E bisognato far le dissertazioni, far gli scritti per i Difendenti anzi mi rimane da fare la dissertazione per la Chiesa, o per dir meglio la seconda parte; perche fra tutte due, fanno un opuscolo de Lumine di un centinajo di pagine. La prima parte dimani a otto si diffende in Seminario, ed è quasi finita di stampare, la seconda è imbastita ma non è stesa. Il Monaldini ne farà tirare da 150 coppie col nome mio«.[20] 24. septembra onda nastavlja: »... ho stampate le due Dissertazioni, o le due parti di una Dissertaz-e de Lumine, che fra tutte due passano le 100 pagine... Nella 2ª. la riga della pag. 31 comincia per isbaglio con maiorem in cambio di minorem. Dal contesto doppo qualche numero si vede lo sbaglio, ma in tanto se non si corregge, puo fare umpoco di imbroglio, perche tutta la forza dell'argomento è contro il minorem, che deve andarvi, e io nel riveder le stampe in fretta non mene accorsi... Queste Dissertazioni, massima la seconda, sono delle meno cattive cose che abbia fatto«.[21] Samo o dvije disertacije iz decenija 1741.—1750. ne govori Bošković: to su rasprave iz g. 1743. »De motu corporis attracti« i iz g. 1749. »De determinanda orbita Planetae«.



Druga grupa Boškovićevih radova iz prvog decenija lektorata su rasprave štampane u rimskom Giornale de' Letterati. Taj časopis počeo je izlaziti u mjesečnim sveskama u velikoj osmini g. 1742., i to pod naslovom: »Giornale / de letterati / per l'anno MDCC... / publicato col titolo / di / novelle letterarie / oltramontane / V /. In Roma, MDCC... / Appresso li fratelli Pagliarini / Mercanti Librari e Stampatori a Pasquino./ / Con licenza de' superiori«. Mia intenzione si è« — pisao je izdavač — »di fare una scelta, o sia uno Estratto di quanto è comparso di curioso, e di utile da dieci soli anni in quà fuori d'Italia, ed in seguito negl'anni futuri, che meriti l'attenzione de'nostri Letterati, e da cui essi possano ritirare qualche utile o per li studj loro, o per farne partecipi gli altri, che in commodo della società possano facilmente convertirlo«. U svezi s Boškovićevim naučnim radovima i publikacijama nije bez interesa da se kaže, kako je prema tom programu Giornale de' Letterati govorio g. 1742. o Grahamovu sektoru, o mjerenju meridijanskih lukova u Francuskoj, »della variazione della lunghezza del Pendolo a secondi sotto differenti gradi di longitudine« (I. 73—78, 110—114), o aberaciji zvijezda prema opažanjima u g. 1738., o kometu u martu 1742., o paralaksi Mjeseca; g. 1743. o Réaumurovim »principj... per la costruzione de nuovi Termometri, i Gradi de' quali sieno comparabili« (II. 18—27), o nebulama, o novim i promjenljivim zvijezdama; o astronomijskoj refrakciji i »Esperienze maravigliose fatte fin'ora sulla Elettricità«; g. 1744. o određivanju oblika Zemlje. Od g. 1745. karakter se časopisa bio promijenio. Ne puštajući prikazivanje novih naučnih radova u inostranstvu i donošenje zanimljivih popisa knjižarskih

novosti, Giornale de Letterati, hoteći da nastavi Nazarijev istoimeni časopis, stao je da donosi mnoge originalne rasprave talijanskih naučnih radnika. Pojedina godišta bila su, osim toga, posvećena istaknutim ličnostima, tako g. 1745. Silviju Valenti Gonzaga, 1746. Domenicu Passionei. Susrećemo se tu imena Muratori, Venuti, Paciandi, Mansi, Giovanni Bianchi, Lucatelli, Orsi, Genovesi, Pivati, Fagnani, Belloni, Bandini, Bajardi, Pacchetti i t. d.; ocjenjuju se djela inostranaca Winklera, Ludolfa, Nolleta, Boylea, Fröhlicha, Bruckera, Watsona, Montesquieua, Maclaurina, Clairauta; govori o De l'Esprit des Loix (Lyon, 1749.) i o Enciklopediji. Od ljudi Boškovićeva kola tu su, osim njegovog, i imena oo. Jacquiera, Leseura, Maira, Audiffredija, Zuzzerija pa dum Bena Staya. A treba pribilježiti iz g. 1744. jednu vrlo zanimljivu raspravu o Slavenima, u kojoj ima ova disjunkcija: Croati, Servi, Zaclumi, Terbunioti!

Bošković, u svojim pismima, daje dosta obavještenja o prilozima, koje je davao tom časopisu. G. 1746. izašao je kao Art. XIV. Aprile, 111—134, 4 fig. na 135, članak »D'un antica villa«, stvarno o. Zuzzerija, ali pisan po Boškovićevim podacima. U junu, julu, septembru kao Articolo XIX. 189—193, 4 fig., XXIII. 241—243, 3 fig., XXXIII. 311—316, 9 fig., matematička rasprava: »Dimostrazione facile d'una principale proprietà delle / Sezioni Coniche, la quale non depende da altri Teoremi Conici; e Disegno di un nuovo metodo di trattare questa Dottrina«.[22] G. 1747. tri rasprave: 1) Dissertazione della tenuità della Luce Solare[23] / del P. Giuseppe Ruggiero Boscovich Mattematico del Collegio Romano. Articolo II. § 1—64. pp. 28—54. Gennajo; 2) Dimostrazione di un passo spettante all'angolo massimo, / e minimo dell'Iride,[24] cavato dalla prop. I. della 2. parte del lib. I. dell'Ottica del Newtono; con alcune / riflessioni sullo stesso capitolo del P. Ruggiero Giuseppe Boscovich della Compagnia di Gesù, Lettore di Ma- / tematica nel Collegio Romano. Articolo XIV. § 1—68. pp. 165—193, 1 fig., Giugno; 3) Metodo di innalzare un infinitinomio a qualunque potenza:[25] del P. Ruggiero Gius. Boscovich della Compagnia / di Gesù, Professore di Mattematica / nel Collegio Romano. Articolo XXXI. § 1—18. pp. 393—404, 2 tab., Decembre. O raspravi »Metodo di innalzare un infinitinomio« govori on 2. januara 1748.: »Colla prima occasione ... manderò ... alcune cose mie tra le quali vi sarà una memoria, che ho stampata nel mese scorso, e forse un altra, che stamperò in questo«. To je rasprava »Riflessioni sul metodo di innalzare un infinitinomio a qualunque potenza«.

O njima dodaje 16. marta ovo: »... mi dispiace di non potervi mandare la dissertazione sull'Infinitinomio data in Decembre. Doppo di avermi promesso di tirarne alcuna, mi scordarono, e io ne rimasi senza. Quella di Gennaro per cui mi fecero tanta fretta, non è anche uscita. In essa vi è il metodo di quella di Decembre ripetuto senza dimostrazione, e vi sono altre conseguenze. Spero ne avrò alcune separate, e vela manderò«.[26] Najveći Boškovićev prilog u Giornale de'Letterati u g. 1748. bili su »Dialogi sull'aurora boreale«[27] del P. Ruggiero Giuseppe Boscovich della Compagnia di Gesù lettore di Matematica nel Collegio Romano«. U prepisci je već g. 1746. riječ o njima: »Questa Quaresima ho faticato bestialmente attorno a varie cose; e tra le altre intorno a certi dialogi in stile pastorale in Italiano sull'Aurora Boreale, che spiegano più diffusamente la materia trattata in verso latino dal P. Noceti nel suo Poema, che ogni Giovedì recita à 300 versi per volta incirca all' Arcadia, dove sempre precede il mio dialogo recitato da due giovani Arcadi. Dovendosene essere per cinque Giovedì uno ogni volta, il farlo prima, e poi copiarlo, unito alle altre mie occupazioni, mi ha fatta scontare tutta la birba fatta questo Carnevale ...[28] (22. marta 1747.). »A Ragusa«, kamo je

ponio rukopis u jesen g. 1747., »ebbero gran plauso, e sene fecero delle copie, e sento sene siano fatte altre doppo. In casa poi Aniza, e le nipoti non mi chiamano con altro nome, che con quello di Numenio«.[29] Kad se vratio u Rim, »Giacomelli... mi ha chiesto per darli in 5. giornali, que' 5. dialogi. Gli ho dati a lui, che li riveda ... Ho pregato... a vederli prima, e darmene sinceramente il suo giudizio«. Još tri druga Boškovićeva priloga sadržava Giornale de' Letterati za g. 1748.; to je 1) »Soluzione Geometrica di un Problema spettante l'ora delle alte, e basse maree, e suo confronto con una soluzione algebraica del medesimo data dal Sig. Daniele Bernoulli.[30] Del P. Ruggiero Giuseppe Boscovich della Compagnia di Gesù«; zatim: 2) »Eclipsis Solis,[31] observata a PP. S. J. in collegio Romano, Julii 25 anno 1748.« i napokon 3) »Eclipsis Lunae, observata a PP. S. J. in Collegio Romano, Augusti 8 anno 1748«. O prvoj od tih radnja govori o. Rudže 24. septembra 1748.: »... avendomi D. Beno trovato la sera in camera mia in letto con una leggierissima febretta, non solo non mi trovò incommodato, ma sù d'una figura, che gli diedi, gli dissi a mente, senza ne pur guardarla, avendo le lettere fisse in mente, una lunga dimostrazione, che avevo trovata quel giorno, e che ho data in un giornale di una cosa appartenente al Flusso e Riflusso«.[32] Druga radnja u svezi je s onim znamenitim pomračenjem Sunca od 25. jula 1748., o kojem je Benedikt XIV. 31. jula ovako pisao kardinalu Tencinu: »Le jour de Saint-Jacques, nous avons eu une éclipse solaire qui a duré de quatorze heures et demie jusqu'a seize heures. Malgré que ce fût un jour de fête d'obligation, nous eûmes le regret d'apprendre que plusieurs cardinaux, pour observer cette eclipse, se sont absentés, ce qui fut très remarqué et fit parler. Ce serait vraiment une bonne plaisanterie si on députait une congregation pour la réforme du calendrier, en y mettant toutes les Éminences qui



se sont rendues à la campagne à l'occasion de l'eclipse et qu'on les considérât comme des professeurs d'astronomie«.

Evo šta o tome piše o. Rudže, istog dana kad i papa, bratu Baru: »Delle mie osservazioni« — »non vi scrivo nulla, giacche l'avete saputa da altri. Certo, che un numero simile di quella sorte di gente, questa casa a memoria di viventi non l'ha veduta. La cosa mi riuscì meglio di quello, mi pensavo, e un pensiero congruo, che mi venne di fare un gingillo con uno specchietto messo in fondo al Cannochiale, che butasse l'imagine del Sole sul muro grande assai piu di un barile, e colle machie distinte, mi diede veramente la vita. Lo feci in due stanze, onde rimase commodo per tutti«.[33] 24. septembra bile su doštampane Boškovićeve »Osservazione degli Ecclissi insieme con altre due fatte da altri in Roma«[34] — t. j. od Maira i oo. Leseura i Jacquiera. — Godine 1749. i 1750. objavljena je u Giornale de'Letterati po jedna Boškovićeva rasprava; g. 1749.: »Dimostrazione di un metodo dato dall'Eulero per dividere una frazione razionale in più frazioni più simplici con delle altre riflessioni sulla stessa materia«,[35] / a g. 1750.: (2) »Lettera del P. Ruggiero Giuseppe Boscovich della / Compagnia di Gesù al Sig. Abb. Angelo Maria / Bandini in risposta alla lettera del Sig. Ernesto Freeman sopra l'Obelisco di Augusto &. Articolo XXIII. pp. 193—205, Luglio i »Continuazione della lettera«[36]... Articolo XXVII. pp. 247—256, Agosto i Articolo XXXII. pp. 307—322., Ottobre. »Lettera« nosi datum Roma 19. Giugno MDCCL i izazvala ju je rasprava »Lettera del Signor Ernesto Freeman al Sig. Abbate Angelo Maria Bandini sopra il libro de Obelisco Augusti Caesaris e Campi Martii ruderibus nuper eruto Commentarius... Articolo XVII. pp. 129—141., Maggio MDCCL. Izdavači donoseći tu posljednju raspravu na-

ročito su bili primijetili: »Il Signore Ignazio Freeman avendo participato al Signore Abate Angelo Maria Bandini Autore dell'opera sopra l'Obelisco di Campo Marzo alcune opposizioni alla lettera del celebre P. Boschovich sopra l'uso astronomico del medesimo abiam creduto di far grata a gl'eruditi di riferirle in questi nostri giornali colle risposte del P. Boschovich che si daranno ne' mesi seguenti«.[37]

U to doba idu i prvi počeci najvećega Boškovićeva djela. U svojoj »Philosophiae Naturalis Theoria redacta ad unicam legem virium in natura existentium[38] — kaže Bošković u Pars I. Caput V. ovo: »Quae ad ejusmodi Theoriam hucusque sunt edita, continentur dissertationibus meis, De Viribus vivis edita An. 1745. De Lumine A. 1748. De Lege Continuitatis A. 1754. De Lege virium in natura existentium A. 1755. De divisibilitate materiae, & principiis corporum A. 1757. ac in meis Stayanae Philosophiae versibus traditae supplementis ...« (Izd. Bernardi 1759, p. 3). Početke djela, koje je u nauci najviše proslavilo njegovo ime, treba, dakle, tražiti u prvom deceniju lektorata. I zato uz čisto bibliografske podatke, koje on u to vrijeme u svojim pismima daje o »De Viribus vivis« i o »De Lumine«, treba naročito istaknuti i sva ona mjesta, koja govore o prvom nastajanju i konturama njegova sistema. Ta mjesta nalaze se u pismima od 16. marta (o. Baru), 23. aprila, 24. septembra (Božu) i 26. novembra (Božu) g. 1748. U posljednjem od njih već je riječ o »opera grande«.[39] O. Jacquier pročitavši »La Mecanica, colle note di essa, che deve essere la seconda parte, già terminata, e repulita in Camaldoli« priznao je »che ... farà un gran credito« o. Rudžu, koji je, uostalom, već i sam slutio, da — »se riduco, come spero a compimento l'opera che ho per le mani..., radopierò a cento doppi quel poco di credito, che ho per il mondo letterario«.[40] U aprilu: »La cosa và più in lungo di quello pensavo,[41] i Bošković daje jasan raspored djela: »Conterrà tutta l'opera 4.



parti cariche di Geometria profonda, e una prefazione, in cui vi sarà un'idea del tutto per que', che non sono Geometri. La prima parte sarà sulle regole di filosofare, o principj parte metafisici, parte Geometrici, dove vi saranno molte cose sublimi sull' infinito, e su i metodi degli infinitamente picoli, la seconda conterrà una mecanica ricavata tutta fino dalle piu semplici definizioni con un metodo tutto mio, con cui sono anche andato più il là, di quello abbia fatto niun altro col metodo geometrico. La terza la costituzione delle minime parti della materia, che io pretendo provare positivamente, non abbia estensione continua, ma essere formata di punti indivisibili sparsi per uno spazio divisibile all'infinito. Determino le forze, di cui sono proveduti questi punti, e benche sieno tutti simili dimonstro con rigore geometrico l'immensa varietà che si trova fra i diversi aggregati di essi, nata dalla diversa disposizione de'medesimi. Quì si contiene tutto il fondamento della quarta parte, in cui dimostro come di particelle così composte debbano formarsi masse, che abbiano la stessa proprietà generale de'nostri corpi, e applico anche la teoria a mille cose particolari, che discendono da se medesime.[42] La prefazione poi contien l'istoria delle diverse ipotesi, e sette di Filosofi, l'origine delle migliori scoperte, come dove sì è battuta la strada, che io batto da per tutto, ivi solo si sia fatto del progresso, e abbandonato quella non sì sia scoperto altro, e dà un dettaglio delle 4 parti seguenti.« Djelo je bilo dovoljno opširno zamišljeno. Sama mehanika imala je obuhvatiti preko »ducento pagine in quarto di carattere andante« i Bošković se bojao »non sia per essere troppo grosso il tomo, e non convenga farne due«. Pravi poticaj za to djelo o teoriji — »su cui avevo pensato per piu anni«[43] i o kojoj je raspravljao g. 1747. o praznicima u Rijeci Dubrovačkoj s Marinom Sorgom, — bila je »una lettera di uno, che stava quì, e voleva in una sua raccolta alcuna cosa di mio«.[44] »L'interrogazione era sù alcune proposizioni della divisibilità della materia all'infinito. Nel rispondere, entrai ne' miei punti indivi-

sibili: non fui piu padrone di me, e andai di botto in tutta la teoria... La letterà passò 6 fogli: ma come molte cose erano strozzate, e non vi erano che pochissime applicazioni a cose fisiche, la interpolai per aggiungere, indi mi feci da capo, e ristesola la ripigliai un'altra volta, e messa in pulito passava i 9 Fogli. Non vi era una figura, e volli far delle note per ispiegarmi meglio. In queste vidi l'incredibile fecondità di questo campo. Mi sbrigai dalla risposta con poche pagine, e ideai tutta l'opera. Viddi, che conveniva premettere molto sù i principj necessarj a ben discorrere in Fisica, e che vi era frequente bisogno di varie proposizioni di Mecanica. Mi misi a diggerirle a modo mio, e presa la materia dalle piu semplice definizioni tirai inanzi formandone gli elementi, che ho finiti di mettere in pulito, dove ho varie belle e importanti scoperte«.[45] 16. marta pisao je o. Baru, kako njegov »mondo nuovo va avanti a passi piu lenti sì perche è mancato quel bollare« — prvog zanosa — »si perche sono entrato in alcuni spinai, ne' quali non avevo intenzione di entrare, cioè in una metafisica di Geometria per dare un metodo sicuro, e accurato dell'uso dell'infinito, e infinitamente piccoli, e esporre nel piu vivo suo lume i misterj, e gli assurdi almeno apparenti, che si incontrano nell'Infinito assoluto se pure non è possibile. Questa, che cominciai con uno scolio delle leggi della continuità, diviene una parte intera, e gia ne ho 6. fogli stesi e altri 6 disposti, ideati e diggeriti pienamente«.[46] Kako je te iste godine za disputu spremio disertaciju »De Lumine«, u drugom dijelu našla se »abbozzata tutta la mia teoria principio« tako, da »vi sarà nell'opera grande poco più di sostanza in materia puramente fisica«, iako »assai più, di metafisica, di Geometria, e di Calcolo«.[47]



## BILJEŠKE

[1] Bošković se upoznao s Franklinom još u Londonu g. 1760.; o jednom ručku s njime kod grofa Vergennesa u Parizu vidi »Rad« Jugosl. akademije, knj. 87, str. 226.

[2] Pojedinci su branili svoje teze, a slušaoci su mogli stavljati prigovore.

[3] Istraživanje iz opće astronomije.

[4] O godišnjim aberacijama zvijezda stajačica.

[5] O astronomskim opažanjima i o dosegu njihove sigurnosti.

[6] O gibanju tijela, što ga privlače prema nepomičnom središtu sile, koje opadaju obrnuto s kvadratom daljine, u prostorima bez otpora.

[7] Nova metoda upotrebe opažanja faza u Mjesečevim pomrčinama kao primjena geometrije i u korist astronomije.

[8] O kometima.

[9] O stazi planeta, koju treba odrediti s pomoću katoptrike iz zadane sile, brzine i smjera gibanja u zadanoj točki.

[10] O nejednakosti gravitacije u različitim mjestima Zemlje.

[11] O naravi i upotrebi beskonačno velikih i beskonačno malih veličina.

[12] O živim silama.

[13] O svjetlosti.

[14] Poslije ispita iz teologije trebat će pažljivo ispitati i sastaviti bar dvije disertacije za rasprave.

[15] I upravo ovoga jutra dovršio sam prepisivanje.

[16] O dvije disertacije iz prošloga ljeta.

[17] O dugoj astronomskoj raspravi.

[18] Imao sam svoju običnu obranu i izdao novu raspravu.

[19] S jednim pismom uz neka otkrića o kometima.

[20] Bošković navodi, kako je imao velik posao da izradi disertacije i spise, što će ih njegovi učenici javno braniti.

[21] Štampane su one dvije disertacije ili dva dijela jedne rasprave O svjetlosti; za njih, napose za drugu, kaže, da nisu najrđavije među onima, što ih je izradio.

[22] Lak dokaz glavnog jednog svojstva presjeka stošca, koje ne zavisi od ostalih teorema tih presjeka, i nacrt nove metode za obrađivanje te nauke.

[23] Rasprava o finoći Sunčeve svjetlosti.

[24] Dokaz u vezi s najvećim i najmanjim kutom dûge.

[25] Metoda dizanja infinitinoma na bilo koju potenciju. Vidi V. Varićak, Matematički rad Boškovićev. »Rad«, knj. 181. (1910.) str. 123.

[26] Bošković se ispričava, što ne može poslati jedan primjerak rasprave o infinitinomima; u drugoj radnji ista je metoda kao u prvoj, ali i neke dalje posljedice.

[27] Razgovori o sjevernoj zori.

[28] Ove korizme mučio sam se gadno različitim stvarima, među drugima i nekim dijalozima u pastirskom stilu u talijanskom jeziku O sjevernoj zori, koji tumače opširnije materiju, što je predmet latinske pjesme o. Nocetija, od koje je recitirao svaki četvrtak po trista stihova u Arkadiji, a prije toga su uvijek dva mlada Arkađana recitirala moj dijalog...

O literarnoj akademiji Arkadija u Rimu kaže Bošković (prema bilješkama dra. Truhelke) u prvoj knjizi djela De Solis ac Lunae Defectibus (izd. 1761. pp. 58—69) ovo: »Arkadija se zove vrlo znamenita akademija osnovana u Rimu oko početka ovoga stoljeća sa svrhom, da se u njoj uglavnom njeguje pjesništvo, koja je odmah od početka postala vrlo ugledna. Ima već mnogo svezaka te akademije, štampanih talijanski i latinski, punih pjesama. U njoj uvijek vlada neka alegorija, po kojoj članovi akademije dobivaju ime pastira, kao i polje, koje imaju obrađivati; a u samim pjesmama često se na to aludira«. Mjesto, gdje su se sastajali, zvalo se talijanski »il bosco parrasio«; predsjednik se zvao čuvar, vrijeme se brojilo po olimpijadama.

[29] U Dubrovniku naišli su ti dijalozi na veliko odobravanje, pa su ih prepisivali, a čujem, da su se prepisivali i poslije. A u kući me Anica i moji nećaci ne zovu drugim imenom nego Numenio. — Numenius Anigraeus bilo je »pastirsko« ime Boškovićevo.

[30] Geometrijsko rješenje jednoga problema o satu plime i osjeke i njegovo ispoređivanje s rješenjem algebarskim, što ga je dao g. Daniel Bernoulli.

[31] Pomrčina Sunca.

[32] Bošković je ležao u lakoj groznici, kada ga je posjetio jedan prijatelj; no groznica mu nije smetala da naizust izvede dug dokaz, što ga je našao toga dana, o predmetu plime i osjeke, ni ne gledajući sastavak, jer su mu se znakovi i slova bili usjekli u pamet.

[33] Bošković opisuje, kako se sakupilo veliko društvo, da motri pomrčinu, i razlaže jednostavan način, kojim je projicirao sliku Sunca na zid i pomogao time svima.

[34] Opažanje pomrčina zajedno s druga dva (opažanja) izvršena od drugih u Rimu.

[35] Dokaz jedne Eulerove metode za rastavljanje racionalnoga razlomka u više jednostavnih razlomaka s drugim razmatranjima o istom predmetu.



[36] Pismo o. R. J. Boškovića isusovca g. opatu A. M. Bandiniju kao odgovor na pismo g. O. Freemana o Augustovu obelisku... i nastavak pisma.

[37] Radi se o astronomskoj primjeni obeliska.

[38] Teorija prirodne filozofije svedena na jedini zakon sila, što postoje u prirodi.

[39] O velikom djelu.

[40] Privedem li kraju, kako se nadam, djelo, što radim, uvećat ću stostruko ono malo cijene, što je imam u učenom svijetu.

[41] Djelo se produljilo više nego sam mislio.

[42] Cijelo će djelo imati četiri dijela puna duboke geometrije i predgovor, u kome će biti pregled svega za one, koji nisu geometri. Prvi će dio raditi o pravilima filozofiranja ili načelima koje metafizičkima, koje geometrijskim, gdje će biti mnogo visokih stvari o beskonačno velikom i metodama beskonačno malih veličina; drugi će dio sadržavati mehaniku izvedenu iz najjednostavnijih definicija metodom sasvim mojom, u kojoj sam pošao dalje nego itko drugi s geometrijskom metodom. Treći će dio raditi o najmanjim sastavnim dijelovima materije, koja, tvrdim, da ću pokazati pozitivno, da se ne proteže neprekinuto, nego da je tvore nedjeljive točke rasute u prostoru, koji je djeljiv u beskonačnost. Određujem sile, što su u tim točkama, pa premda su sve slične, dokazujem geometrijskom strogošću neizmjernu raznoličnost, što se nalazi u različitim njihovim agregatima, koja nastaje od različita rasporeda točaka. Ovdje se nalazi cio osnov četvrtoga dijela, u kome dokazujem, kako se od tako sastavljenih čestica moraju stvarati mase, koje imaju opće svojstvo naših tijela, a primjenjujem tu teoriju i na sto odjelitih stvari, što proizlaze same od sebe.

[43] Na koje sam mislio više godina.

[44] Pismo jednoga, koji je bio ovdje, a htio je nešto od mene za neki svoj zbornik.

[45] Pitanje se ticalo nekih tvrdnja o beskonačnoj djeljivosti materije. U odgovoru ušao sam u svoje nedjeljive točke; nisam više bio gospodar sebe samoga i ušao sam odmah u cijelu teoriju... Pismo je prešlo šest listova, ali kako su mnoge stvari bile suviše sažete, a bilo je sasvim malo primjena u fizici, dodao sam još umetke; zatim sam počeo iznova i, pošto sam ga ponovo napisao i drugi put uzeo u ruke i prepisao ga u čisto, pismo je prelazilo devet listova. Nije bilo nijedne slike, a htio sam učiniti i bilješke, da se bolje izjasnim. U njima sam vidio nevjerojatnu plodnost toga polja. Odgovor sam svršio u malo stranica i zamislio sam cijelo djelo. Vidio sam, da treba prethodno mnogo kazati o nužnim načelima, da se uzmogne ispravno raspravljati u fizici i da tu često treba različitih teorema iz mehanike. Počeo sam ih temeljito razrađivati na svoj način i uzevši građu počevši od najjednostavnijih definicija izvodio sam dalje, stvarajući elemente, koje sam konačno u čisto prepisao; u tome imam različitih lijepih i važnih otkrića.

[46] Moj novi svijet napreduje sporije, jer nije bilo onoga bujanja prvoga zanosa, a i stoga, što sam ušao u neke trnike, u koje nisam imao namjere da uđem, to jest u metafiziku geometrije, kako bih mogao dati sigurnu i točnu metodu za upotrebu beskonačno velikoga i beskonačno maloga i izložiti u njihovoj najživljoj svjetlosti tajne i bar prividne apsurdnosti, na koje se nailazi u apsolutno beskonačno velikom, ma da to nije moguće. Što sam započeo s jednim sholijem zakona neprekinutosti, postao je cio jedan dio; od njega već imam šest listova sastavljenih, a drugih šest raspoređenih, zamišljenih i potpuno dovedenih na čisto.

[47] U drugom je dijelu skicirana već cijela Boškovićeva načelna teorija, tako da će u velikom djelu biti samo malo više čisto fizičke građe, ali znatno više metafizike, geometrije i višega računa.



## BORAVAK U MLECIMA

### (1772. - 1773.)

G. 1771. vjenčao se Karlo Antun Josip Ferdinand (1754.—1806.), treći sin carice Marije Terezije i Franje I., s Marijom Beatricom Ricciardom, jedinicom Ercola Rinalda III., vojvode od Modene, Masse i Carrare, posljednjeg Este. Osnovana je time ona grana kuće habzburško-lorenske, koja je od g. 1814. do 1859. vladala u Modeni i izumrla u muškoj lozi 20. novembra 1875. Iako je milanska vlada »in ogni cosa più minuta« bila zavisna od bečkog dvora, »l'Archiduca di Milano« Ferdinand bio je u neku ruku »mezzo Sovrano«. A jer se, osim toga, radilo o sinu velike carice, — koje je prvi sin bio Josip II., drugi Petar Leopold, veliki vojvoda toskanski, a kćerka jedna Marija Antoaneta, francuska Dauphine, druga Karolina Marija, kraljica napuljska, treća žena Don Fernanda, vojvode parmanskoga, — prirodno je, da su se »tutti i Principi d'Italia« požurili, da bilo po svojim milanskim rezidentima ili po naročitim poslanicima pozdrave sretne mladence. U ime Mletaka i Malte čestitali su njihovi ministri u Milanu, papa Klement XIV. poslao je Mons. Valentija, nećaka velikog sekretara Benedikta XIV., Toskana priora Antinorija, Parma grofa Gabrinija, Genova Cristofina Spinolu. Svi oni dolazili su »in gran gala« i čestitali u »udienza pubblica«. I gospari dubrovački odlučili su da čestitaju sinu »velike cesarice«, jedno zbog starih »relazioni della Repubblica colla Casa d'Austria pel Regno d'Ungheria«, drugo zbog dva novija i važnija razloga: »... la stessa Imperatrice sua Madre, aveva ... rilasciato

tutto quello che si pretendeva in Vienna degli arretratti insieme co' pagamenti futuri de'500 zecchini annui, e si era interposta con ufficj così caldi in Pietroburgo«, gdje je valjalo riješiti opasni spor Dubrovnika s Rusijom.[1] Pisali su dakle Boškoviću, poslali mu pismo za nadvojvodu Ferdinanda i naložili, da ga, ako je moguće, preda »con un complimento corrispondente«. Zbog duhovnih vježbi, koje je vršio, i jer je trebalo da se najprije sporazumije o formalnostima s grofom Firmianom,[2] Bošković je pošao u audijenciju tek 6. januara. »Vi era chi avrebbe voluto, che, se non altro, . . . andassi con qualche formalità con bel carrozzino, e più staffieri, giacche tutti gli altri sono iti con dello sforzo«. Ali o. Rudže, osjećajući »che al mio carattere non convenisse nulla di questo«, uzeo je samo »un semplice carrozzino pulito«, sišao »alla porta di Corte« i popeo se uza stepenice s »un cameriere, che mi serve abitualmente«.[3] U dvoru su ga odmah uveli »nell'ultima anticamera in cui non entrano che i ciambelani e i Ministri, restando tutta l'altra nobiltà nella precedente« i, kad je o njegovu dolasku obaviješten »il maggiordomo maggiore« grof Khevenhüller, »fui chiamato dentro, ricevendomi al solito degli altri l'Arciduca in piedi in mezzo alla camera, e col maggiordomo medesimo indietro in fondo«. »Feci l'inchino, e nell'atto di presentargli la lettera, dissi come siegue[4] . . .: »Le fauste nozze di V. A. R. con una tanto inarrivabile principessa, e il felice principio di questo suo nuovo governo sono l'oggetto di quella gioia, che la Repubblica di Ragusa, mia patria, ha espressa nella lettera, che mi do l'onore di presentarle. Essa mi ordina di accompagnarla colle più forti, e più sincere proteste dell'antico suo stabile attacamento all'Augusta Casa, e della viva riconoscenza per la efficace protezione, che ne ha sempre sperimentata in ogni incontro; in questi ultimi giorni se si è veduti in Vienna e in Pietroburgo de' nuovi grandiosi effetti, che assicurano la sua conservazione e la tranquillità. Quindi ella va concependo sempre più fervidi i voti per la totale perenne felicità, siccome di ogni altro, così di



questo nascente ramo dell'Augusta Imperiale Famiglia, ed io mi riconosco infinitamente tenuto alla medesima mia patria, che mi ha data un occasione per me si onorevole e fortunata, di poter unire alle suddette espressioni sue pubbliche le mie private correlative«. Nadvojvoda je saslušao Boškovića »con molta gentilezza«, zahvalio Republici, dodao »che avrebbe sempre presa con sommo piacere ogni occasione, che se gli fosse presentata di farle cosa grata, e farle conoscere gli stessi sentimenti di tutta la sua famiglia«, a onda izmijenivši još nekoliko riječi »con tono più confidenziale« »dopo altre espressioni di bontà si ritirò«. Po savjetu Khevenhüllerovu pošao je Bošković u 1 sat i nadvojvotkinji, da joj čestita. Marija Beatrica »che e graziosissima con tutti«, koje je otac dvaput u sedmici pružao »l'onore . . . di pranzar seco« i koja »a me in ogni incontro ha dati sempre tutti i contrassegni di una bontà straordinaria«, prijazno je primila čestitku, rekla »che entrando nella Casa d'Austria avrebbe vestiti per essa Repubblica i medesimi sentimenti di tutta famiglia«, a onda dodala: » . . . la mia maggiore obbligazione alla Repubblica in questo incontro si è di avere scelta, per far meco questa parte, una persona ecc. . . .« I tu je toliko stala hvaliti o. Rudža »che io ne ebbi rossore, e non posso ridirle in conto alcuno«. Etiketa je tražila, da nadvojvoda naročitim pismom zahvali Republici; to pismo primio je Bošković tek 10. februara i ono ga nije suviše zadovoljilo. Međutim, jer »l'E. L. coll'ultimo maneggio, in cui S. M. l'Imperatore ha condonati gli arretratti, per che abbiano riconosciuta una specie di dipendenza«, morao je biti sretan, da je to bar »il formolario, che si usava colla Repubblica di Lucca«, koja je prije malo godina imala u Beču ministre svoje »che anno avuti dall'Imperatore trattamento di ambasciatore«. Mnogo zadovoljniji mogao je da bude sam o. Rudže, kad je pošao opet u audijenciju »a ringraziar per la lettera e a prender congedo dalla mia rappresentanza«; nadvojvoda mu je kazao, da će mu grof Khevenhüller kazati »una parola a nome suo. Vi andai e dopo molte espres-

sioni di bontà mi presentò a nome di S. A. R. una veramente superba scattola d'oro col nome smaltato in ciffra di esse Ferdinando Arciduca... lavoro delicatissimo, e dell'ultima perfezione,...«.[5] Tom daru obradovali su se i njegovi u Dubrovniku. »Sada čestita ti ta prilijepa tabaknica« — piše mu 23. marta 1772. sestra Anica. »Ako ti ne služi za držati u njoj tabak, služiće držat je za diku. Da smo tamo bliže, i mi bismo se na nju arajdali, a majka nada sve, koju gusta viđet sve lijepe stvari...«. Da vide carski dar, Bošković je poslao »tabaknicu« u Dubrovnik. 30. januara 1773. pisao je Božu, kako će jedna barka donijeti »ad Aniza la scattola, che ha qui aspettato tanti mesi«.

Pažen od nadvojvode i njegove mlade žene, dvaput u sedmici gost za stolom ne samo u vojvode Ercola Rinalda III. već i u grofa Firmiana »ministro plenipotenziario degli stati austriaci in Italia e ancora l'anima, e il centro di tutti gli affari«, povrh toga i »ambašatur« Republike — tako je otpočeo o. Rudže g. 1772. Ipak »intrighi di Luino«, »sciocco patriotismo per la provincialità Milanese gesuitica«,[6] »delle grosse calumnie... che hanno sedotto anche i Confessori di Corte«[7] u malo su mjeseci promijenili sliku. I tako 24. oktobra i 9. novembra 1772. piše Bošković grofu Firmianu o »la morale, se non anche fisica impossibilità di venire a Milano finche il nodo non fosse sciolto«.[8] O. Rudže uklonio se dakle iz Milana uvrijeđen brerskom aferom.[9]

Kad su nastali ljetni praznici, odbjegao je iz mjesta bune: »... corsi dietro a S. A. S. il Sig. Duca di Modena per fargli la mia corte in casa sua, ove si era trasferito poco prima.« A kad ga je vojvoda pozvao, »a venire al suo seguito colla nobile sua compagnia sulla vicina Brenta, e fermarmici tutto il tempo, in cui doveva prender le acque, e fare i bisogni«,[10] Bošković je to rado prihvatio »ed ebbi l'onore di essere con lui medesimo nel suo grazioso, e comodo bucentorino, e passare con esso poco meno di un mese intero«. Stanovao je s vojvodom »nella Villa grandiosa di S. E. la Signora Procuratessa



Foscarini« očaran »dall' incomparabile degnevolezza di quel sovrano, dalla somma bontà e politezza della inarrivabile sua Principessa Melzi, e dalla tolleranza, che ha avuta ivi per me tutta la comitiva«. Bilo je to u augustu 1772.

Vojvoda je 1. septembra krenuo u Mletke, a Bošković »... con picciolo giro per Padova, Vicenza, Bassano, e Treviso« krenuo je »verso la stessa Dominante«. Na tom putovanju našao se u Mestre s austrijskim poslanikom u Mlecima grofom Durazzom i njegovom ženom, s kojima se bio lijepo proveo 1757.—1758. u Beču i onda opet »dopo altri 5 anni verso la fine del lungo mio viaggio«. Oni su ga pozvali, da im dođe u goste, pa se tako Bošković, iza kratkog bavljenja u mletačkoj »Domus Professa«, vratio u Mestre 27. septembra, da neko vrijeme uživa ljepotu i raskoš, prijatnosti i veselost ladanjskog života na imanju jednog genoveškog vlastelina, koji je bio ćesarov poslanik i imao raskošnu vilu.

O tom životu u vili Durazzo priča o. Rudže 1. oktobra o. Girolamu, isusovcu i poslanikovu bratu, u jednom lijepom pismu, koje je dragocjeni prilog za poznavanje društvenog života Venecije u posljednjim decenijima njezine nezavisnosti.

»Qui strepitus! Surgunt aviaria, sepita parantur
Densa feris; illic pingitur, hic foditur.
Si fueras prima, Durazze, in origine mundi,
Vix operis poteras tum quoque habere satis«.

Gradilo se dakle, uljepšavalo, imalo još odašta da se troši.[11] »Troverebbe ora accresciuta e nobilitata ogni cosa. Sopra la galleria vi sono delle nuove stanze ben comode e ornate a maraviglia«, jedna od njih poslanikov »nobile magazzino di archivio, e di studiolo«, do nje druga »di sufficiente grandezza, e vaga, e comoda«, sada Boškovićev stan, a namijenjena o. Girolamu, kada dođe bratu. »Accanto alla gran sala, e galleria vi è una stanza comodissima con un eccelente bigliard... vi sono de comodi nuovi in varj siti«, a gradi se »al fine della

galleria medesima una altra stanza, che, le può servire di una quasi continuazione, vaghissima, piena di festoni dipinti di architettura di puttini, che svolazzano, con un ritiro circolare come di un'ampia nicchia, o specie di arcova, o portichetto teatrale, per cui già stanno pronti ... una quantità di bustini, di bassi rilievi in bronzo, e di varie sorti di ornati, che la renderanno insieme nobile e graziosa; di la si esce a dirittura sul lungo viale difeso dalle verdure, senza bisogno di esporsi per un momento all'aperto ...«. »Ella avrà ben presente alla memoria l'abitazione: tutta la prima nobile sala, la vaghissima galleria, le varie comode e pulitissime camere e appartamenti per que'di casa, e per li forestieri, ... il vago giardino, ... i varj spiazzi co' ben disegnati parter, i viali coperti di fresca e sempre frondeggiante verdura, la prospettiva in fondo, gli agrumi, i fiori e i tanti ben distribuiti recinti così ripieni di tante specie di quadrupedi, e di alati viventi, col numeroso assortimento di gabbie o affisse alle pareti o sospese da' pergolati, dalle quali una truppa di allegri angelletti incanta continuamente le orecchie con una soavissima melodia«. »... nel mezzo del giardino vi è ora collocato quel grande circolo equinoziale somigliante a una porta di sfera armillare, ..., e mostra l'equinozio e le ore, brilla tutto dorato ... Vi sono poi de' muti abbitatori nuovi perenni nelle belle statue di viva pietra, sono cresciute molto coll'aggiunta di nuovi spiazzi disegnati, e piantati, le arcole per li fiori, e per varie sorti di verdeggianti pianticelle. Cresciuti pure sono i ricettacoli per li viventi di tante specie, cresciuto di questi il numero ...«. Bio je tu »la sua aquila imperiale viva, e vigorosa, qual si conviene ad un Ambasciatore di Cesare«, bio i poginuo »un bell'Orsetto d'America«, kojeg nije ni Buffon imao i kojemu je o. Rudže ispjevao latinski epitaf. »... è un altro giardino innanzi dalla parte opposta al primo, il quale è formato oramai quasi totalmente, e si va perfezionando in quel sito, che vi è tra il palazzo, e il canale di navigazione ... Ora vi sono le belle spalliere, i vialetti, i gazzoni figurati, tutto



quello, che a chi passa per la contigua strada, possa annunciare il buon gusto, e la magnificenza del padrone di quel palazzo«.

»Quae nova tam vario surgunt viridaria cultu,
Exemplo haec Venetis, qui parat, ille parat«.

»A mezza mattina« izlazili su iz spavaonica. Poslanik i poslanikovica popili bi čokoladu, a Bošković nije uzimao ništa. Iza toga bi prošetali, pročitali štogod, i o. Rudže svršio bi svoje jutrenje molitve i odslužio misu. Pred ručak igrao bi koju partiju biljara, i onda, kad je grof Durazzo pošao da nadgleda svoje »e pittori, e falegnami, e intagliatori, e giardinieri, e zappatori ... come un Maresciallo ... la sua armata«, Bošković se zabavljao, kako je umio. Ručak bio je uvijek obilan i ukusan. »Non manca nulla di quello, che può dar la stagione, e ogni giorno di grasso vi sono delle spiedate di beccafichi così tondi e bianchi, che nella grassezza non la cedono punto agli ortolani ben ingrassati, quali superano poi tanto nella delicatezza del lor sapore«. U posne dane imali su osim riba prve vrste mnoštvo »di eccelenti crostacei, tra quali, somigliantissimi a'beccafichi nella candida loro grassezza, sono le ostriche dell'arsenale, e fanno zuppe tanto saporite que'crostacei, che con nome troppo indegno si chiamano da Veneziani peocchi«. Probavu su pomagali »liquori i piu delicati«, a iza svega došao je »caffè col rosolio«. Partijom biljara i šetnjom po zvjerinjaku — gdje su se zabavljali hraneći divljač i ptice — završio bi objed. Po podne se odlazilo »a uno stanzino vagamente adorno contiguo alla strada e al canale, che con nome Creso (!) da'Tedeschi si chiama comunemente ora Caffeaus: ivi si vede passare una quantità di ogni sorte di gente, chi a piedi, chi a cavallo, chi in sedia, chi in carozza, da ambe le parti del canale, e in esso gondole, peottini, barchette coperte, piene spesso di gente ...« Na dan sv. Mihovila, kad je u gradu Mestre bila »una spezie di fiera rurale«,[12] zatekli su dvije »sordidissime Strologesse«,[13] koje su

grofici gatale, koliko će sinova roditi, a na trgu je sjedio gatar s trubom šapćući kroza nju budućnost u uši »di que'semplicioni«. Pred mrak je dolazila šetnja u kočiji i malo astronomije, jer je poslanik imao »uno Gregoriano di due piedi eccelente, che mostra a meraviglia non solo i satelliti di Giove, ma ancora le sue fascie«.[14] Svake večeri igrala se u poslanikovice partija karata, u kojoj Bošković nije bio dionik »non giuocando mai altro che il bigliard«,[15] a bilo je i koncerta. Svirali su »suonatori eccelenti, come ier sera suonò divinamente il celebre Nazzari, che si crede oggi il miglior Violino di Venezia, ed oggi ha suonato una figlia della Pietà sua scolara«.

Angelico, Nazarre, sono dum pectora mulces,
Concedat palmam Phoebus et ipse tibi.

Dok su još zvuci muzike odjekivali, Bošković bi se povukao u svoju sobu »a far le mie cose Divine e umane; finche il sonno mi chiama a letto ... per ripigliar il di seguente la stessa vita«.[16]

Ta »vita tanto dolce, e piacevole, la quale continuata per pochi giorni, basterebbe essa sola ... per ricuperare tutte le forze perdute nelle lunghe letterarie fatiche dell'anno«[17] pružila je o. Rudžu dosta prilika, da proslavi svoj pjesnički dar uspjelim improvizacijama. »Vedendo essa Signora la mattina prima della sua toelletta in galleria co' capelli stesi giù, e così lunghi, che senza esagerazione vanno fin sotto le ginocchia, rimasi, e dissi con enfasi:[18]

Curre puer, Divaeque comam sustolle fluentem:
En cadit, et turpem pendula verrit humum;
Nulla est aethereas inter formosa cometas
Tam longo et nitido sirmate stella micans«.

Na dan sv. Mihovila, kad ju je ugledao »col suo abito, e con un cappello all'Inglese bellissimo regalatole dalla Gran-duchesa di Toscana, che essendo la sera



pareva a tutti ricamato d'oro rilucente, benchè fosse di paglia...«[19] rekao je:

Ornatus Divae fulvo quam fulget ab auro!
Ori defigas lumina, cuncta latent.

A jedne večeri, kad su namještali dalekozor, da gledaju Jupitera, a sluga baš došao »con due candellieri a far lume«:

Tolle faces; praesens meliore lumine fulget
Quae Diva et noctem vincit, et illa diem.

I kod karata je improvizirao. Kad je domaćin gubio:

Oh ludum iniustum! Cogit tot perdere nummos
Illum qui nobis prandia tanta dedit.

Strasnom igraču:

Non vitium dicam? Ludus post prandia tanta
Te rapit: at virtus menti, animoque deest.

Za stolom u društvu triju lijepih gospođa nazdravio je ovako:

Sint tribus haec nymphis; valeant mihi sidera coeli,
Has ego dum videam, semper ero Astronomus.

Društvo bilo je maleno, ali odabrano: »Ella ben sa, gli Ambasciatori, e Ambasciatrici sono sfuggiti come appestati non solo da tutti i Nobili Veneziani, ma ancora della maggior parte di quelli, che trattano molto co' Nobili e Mestre non ha gente abbastanza pulita sua propria per poter servire di vera compagnia«. Zato je stalan gost bio samo jedan Englez Mr Tete, koji je baš dobio vijest, da je imenovan kapetanom u gardi, i koji je volio društvo, muziku i karte. A našao se tu i sekretar genoveškog poslanstva Ageno, Boškovićev po-

znanik iz Londona, francuski poslanik Zuckmantel, sardinski rezident i »qualche altro forestiere«.

Do 28. augusta 1773. ostao je Bošković u mletačkoj državi. Samo pod jesen 1772. javio se iz Mantove. »Essendomi stato supposto in Venezia« — pisao je odatle 9. novembra grofu Firmianu — »che V. E. colla corte resterebbe qua fino à 14 del corrente jeri a mezzanotte partii di là col corriere, e giunsi qui alle due ore di notte«. Htio je da s grofom usmeno raščisti brersku aferu,[20] ali Firmian bio je već otputovao. I tako o. Rudžu nije preostalo drugo, već da iz tog grada 16. novembra pošalje u Milano ono pismo, u kojem se odriče profesorskog položaja u Scuole Palatine.

Otkinut tako od Milana, Bošković je kroz mnogo mjeseci nalazio dva draga središta društvenog života, u domovima austrijskog poslanika Durazza i francuskoga baruna Zuckmantela. Stanovao je najprije u mletačkoj Domus Professa, kasnije, od jula 1773., u svog zemljaka Roka Bonfiola; odlazio je pogdjekad na ladanje i bio, koliko znamo, u junu gost grofa Perudi u Marocco sul Terraio. Durazzi bili su genoveška vlastela i dali su republici nekoliko duždeva. Bošković je u Genovi bio njihov gost i on, osim toga, naročito ističe jedan posjet u trećega brata g. 1771. »nella tanto grandiosa e magnifica Villa . . . a Ramairone«. Zuckmanteli bili su »une des plus anciennes et de plus puissantes familles de basse Alsace« i dali su u XVI. stoljeću »une princesse abbesse de Sainte Odile«. Sam poslanik bio je cordon rouge i prije general. U jednom pismu Republici od 15. maja 1777. Bošković naročito ističe kako Durazzo »ha per me grande amicizia«, a on s njim »tutta la confidenza«,[21] dok Zuckmantela hvali u više prilika: »È un Signore di un merito straordinario, e di sentimenti di sola probità, e onestà particolarissimi. Mi disse . . . che nelle occasioni di que' gran pranzi . . . riflettendo, che il suo carattere li richiedeva di tanto in tanto, aveva ad ogni modo una pena, vedendo tanti poveri, che non hanno pan da mangiare, mentre altri nuotavano fra le delizie. So che quando commandava nelle armate, ha spesso del suo



danaro redintegrati i poveri paesani de' danni, che si recavano loro ne' foraggi«[22] (30. aprila 1773.). Iako službeni predstavnik Francuske, koja je već g. 1763. bila zadala smrtni udarac Družbi Isusovoj, on ni g. 1773. — kad je red trebao da nestane — nije propuštao da za stol, oko koga se okupljala sva diplomacija iz Mletaka, prima i Boškovića i njegove drugove. Jedamput našla su se za njegovim stolom četvorica isusovaca — i to četiri mjeseca prije ukidanja reda — »essendo egli persuaso, che le viste politiche, le quali possano riguardare il corpo intero, non hanno da fare colle onestà da particolari verso gli individui di merito«[23] (30. aprila 1773.). Na nj je vjerojatno Bošković i politički djelovao prikazujući mu situaciju, u koju je njegovu otadžbinu doveo sukob rusko-dubrovački. Bar se tako naslućuje iz njegovih diplomatskih izvještaja, naročito jednog iz septembra 1773. ». . . se fosse mio padre, non potrebbe usarmi attenzioni maggiori!«. U Durazza i u Zuckmantela Bošković je gotovo stalno ručao, čas u intimnijem kolu, čas na velikim gozbama. Na jednoj u aprilu, u Zuckmantela, u čast o. Girolama, njegova brata i nevjeste, bilo je »24 piatti per portata, e tutti lavorati delicatissimamente, con gelati, e vini«, a u junu skupili su se bili oko svečanog stola u Zuckmantela poslanik »di Vienna, il Nunzio, l'Inviato di Francia per Parma, . . . , l'Ambasciatrice di Vienna, l'Inviato di Parma, un Milord Inglese, un Generale Austriaco, un giovane Signore Svezzese, e anche l'Agente di Spagna«. »Io tratto con confidenza questi Ambasciatori, toltone questo di Spagna«[24] (24. aprila 1773.), i to zbog neprijateljskog držanja španjolske vlade prema Družbi. Ta društvena napetost naročito je izbila na jednom ručku u februaru u domu Durazza: ». . . al fine della seconda portata sopravenne l'Ambasciator di Spagna per far una visita, ma visto un Gesuita, si ritiro subito nelle stanze vicine, essendo noi per i Spagnuoli peggio de appostati.«[25] Uz diplomate susretao se tu Bošković i s inostrancima, ljudima duha, često starim prijateljima i poznanicima. 18. jula išao je na ručak u Mestre s Zuck-

mantelom i »con un rispettabilissimo Signore Francese di gran famiglia M. le Chevalier Chatleux, ... gran politico, e letterato, con cui feci amicizia 13 anni fà in Parigi ... Egli è autore di un opera, che non si è potuta stampar in Francia per la libertà, con cui parla. Ho viste due lettere a lui del Volter, e del Re di Svezzia su questo suo libro piene di espressioni fortissime di stima, e ne ha del Re di Prussia, e da altri«.[26] Našao se tu Bošković i sa Trudainom de Montigny, s raznim »signori Ginevrini e Inglesi«, a stali su dolaziti i »molti forestieri francesi di grande riguardo, co'quali pranzo quasi sempre dall'Ambasciator di Francia«. Među tima bio je i Benjamin de la Borde, brat Boškovićeve prijateljice, učenik Rameauov i komponista, a po dužnosti guverner Louvra i »premier valet de chambre« Luja XV. Došao je bio s bratom Voltairovim iz Ferneya i spremao se u Rim.

Pravo mletačko društvo Bošković i ne spominje, iako je poznavao razne Foscarinije, Mocenige, Rezzonike. Govori samo o jednom razgovoru s Bastianom Mocenigom i nekim inkvizitorom. Ali da je tog društva bilo, vidi se iz žalbe, da je zbog posjeta izgubio u večer 19. i prije podne 20. marta »tutto il tempo, che mi era prezioso«.[27] Ni Uzašašće g. 1773. nije o. Rudžu pružilo naročiti užitak, jer evo kako o tom piše: »Ier l'altro« — 20. maja — »vi fù l'Ascensa, ma così scussa, che niuno si ricordi di una cosa tale. Non vi era alcuna galera, non brigantino, non peotte nobili, toltane una sola dell'Ambasciatore di Spagna, e questa a soli 6 remi. Ogni cosa va giù«.[28]

Zato je Bošković imao jedan mali dubrovački krug: svoje stare poznanike grofove Lalić i jednog brodovlasnika, Roka Bonfiol. Kada su oko sredine maja stigla iz Grada dva mlada gospara — Sabo Giorgi i njegov drug — i donijeli o. Rudžu jedno pismo Lukše Sorga, on se zauzeo, da se lijepo provedu: »Io presterò a questi Signori tutti i servigj, che potrò. Ne parlai subito all'Ambasciator di Francia, a cui li presenterò uno di questi giorni, subito che avranno gli abiti di gala ...



farò lo stesso coll'Ambasciator di Vienna, e gia ho parlato anche a una di queste Dame rispettabili, che ha della bonta per me col suo marito giovane, per cui ha uno una lettera. Questa basta per introddurci, e diffonderci quì: il resto lo faranno da se cola buona maniera. In Padova è Capitano grande un Giovanelli stato mio scolare a Roma a cui li raccommanderò per la loro dimora là nelle feste del Santo, e darò loro qualche raccommandazione efficace anche per Bologna«.[29] Bošković sam izvodio je pred tima »Gospari Vlasteli« i nekim »gentiluomini Veneziani ... alcuni esperimenti di Optica«.[30]

Kao uvijek, Bošković je i u mletačkom diplomatskom društvu nastojao da stvori sebi jasnu sliku o političkom položaju Evrope. Dva presudna momenta bila su u početku 1773. na brizi svih kancelarija: ratni uspjesi Rusije i dioba Poljske. Treći bio je na pomolu: sukob Engleske s američkim kolonijama. Njega kao Dubrovčanina oni su zanimali u prvom redu s obzirom na misiju Ranjine. Situacija bila je nejasna. Da nađe diverziju za sve jači pritisak Rusije na Poljsku, Choiseul[31] je poticao tursko-ruski sukob i, kad je došlo 6. oktobra 1768. do objave rata, Vergennes[32] je pisao iz Carigrada o »la consolation la plus pure« i »heureuse révolution qui faisait si longtemps l'objet de nos voeux et de nos soins«. Ali događaji se nisu razvijali po željama Francuske. Turci su bili potučeni kod Hoćima, Azova i Izmaila, ruski pukovi prekrili su Vlašku i Moldaviju, njihovi emisari bunili su pravoslavni elemenat Balkana, a u luci Česme spalio je Orlov tursku flotu. Fridriku II., koji je vješto iskorištavao latentnu francusko-rusku napetost, pošlo je za rukom, da je 5. augusta 1772. odlučena prva dioba Poljske. Hoće li Austrija ustati protiv Turske kao saveznik Rusije; hoće li jedna švedska diverzija rasteretiti Tursku; hoće li Francuska i Španija reagirati na prisutnost ruske flote u Sredozemnom Moru; hoće li to izazvati francusko-ruski sukob? Ta i takva pitanja okupljala su ljude u početku g. 1773. Činilo se, da je Evropa pred novom općom konfla-

gracijom. Ipak se ništa pouzdana nije moglo saznati: »Delle cose del gran mondo quì non si sa nulla, che quello, che si vede nelle gazzette. I Ministri Esteri sono tutti pienamente al bujo...«, ».... i Gabbinetti operano con gran secreto«.[33] »Mi si dice, che l'Ambasciator di Venezia di Vienna... dà la pace per disperata, e quel di Costantinopoli la dà per vicina«. Slično u maju: jedna je vijest, da su Turci na Dunavu potučeni i Silistrija spaljena, druga, da su Turci potukli Ruse. Bošković unatoč svemu daje točne prognoze: ».... dal vedere, che ne la Francia, ne l'Inghilterra armano, ne sono in istato di armare, e che le Potenze interessate nello smembramento di Polonia agiscono sempre di pieno concerto, si ricava, che o per amore e per forza la pace dovrà al fine concludersi. Il Turco non puo resistere ad un triumvirato di quella sorte, il quale avrà gia concertato quello che deve fare, se il Turco resiste alle loro determinazioni. La legge del piu forte domina in oggi: chi è debole, suo danno, conviene si accommodi«.[34] Na tom je zaista i ostalo. Vijest »che al Nord vi sono degli armamenti, e moto considerabile« (24. aprila 1773.) nije imala posljedica. Isto se tako izjalovila nada u oružanja Francuza i Španije, da istjeraju Ruse iz Arhipelaga (30. aprila 1773.). Došli su doduše u Marseille i Toulon nalozi »di armare subito le 12 navi di linea, e 6 fregate« i »di metter subito in mare quello, che era all'ordine da poter navigare«, ali oni su izazvali i protiakciju Engleske. Govorilo se, da šalje u Sredozemno more petnaest linijskih brodova i da sprema petnaest drugih. Štaviše, Englezi u Mlecima dobili su upozorenje »di star attenti, essendo imminente la guerra contro la Francia, che armava, senza voler render ragione degli armamenti«. Ali to se brzo razbilo, jer je Francuska obustavila sve; zatim je sve obustavila i Engleska. Pa tako Bošković, koji 30. aprila kaže: »Se questi cacciano via i Russi dall'Arcipelago, potrà ripigliarsi anche codesta navigazione colla prottezione della Porta, per cui avete sofferto tanto«,[35] mora da javi 3. juna, da u Marseillu i Toulonu »non solo sono sospesi



gli armamenti maritimi, ma si vendono gia le provisioni, colla perdita per la Corona«.[36] I u Poljskoj bilo je zlo: »la dieta sotto la Confederazione va quieta per forza«. Ranjinu je dotle — unatoč protekciji Fridrika II. i Marije Terezije — stizalo u Petrogradu jedno poniženje za drugim. Samo uspjesi Turaka, vijest o osvojenju Silistrije i Đurđeva, o povlačenju Rusa, o smrti generala Weismanna neko su vrijeme povećavale nade. Ali i to je bilo uzalud. One »gran vittorie de' Turchi«, koje bi bile mogle »ristabilire i nostri affari«,[37] ostale su bez posljedica. Ako se u proljeće 1773. još moglo sa Porte odbiti zahtjev Panina »che il Turco ceda al diritto di deporre i Cani de' Tartari, che i medesimi Tartari non dipendono dal Mufti di Costantinopoli, e che la Russia abbia due porti nella Crimea«,[38] g. 1774. iza pobjede Romancova kod Kučuk-Kajnardža u Bugarskoj morala je Porta primiti gore uvjete. Do konflagracije Evrope nije došlo! Ipak, Bošković je u te dane, 17. jula 1773., pisao bratu Božu u Dubrovniku vidovitošću proroka ove riječi: »Mi par di vedere l'equilibrio di Europa come quello di una picca tenuta in piedi — su d'un dito. Minaccia di cadere per varie parti, e si corre di qua, e di là colla mano, per impedir la caduta: ma al fine casca. Noi due siamo troppo vecchi per vederne la caduta, ma sono nati quelli, che la vedranno«.[39] Da li je mogao slutiti, da će u dane, kada do tog prijeloma dođe, utrnuti sloboda i Mletaka i Dubrovnika?

Ali da skrenemo i k naučnom radu Boškovićevu za njegova boravljenja u Mlecima. 24. i 25. augusta 1772. — kad je bio gost Ercola Rinalda III. u Strà sulla Brenta — pisao je čuvenom S. Vallisnieriju[40] dva lijepa pisma, uzor naučne epistolografije XVIII. stoljeća. U drugom — jednom klasičnom eseju o aktualnim pitanjima geofizike i geologije, o. Rudže raspravlja o jedinstvenom uravnju (niveau - površini) oceana i mora, koja su s njima u vezi, o uzrocima prolaznih denivelacija toga uravnja, o pomicanju obalnice izazvanom akumulacijom i erozijom, o vertikalnim i horizontalnim

pokretima zemaljske kore, o kretanju zidova, o geofizičkom uzroku izmijenjene vidljivosti točaka kore, o pseudopokretima, t. j. pojavama, iz kojih se izvodilo kretanje elemenata zemaljske kore, dok su to uistinu bili učinci netočnosti ili pogrešnog opažanja. Na kraju pisma iznosi Bošković svoje poglede na orogenezu. »Le esporò con libertà sincera tutte le mie idee, la magior parte delle quali ho sino a molti anni communicate ad altri in voce senza metterle in carta; ...« »... sopra tutto ho considerata l'interna tessitura de'Monti, che maravigliosamente se scorge, ove i medesimi sono stati profondamente, dirò così, segati dal corso continuo de' Fiumi, e dove seppelitane una parte nelle sue rovine medesime, rimane l'altra in alto a suo posto, e fa vedere ora scoperta tutta la dianzi nascosta tessitura de fianchi«. »... vi ho veduti evidentissimi contrassegni di operazioni lente dell' acqua, furiose del fuoco, ...«. »Adopro... pochi fatti già cogniti generalmente; varij altri da me osservati, scegliendo quelli de' quali ho viva la memoria, e le mie riflessioni antiche, alle quali poco posso ora aggiungere, giacchè da molti anni addietro ho gia fissate sù questo tanto interessante argomento tutte le mie idee, e formolato il mio sistema, a cui ne' viaggi posteriori non ho trovato nulla che si opponesse«.[41] Bošković je uvjeren, da srednji uravanj svih oceana i s njima povezanih mora pada u jednu istu nivô - površinu, i on ističe one deformacije tog uravnja, koje izvode plima i osjeka, vjetrovi i druge kratkotrajne perturbacije, ali ne spominje utjecaj koncentracije sastavina u vodi, barometarski tlak i one klimatske faktore, koji su komplicirali pitanje o sekularnom izdizanju i svođenju Švedske. Pomicanje obalnice — uzroke čega pravilno uočava — nije po njemu toliko znatno, da bi moglo promijeniti srednji uravanj oceanskog plašta Zemlje. Gdje se god, dakle, po bilježima, s korom kruto vezanima, konstatira pomicanje kore prema srednjem uravnju vode, valja to svesti na pokrete kore. Govoreći o mijenama vidljivosti točaka kore, Bošković oštro luči dvije vrsti pokreta: one koji,



zbog djelovanja tektonskih sila pomiču elemente litosfere i, onda, druge, koje izvodi zemljani plašt kližući niz stjenovitu podlogu. Kao treći faktor za otvaranje novih vidika spominje on i denudaciju. Kao primjer pseudopokreta spominje iskustvo s Bianchinijevom podnevnicom, horizontalno kretanje dokumentira jednom pojavom u tvrđavi S. Leone na Montefeltru, a vertikalno primjerima iz okolice Riminija, iz Mletaka i Ravenne. Od osobitog je interesa njegova teorija orogeneze: »Io son persuaso che questo ondeggiamento di superficie nasce dalla forte azione de' fuochi sotteranei, i quali vadano inalzando, ove più, ove meno piegando, incurvando, e nell'alzar in un luogo anche abbassando in un altro, le diverse parti di una crosta del nostro globo, appunto come la crosta di un pane messo cuocere in un forno si inalza, e si altera dalla viva azione del caldo, che concepisce essa crosta, e l'interna sua massa. Penso che così nascono abitualmente le piccole alternazioni continue di essa crosta terrestre, e in altri tempi ne siano nate delle molte maggiori, onde in questa guisa sieno venuti sin dal mare profondo immensi tratti di paese, e molti non solo coli ma monti e giogi interni di monti, elevandosi queli strati, che dalle deposizioni e dall'ondeggiamento del Mare furono formati in positura orizzontale, con tutte quelle materie, che vi si trovano. Ove vi fuochi hanno rotto, devono essere sortiti de'vulcani, i quali col vomitare le materie brugiate, affumicate, calcinate, vetrificate nelle lor viscere, hanno empito ogni cosa intorno di materie vulcaniche; ove essi hanno non potuto rompere, vi sono rimasti gli ammassi, e gli strati ancora lunghissimi di materie marine elevatissime. Così non vi è bisogno, che il mare abbia sormontate quelle cime elevate così, come ora si trovano: basta che esse sieno state prima sommerse sotto la superfizie ordinaria di esso Mare ed elevate doppo dalle azioni del fuoco nascosto, forte abbastanza per inalzare mutando la loro forma primiera, e non abbastanza per rompere quegli strati, che le acque hanno. Se a questa idea si aggiungano le elevazioni di

quelle parti, che contenevano i letti dei fiumi, e altri tratti di Continente, indi gli effetti terribili de' terremoti, che abbiano in molti luoghi rotte e fracassate quelle croste così elevate e pendenti: si trovera una spiegazione assai facile e naturale di tutti quanti i fenomeni, che si osservano in questo genere«. . . . »La superficie della terra ove si inalza ove si abassa, e ondeggia in modo, che dopo lunga serie di secoli si trova considerabilmente diversa da se medesima. La vita umana è troppo corta per osservare nel breve suo scorso delle grandi rivoluzioni in questo genere; . . .« » . . . quello che reca più maraviglia vi sono de' movimenti, che danno talvolta a un pezzo considerabile di suolo un moto, come lo chiamano gli Astronomi azimutale, cioè in modo, che le medesime direzioni orrizzontali si mutino«.[42] Bošković, dakle, tumači izdizanje i spuštanje, savijanje i raskidanje primarno horizontalnih sedimentiranih slojeva u duhu v. Buchove »Erhebungstheorie«. Odvaja tipično vulkanski fenomen od potiska magme u lakolit; poznaje vezu između potresa i pasivnih pokreta kore; naglašuje kretanje, koje simultano jedne dijelove spušta, a druge diže; iznosi dugoperiodičnost tektonskih deformacija i, napokon, vrlo oštroumno skreće pažnju i na azimutalno pomicanje velikih elemenata kore.

U arhivu Pozza-Sorgo, Ms. Bosc. 18 ima grupa Observationes speculae Venetae[43] mense Martis 1773, u Mémoires de l'Académie Royale des Sciences za g. 1775. radnja Memoire sur les longitudes de Venise, de Kiell, et de la Grand - combe des Bois. Par M. de la Lande, u Boškovićevim Opera V., 338—362, Opusculum V. Methodus determinandi accuratissime altitudinem poli ope gnomonis supplendo instrumenta ad id opportuna ubi desint.[44] Sve to u svezi je s Boškovićevim astronomijskim radom u Mlecima. Radio je na malom opservatoriju isusovačkog kolegija, koji »carebat ... instrumentis idoneis: habebat nonnulla telescopia dioptrica non acromatica, quadrantem mobilem metallicum pedum circiter trium male divisum, horologium oscillatorium mediocre, et lineam meridianam tantummodo filarem, quae per altitudines correspondentes captas etiam ope quadrantis male divisi, et horologii mediocris duci potest satis accurata, et si ducta sit, ut erat ibi, ad trutinam revocari«.[45] Odredio je geografsku širinu kolegija opažanjem meridijanskih udaljenosti Sunca od zenita i, koristeći se pomrčinom Sunca od 23. marta 1773., omogućio, da se odredi dužina mjesta. »Le 23 Mars, il observa la fin de l'éclipse de Soleil à $6^h$ 31′ 22″ du matin, avec une lunette ordinaire de 14 pieds, très-bonne, et par un temps parfaitement serein; quoique les vapeurs de l'horizon causassent quelques ondulations dans le bord du Soleil, il croit que cette observation est certaine à 2 ou 3 secondes près: la pendule du petit Observatoire du collège de Venise fut reglée les 22 & 23 par un bon nombre de hauters correspondantes du Soleil«. Kombinirajući Boškovićevo mletačko opažanje s opažanjima u Parizu s jedne, a u Petrogradu s druge strane, Lalande nalazi — uz pretpostavku, da je razlika dužina Pariz—Petrograd $1^h\,51^m\,58^s$ — razliku Pariz—Mleci $38^m\,16\frac{1}{2}^s$. Geografsku širinu odredio je Bošković naročitom metodom, u kojoj se služio svojim »cuneo micrometrico«,[46] iz opažanja 19., 20., 21. aprila g. 1773. i našao je za kolegij družbe $\varphi = 45^0\,27'\,38''$, a — redukcijom — za kampanil San Marco $45^0\,27'\,0''$. O tim rezultatima i primijenjenim metodama pisao je Cesarisu 11. februara 1785., a opažanja za dužinu saopćio je u to vrijeme i Méchainu,[47] koji je želio »delle osservazioni su questa posizione di Venezia ... essendo ... incaricato della Conoscenza dei tempi«.

Bošković ni u Mlecima nije mogao da se odrva jednoj velikoj slabosti: da gotovo svaki dan leti u vlasteoske palače i vile, da ruča za raskošnim stolovima, da duge sate provodi u živom razgovoru s diplomatima i državnicima, generalima i bogatim inostrancima. Ta slabost, gotovo strast, rasla je u njemu iz godine u godinu i primorala samog o. generala, koji ga je vrlo

volio, da mu u septembru 1772. preporuči »la moderazione... potendo il suo esempio portare molto discapito alla disciplina regolare«.[48] Ipak, ako ikad, a ono u godinama 1772. i 1773. moglo se Boškoviću oprostiti, što traži sredinu vedriju, bezbrižniju, optimističniju. Dvije najteže katastrofe bile se legle na njegovu glavu, pritisle čovjeka temperamentna, uzbudljiva, pesimistu od rođenja. I vrijedilo je, da utiske pune neprijatnosti goni prizorima radosne sredine. To mu je i na mahove polazilo za rukom, pa on na primjer piše 1. oktobra 1772. o. Girolamu Durazzu: »La maraviglia maggiore si è, che io stia quì cosi disinvolto ed allegro con tutto il complesso delle circostanze e comuni del nostro Ordine e mie particolari, che come Ella forse sapra a quest'ora sono assai critiche;...«.[49] Ipak, ispod praga svijesti, Bošković kao da se i suviše i lomio i kršio. Kako da se inače razumiju ove njegove riječi od 26. maja 1773.: »sto in procinto di rittirarmi affatto dal Mondo, coll'andare a Ragusa mia patria per aspettarvi il fine di tutti i travagli, giacchè avendo gia 63, devo cominciar a pensare alla vecchiaja«.[50]

Nepovoljan završetak brerske afere ostavio je u Boškovićevoj duši, sve do posljednjih godina njegova života, najneprijatnije utiske. Godine 1779. žali se on, da »il Frisio, da una parte, e il Venini dall'altra avranno fatto il nero complotto col Lambertenghi«, a Cataneo je »stuzzicato il fuoco«.[51] G. 1784. ističe, kako »sempre la rimembranza di quanto accade allora mi renderà meno gradita la dimora costì« — t. j. u Milanu — »e cio molto più col pericolo d'incontrarmi col muso turbolento di Frisio...«[52] G. 1782. izredao je grofu Wilczeku sve uvrede, koje su ga u godini 1772. i 1773. stigle: »... per una cabala ordita e menata con lungo e malizioso raggiro mi ero veduto cacciato da ogni sopraintendenza ad un'opera, per cui avevo fatticato, e speso tanto di mio..., per cui avevo un affetto di predilezione particolare, che era già riuscita una delle migliori d'Europa ... avevano alienato da me l'animo del Signor Principe Kaunitz ... Gli fui dipinto per



refrattario, e cocciuto e cio in modo, che ad una umile e rispettosa lettera in cui gli esponevo tutto, e imploravo la sua protezione ... non giudicò di rispondere nulla«.[53] Kad je, iza toga, Bošković tražio »un onesto ritiro«, »questo fu preso per una specie d'insulto. Mi si scrisse, che mi si compensarebbero le spese fatte per la Specola, e mi si chiese il quantitativo...«[54] Sam Firmian veoma je hladno primio Boškovićevu demisiju, ponuđenu u novembru iz Mantove, i dodao je, štoviše, da »le due condizioni propostemi per la sua venuta non sono combinabili col Piano, e quando lo fossero, dal grado a cui sono portate le cose ne deriverebbero quelle inconvenienze ch'Ella... prevede«.[55] Istina, potkraj decembra predlagan je Boškoviću naslov »sopraintendente straordinario« s tim, da se na opservatoriju ne bi ništa mijenjalo ili uvodilo »senza la di Lei opinione consultativa«,[56] ali bilo je već kasno. Bošković je bio odlučio, da se ne vraća u Lombardiju »senza una piena, e onora redintegrazione«[57] (30. januara 1773.). »Non vorrei fare una rottura ma se bisogna, sono risoluto a farla«[58] piše on 20. februara. Istog dana saopćeno mu je iz Milana, da je bečki dvor prihvatio njegovu ostavku, i preostalo je samo ono posljednje, neprijatno, da likvidira sve veze s Brerom. Pisao je o tom odmah grofu Firmianu, a taj 27. februara rektoru o. Veniniju: »In consequenza ed in conformità della Lettera scrittami dallo stesso Padre Boscovich in data del 20 del corrente da Venezia, V. S. M. R. permetterà che il P. Puccinelli da lui incaricato di raccogliere tutto ciò che v'ha di amovibile tanto nella specola, quanto nella camera del P. Boscovich, o in qualunque altro luogo del Collegio, e che appartiene al citato P. Boscovich per sua privata e personale ragione, ovvero fatto col di lui denaro...«[59]

Bošković je, dakle, imao svoju »libertà da Milano« i mogao sada »con quiete pensare ad un nuovo stabilimento«.[60]

Još prije nego li se raspleo taj bolni čvor, nemoć je zastigla o. Rudža i bacila ga na postelju. Oko 23.

januara morao je »mettermi a letto avendo un dolore terribile nel nodo del dito pollice del'piede destro, dove da 4 mesi avevo avuto un dolore cupo ma piccolo: era cresciuto assai da tre giorni; ma quel giorno divenne orribile: spogliandomi trovai gonfio assaissimo esso dito, e tutti i contorni, e rosso acceso. Vi era sicuramente una specie di risipolo, che mi dette anche la febbre: ma come sparito il gran gonfiore, e il rosso vivo dopo certi bagni, il dolore si mantiene, ed è inoltre passato al nodo corrispondente dell'altro piede, così altri hanno creduto vi fosse una flussione reumatica, altri piu comunamente la stimano un principio di podagra, e lo temo pur troppo...«.[61] Izgubio je tek, i uvečer stalno su se javljale temperature. Pridigao se sredinom februara ostajući isprva samo nekoliko sati u danu na nogama, da ode kojem poznaniku u gondoli. Međutim još 22. maja veli, da osjeća »un piccolo doloretto in quell'articolo del dito grosso del piede destro, in cui cominciò la flussione podagrica«. Tu nemoć dovodio je u vezu i s brerskom aferom: »... molto provviene anche dall'agitazione per l'incertezza della mia vita«[62] kaže on 30. januara, a dodaje 15. februara: »Credo, che vi influisca la bile per le mie circostanze«.

Dok je bolovao ležeći u mletačkoj Domus Professa, mnogo se za nj brinuo barun Zuckmantel »che se fosse mio padre, non potrebbe usarmi attenzioni maggiori: mi ha mandato in tutto il tempo, in cui sono stato abitualmente qualche piattino pel mio pranzo da ammalato: è stato in persona a vedermi, ed ora, che ricomincio ad uscire, mi riconduce a casa in persona«.[63]

Brerska afera nije bila ni legla, a već su sve češći crni i uzbudljivi glasovi naviještali nadolaženje drugog udarca — ukidanje Družbe Isusove. Borba početa pred dvadeset godina trebalo je da se svrši i ono, što su uradili u Portugalu Pombal, u Francuskoj duc de Choiseul, u Španiji Aranda, u Napulju Tanucci, imao je da za čitav Svijet dovrši jedan dominikanac na Petrovoj stolici. Iza Arandina prepada g. 1767. porasla je bila aktivnost burbonskih dvorova. U januaru 1769.



tražili su predstavnici Francuske, Španije i Napulja, da papa ukine red. Ali Klement XIII., jedan od najvećih poštovalaca Družbe, usprotivio se tome, da malo zatim on, posljednji jaki branilac isusovaca, podlegne napadajima i umre 2. februara 1769. Njegovu nasljedniku Lorenzu Ganganelli bilo je onda suđeno, da kao Klement XIV. te želje ipak zadovolji. Već za konklava starali su se predstavnici burbonskih zemalja, da tijaru primi samo lice sklono ukidanju Družbe, a izjave, koje je u tom smislu dao kardinal Ganganelli, kao da su bile dovoljno jake, da ih kasnije neskrupulozna diplomacija upotrebi za jak pritisak na papu. Važno je bilo samo to, da izvršivanje formalnosti kod ukidanja ne omete u kojoj zemlji svjetovna vlast; i zato, kad je dobiven i pristanak Marije Terezije, nije bilo razloga, da se oteže. Već je u Papinoj Državi bilo izvršeno djelomično ukidanje, kad je 17. juna 1773. Klement XIV. predao španjolskom poslaniku José Moñinu tekst breva Dominus ac Redemptor datiranog sa 21. juna. Bez konzultiranja Sv. Kolegija sastavljen, bez klauzule motu proprio redigiran, taj breve ukidao je Družbu — da zadovolji interese mira u Crkvi. 16. augusta saopćen je isusovcima Rima.

Posljednje faze te tragedije Družbe, koja je u najpresudnije vrijeme lišila Crkvu i papu njihovih najspremnijih i najpredanijih braniča, živo se i bolno odrazuju u Boškovićevim pismima iz g. 1773. 30. januara javlja on u Dubrovnik, da je »la rovina della nostra religione ... risoluta in Roma ... nella piu attroce maniera.[64] Il nodo ... fatto colla maggiore malizia, e rabbia possibile«. »... si dice in agonia, e vi è chi crede, che lo scoppio seguirà la seconda settimana di quaresima« (15. februara 1773.). Nova pisma sve to jasnije potvrđuju: 30. marta: »le cose della mia Religione stano verso le ultime estremità« iako »Iddio puo far ancora qualche miracolo«; potkraj aprila: »si aspetta il peggio«; u početku juna Bošković je sretan, što je u Mlecima »sicuro da ogni violenza Romana«;[65] o sredini jula ne stanuje više u Domus Professa nego u Bonfiola »nella

casa del quale son passato per evitare il pericolo imminente, che soprastava dall'aggiunto sopra i Monasteri, il quale non vuole nelle nostre case Gesuiti, che non sieno i gia permessi soggetti stabili di esse«; dva dana prije kobnog dana 16. augusta o. Rudže mora da prizna, kako povlastice, koje mu je dao o. Ricci »non hanno piu sussistenza«.

Bila je samo jedna nada: da će u austrijskim zemljama isusovci ostati »in qualche forma di unione«, a napose, da će se car i carica svečano zauzeti za Družbu u Rimu. Ali kada se iz davanja kardinalskog klobuka nuncijima razabralo »che il Papa è d'accordo colle Corti«,[66] a naročito kad je kardinal Malvezzi počeo da progoni Družbu u Bologni, bilo je jasno, da je sve propalo i da se posljednji čas primiče. Preostalo je samo jedno pitanje — kako će se ukidanje provoditi.

Malvezzi je dokazao, da se tu ne valja nadati dobru. Njegovo naređenje, izdano u martu, da se bolonjski novaci puste kućama »coll'abito secolare«, paralizirano je doduše time, da su mladići, osim jednoga, pošli u novicijat u Modenu, koja nije bila pod Papom, a on je na to reagirao drugom, oštrijom mjerom: naredio je »di licenziare gli studenti di Filosofia, e Rettorica, e mandarli da secolari alle case loro, colla censura che rientravano nella Compagnia in altro paese.« Bio je to izaziv na sukob. Po dužnosti zatražile su naime starješine isusovaca »di veder il breve, ricusando di ubbidire, se non lo mostrava, come è obbligato secondo i Canonisti, quando un Cardinale Visitatore manda ordini straordinarj«,[67] no Malvezzi je to uskratio »ed ha solo esibito di far vedere un paragrafo legalizato«. Kad se oo. s tim nisu mogli zadovoljiti, pisao je on, »arabbiato assai«, u Rim i ponudio u isto vrijeme rektorat jednom od najodličnijih otaca, koji je to, dakako, odbio s primjedbom »che non poteva consigliar cosa contraria a' canoni, trattandosi di dispensar voti Religiosi, senza vedere l'autorizzazione autenticha con tutte le formole, e gli annessi, e connessi«. Na to se stvar još više zaoštrila: kardinal-nadbiskup zabranio je isusovcima i



javne dispute u Collegio de Nobili i propovijedanje i u samoj njihovoj crkvi, a 4. juna izvršio je noćni prepad na kolegij i dao uhapsiti o. Jacopa Belgrado, rektora, istaknutog matematika i korespondenta Académie des Sciences. »... mando a 6 ore di notte a circondar il Collegio da' soldati: alle 8 venne il suo Auditore, e andato alla camera del Rettore lo arrestò, e lo fece condurre in prigione nella casa del Bargello in mezzo di un mondo di popolo radunato. Fece leggere un articolo del breve del Papa legalizzato, non tutto il breve: fece intimare a' studenti di Rettorica, e Filosofia la loro dimissione dalla Religione con intima di scomunica, se rientravano nella Compagnia in qualunque altro paese: indi li fece condurre in tanti calessi con due soldati di scorta per calesse ad una villa del suo seminario dove probabilmente li avrà fatti rivestire da secolari: ha fatte prendere tutte le scritture del Rettore, e ha dato ordine, che il resto della sua roba vada a Modena, dove si ritirava esso Rettore«.[68]

Iza tog prepada progoni su se množili. Collegio Romano izgubio je i posljednje svoje dobro »la grande Abbadia di Fiastra nella Marca«; u Ferrari »sono stati presi a' particolari ... almeno per qualche tempo tutti i loro scritti, dati de' giuramenti, e fatti altri impicci...« Sekvestrirala se dobra, a dolazilo je i do nepotrebnih surovosti. Dva su španjolska oca »presi dagli sbirri, e portati nelle segrete«,[69] a jedan treći »fatto venire ... a Bologna incatenato su d'una sedia scoperta con uno sbirro al fianco, e colla cavalcata degli sbirri attorno«.[70] Napokon se prišlo kraju! »... da Roma sentirete la continuazione de'nostri guai, la Congregazione de' Cardinali destinata per l'esecuzione, la maniera crudele, con cui siamo trattati, andando con una dolorosa tanagliatura, e arruotatura distruggendoci con quel sentiant se mori, le arti, che adoprano per infamarci: visite che consistono nel pigliar i beni subito, indi senza ne esami di alcuno, ne processi, che appariscono, levar le prediche, confessioni, scuole & per far credere a' lontani che si sieno scoperti delitti

nascosti &«.[71] Bila je sreća, ako je u nekom mjestu sve prošlo »senza nuove scenate de' sbirri, e soldati . . .«. Kada je 16. augusta pročitan breve Dominus ac Redemptor isusovcima Rima, bačen je u San Angelo general Družbe o. Lorenzo Ricci, da tamo nekriv i neosuđen umre 24. novembra 1775. Dvadeset i tri tisuće isusovaca izgubilo je i opstanak i mogućnost rada; blago skupljano dvjesta godina rasulo se; velike biblioteke, kojima su katalozi bili cijele knjige, došle su na bubanj . . .

Bošković je zbunjen, ali i tvrd u načelnim pitanjima, gledao sve to. On je poznavao pogreške članova Družbe, koliko ih je bilo, i nije ih zaista nikada branio. On je već 7. januara 1760. pisao u svezi s portugalskim gonjenjima: »Sveti Otac ima oko sebe vele čeljadi koja ga zlo vara. Za ne izgubit, što će najposlije izgubit gore, strašim se da ne izgubi veoma veće, gubeći ko ga može izbranit kad uzbude potreba«. On je 14. augusta 1763., govoreći o napadajima na ugled i opstanak Družbe, pisao gosparima dubrovačkim, da je ponosan, što je isusovac i da to javno ispovijeda »perchè intimamente lo« — t. j. questo corpo — »conosco«. Za to i nije čudo, što u januaru 1773. — kad priča, kako hoće »obbligare i Professi a stare in tante case, come Filippini, senza Generale, senza Provinciali, senza nome di Gesuiti . . .« primjećuje, da nitko od njih ne može biti »obbligato in coscienza a restarvi«. Kasnije u februaru, istaknuo je, da će se prerušiti u abata, ako se promijeni duh pravila, jer »il Papa non mi puo obbligare ad un istituto diverso da quello, che ho professato«. »Colpi sopra colpi, con evidenti ingiustizie commesse contro gente innocentissima, giacchè que' particolari, che soffrono tanto, sono sicuramente e notoriamente senza menoma colpa. Quando anche si facesse tutto per salvar il grosso . . ., sarebbe una bella politica per un capo della Chiesa l'adoprar questa sorte di mezzi, che opprimono con ingiustizia così strepitosa tanti individui innocenti«.[72] »Da mu Bog prosti!« — kliče Bošković u julu —. »Moglo se činit što hoće, sve na drugi način.



Vidjet će on koliko će to njemu istemu škodit«. Bošković se prevario! Papa Ganganelli nije osjetio nikakve štete od ukidanja Družbe. Papinska Stolica iskusila ju je tek mnogo kasnije — onda kad je Marseljeza prvi put odjekivala u ulicama Vječnoga Grada . . .

»Vorrei, che il Papa si sbrigasse a far quello, che ha in testa . . .« pisao je Rudže već 24. aprila, a slično i 30. Bilo je to i te kako razumljivo, ako se uoči položaj, u koji je baš g. 1773. Bošković bio zapao. Istina, već prije trinaest godina on se bio poigrao svojim položajem i izgubio je lijepo mjesto lektora matematike u Rimskom Kolegiju. Ali onda je bilo lako. Boškoviću nije bilo ni pedeset godina, i cio svijet mu je bio otvoren. Osim toga Družba je g. 1760. još bila u punoj snazi, i on je bio, da se i najgore dogodilo, siguran za krov i uzglavlje. Nije li napokon g. 1763.—1764. živio u Seminario Romano bez naročite dužnosti s punom »libertà di attendere a' miei studj privati?«[73] Godine 1773. bile su prilike kud i kamo nepovoljnije. Bečkom se dvoru bio zamjerio, na Francusku, Španiju, Napulj nije kao isusovac mogao da pomišlja, a od Družbe, kojoj su uzimali škole i spremali grob, čemu se mogao nadati? Ostala je, istina, jedna opravdana nada — da ga pozovu na koju visoku školu. Ali i to je sada bilo teže! Navršavao je šezdeset i drugu godinu života, a zdravlje mu je smalaksavalo. Podagra, koja ga je bacila na postelju u januaru, bila je zao glasnik za buduće dane. Uzato je bilo teško, da se u najkritičnije dane angažira jedan isusovac. Iskusio je to Bošković, kada su se njegovi prijatelji stali zauzimati za to, da dobije katedru u Paviji. On o tom projektu govori već 30. januara, ali i dodaje 30. marta, kako »l'unica opposizione contro que'che mi volevano per Padova, è stato fin'ora l'abito«.[74] Da bi se uklonila ta teškoća, svjetovali su ga doduše da istupi iz Družbe, ali on je to odbio: » . . . non bisogna cercar il congedo la vigilia di una battaglia rovinosa.«[75] I ostao je tako samo jedan razborit izlaz — »andare a Ragusa mia patria . . . giacche avendo già 63 anni, devo cominciar a pensare alla vecchiaja«.

Tamo, u Dubrovniku, bilo je još ognjište Boškovića, starica majka, Božo i Anica, rođaci i prijatelji. O tom Bošković prvi put piše 24. aprila: »... ho intenzione e se non mi sopravviene qualche impedimento, di venire costà a far una visita alla Signora Madre ... comincio a desiderare assai la quiete, e il riposo, avendo 62 anni, che vanno a finire e ritirarmi a compir le mie opere, e ripulire le stampate, senza intrigarmi con alcuno, finche abbia compito tutto per poi tornar a Venezia, o altrove a fare una stampa generale di tutto; seppure non giudicassi meglio di rimanervi per sempre, mandando da costà la roba per la ristampa. Avanzandosi l'età, il riposo val piu, che tutto il resto. Intanto puo venire il fin de'miei giorni; andando all'aria tutti questi disegni...«[76]. Drugi planovi nisu ga mnogo osvajali, na primjer »di passare i monti per andare in Francia o altrove«, poći u Modenu ili Luccu. Što se tiče Padove, držao je, »che questi Signori... non riusciranno ne' loro impegni«,[77] a onda — da se i ukine Družba i on preruši u abata — »non so neppure, se mi converrebe l'intraprendere un servizio nuovo in questa età...«.[78] Zato ga je najviše vukao Dubrovnik, da tu počiva i svršava radove »col passare una buona parte dall'anno in qualche ritiro di campagna, e l'inverno in città«.[79] Ne bi nikomu bio na teret »avendo per grazia di Dio i miei assegnamenti i quali mi devono durare in ogni stato, e mi devono bastare d'avanzo a vivere costì con quiete, e commodo«.[80] Htio je da ponese knjige, svrsta rukopisnu građu, i, ako dulje ostane, vrši opažanja: »... vedrete il bel telescopio del Duca di York, e il bell'oriuolo astronomico a correzione di caldo, e freddo.«[81] Što se tiče kvadranta, pomoći će se nekako, dok mu ne stigne onaj veliki iz Rima, kojim je mjerio luk meridijana i koji mu je darovao Benedikt XIV. I tako je Bošković, tvrdo odlučivši da ode u otadžbinu, pisao 22. maja generalu o. Ricciju i provincijalu, da mu to odobre. Lorenzo Ricci izišao je o. Rudžu u susret i preko pravila. Bile su tu i »... certe cose, che ... non si sogliono fra noi, e non devono passar in esempio«.



»Vengo non come soggetto assegnato a codesto collegio: ma colla libertà di starvi quanto voglio, e tornar in Italia, quando voglio: siche anche costì potrò pigliare sul fatto le mie risoluzioni, per la mia vita futura«.[82] Budući da ne će biti član nekog određenog doma, »non sarò obbligato ad alcuno degli ordini, che possano arrivare per alcun luogo determinato«. Uvjeren, da je put gotova stvar, on je već zamolio o. rektora »di apparecchiarmi una camera comunque per primo arrivo«,[83] najbolje s pogledom na more u donjem spratu, a ako ne može, na gornjem. Trebat će mu tu i kamin ili peć, ako bude radio zimi. Peć željeznu ponijet će sam iz Mletaka, jer to je važno za nj, koji »col freddo« ne može »far nulla«.[84] Kad će krenuti, zavisilo je od toga, kad stigne roba iz Milana i kada se pruži zgoda za put iz Mletaka u Dubrovnik. Međutim baš zbog toga, a i jer je ipak htio da se i isusovačko pitanje malo rasplete, on je odlazak odgađao iz dana u dan. Roba je zakasnila, a prilike za putovanje nikako nije bilo. I on je samo kombinirao, hoće li u Sinigagliu, odnosno Jakin ili, možda, u Trst pa odatle preko Rijeke »per li canali« na Zadar, Split i Hvar. Tek u julu pružila mu se prilika, da ne može bolja — »da venire con commodo« — potkraj augusta: »... è il vascello del Sig-r Bonfiol, che viene in persona«, brod, koji je do 15. augusta imao da ostane u karanteni, a onda da odmah krca i krene. U njemu bi uz gospara Roka i o. Rudža putovali i Sabo Giorgi i njegov drug. Već se Bošković bio preselio u Bonfiolovu kuću govoreći »che comincio il vaggio col mettermi in casa del padrone«, već je odlučio »di venire qualunque cosa succeda in Roma«,[85] kad li eto, gdje Puccinelliju u zadnji čas 14. augusta piše: »Non vo piu a Ragusa, ma a Parigi«.[86] »Novus mihi rerum nascitur ordo!«

»Mentre voi vi aspettate di vedermi ad ogni momento« — tumačio je već 10. augusta Božu — »riceverete questa, la quale con molto dispiacere e vostro, e mio allontana questo piacere scambievole, e vi prego, che troviate qualche maniera da porgerlo alla Signora

Madre in modo, che non le possa far alcun menomo male ... Nuove circostanze venute jer l'altro unite al duro trattamento, che il Santo Padre fà al mio Ordine dovunque puo commandare con qualche libertà, mi hanno fatto (—) a una mutazione delle mie idee«.[87] Nego nije po srijedi bio sam »timor ... di Dio sa quali ordini anderanno all'Arcivescovo di Ragusa, con precetti, scomuniche malanni ...«[88] već i nešto drugo: »Chi sa, che Iddio non mi abbia mandati tutti i guai di costì« — t. j. brersku aferu — »per farmi star meglio!« Jer »altra cosa è il soggiorno di Parigi, che di Milano, e altro commodo avrò la per perfezionare l'Astronomia, e l'Optica, che costì ...«.[89]

Evo što se u posljednji čas dogodilo. Pariški poznanici Boškovićevi, napose grof Mercy, austrijski poslanik, i Lalande i Lacondamine, akademici, znali su za njegove nevolje u Milanu. Već 24. aprila 1772. pisao mu je o tom Lalande ovako: »L'Ambassadeur est aussi surpris que moi de ce que vous sentés avec tant de vivacité la scossa que vos ennemis vous ont occasionée; c'est un effort impuissant que votre philosophie n'auroit pas un grande merite de mépriser totalement. S'ils savoient combien vous avés été ebranlé par ce hurte ils avroient trop de plaisir.« Kad je taj »effort impuissant«[90] ipak srušio Boškovića s ugledne katedre milanske, ti su mu prijatelji svjetovali da ostavi Italiju i da dođe u Paris. To se slaže s izjavom 20. februara 1773.: »Potrò, se bisogna, andar anche fuor' d'Italia« i s preciznijom, 30. marta: »ho qualche idea anche di andar ... a Parigi«, ako se Družba ukine »formalmente, o equivalentemente«, a veže se i sa željom izraženom u ranijim pismima, sve tamo od g. 1760., da dođe i ostane u Parizu. Ali Bošković jedva da bi se na to bio odlučio i ostavio da ide u Dubrovnik, da se nisu u isto vrijeme javila tri poticaja od naročitog značenja. Događaji u Bologni i Ferrari uvjerili su, da se posljednja faza borbe protiv Družbe ne će svršiti bez neprijatnosti. Znao je, da se dubrovački gospari ne će oduprijeti izvršavanju onih uputstava, koje nadbiskup bude primio iz Rima i



on, kako je lako razumljivo, nije želio da u rodnom gradu još doživi štogod neprijatno. Onda, u palači poslanika Zuckmantela, našli su se baš u početku augusta ljudi, koji su ga i poticali, da ode u Pariz, i obećavali mu tamo lijep boravak i nudili rijetku priliku, da putuje u lijepom društvu a bez troškova. Napokon je od presudna utjecaja bilo jedno pismo grofa Mercyja, koje je primio 8. augusta, u kojem osuđuje odluku Boškovićevu, da ide u Dubrovnik, i zove ga u Pariz »esibendomi alloggio, e tavola da lui per avere il piacere di conversar meco«. Moći će da ostane u njega »finchè egli, e i suoi amici facciano delle disposizioni piu solide, e stabili«. O svemu tome pisao je Rudže 10. i 14. augusta Božu, 14. augusta svom učeniku — miljeniku Pucciniju. »... le nuove disposizioni le feci Sabbato il giorno« — t. j. 8. augusta — nel palazzo dell'Ambasciatore di Francia ... Il Sig-r Conte di Mercy mi aveva gia prima stimolato ad andar là. Ora mi pressa, e mi esibisce a buon conto casa, e tavola da lui, finche si trova più fermo stabilimento da lui, e dagli amici communi, e mi assicura, che avrò ivi i commodi, i piaceri, le convenienze maggiori, che in alcun altro luogo. Un altro Signore di gran rango, che à 20 di questo sarà in Parigi, mi ha spinto qui fortemente ad andar la, e ha preso impegno delle mie convenienze, e commodo: al fine M. la Borde, premier vallet de chambre del Re di Francia, in camera di cui da tanti anni dorme 4 mesi all'anno, e deve dormirvi il primo di Novembre, ha passati qui 10 giorni, e siamo stati sempre insieme dall'Ambasciatore. Io l'avevo conosciuto a Parigi, ed avevo tutta la confidenza con sua sorella« — Mme de Marchais — »che mi ha fatte sempre mille finezze: egli mi si è pur messo attorno, perchè vada là: mi assicura ... di ottenermi da S. M. un appartamentino al Louvre, del qual palazzo egli stesso è governatore, onde ha detto al Signore Ambasciatore, che dell'alloggio è sicurissimo: mi basta questo, ma vi e nello stesso palazzo sua sorella da cui vanno, e pranzano, e cenano i primi letterati« — Marmontel, Helvetius i drugi —, »e son sicuro, che pel

vitto non spenderò mai un soldo colle tante amicizie, che ho, e tante tavole aperte. Egli poi ha delle altre idee, che potrebbero riuscire. Questo non basta. Mi disse, che nella compagnia di questo viaggio ha un luogo in un legno libero, e melo ha esibito con premura dicendo che vada con lui, che (—) da Mercy, che intanto egli lavorerà«.[91] Poslanik, poznanici, isusovci navalili su na Boškovića, da ponude primi: »... tutti mi saltano addosso, dicendo, che convien battere il ferro, finche è caldo«.[92] On sam uviđao je sve prednosti putovanja u Pariz uz takve uvjete. Najprije bila je mala zadovoljština za brerski poraz baš to, da ide »da un Mercy Ambasciator di Vienna«, koji »chi sa, che non ... apri gli occhi in Vienna stessa«;[93] onda u oči pogibije Družbe vrijedilo je da se ukloni »prima della grandine« i bude »lontano alle esecuzioni«; pa bilo je zgodno »... fare con poca spesa, anzi niuna un viaggio«[94] — jer, ako se obećanja obistine, može da ostane, a ako ne, da se vrati iza bure; a napokon »l'andar in Francia con quel Signore e cosa diversa dall'andarvi un anno dopo da me«. I tako je o. Rudže pristao i urekao s de la Bordom — koji je produžio za Rim — da se sastanu 20. septembra u Firenzi, a onda odatle zajedno produže u Pariz. Žalio je samo jedno: da je tako njegovoj stogodišnjoj starici majci uzeta možda posljednja prilika, da ga vidi. Ali Boškoviću to nije moglo da smeta. Bio je tu najprije jedan razlog ljudski vjerojatan; nada, da »il Signore la conserverà apposta«[95] do g. 1775., kad će on, i ako međutim u Parizu primi neku dužnost, zatražiti četiri mjeseca dopusta i doći u Dubrovnik »dando a tutta l'Europa quest'esempio allora assai piu forte di amor filiale«. Uzato drugi razlog, dublji, lično Boškovićev, još jači: njegovo vjerovanje, da stvari od ovoga svijeta nijesu presudne i da smrt nije ništa tragično za one, koji ostaju, jer smrt, taj »ritorno dall' esiglio alla patria...« za one, koji ostanu, samo je »... una semplice dilazione del godimento della ... molto più felice, e amabile compagnia« onih, koji nas ostave. Ipak da majku bar malo obraduje, poslao joj je jedan spomen:



»in un quadretto il mio rittratto fatto col lapis cavato da quelo in pastello, che ha il Durazzo.«[96]

Odmah je pisao o. generalu moleći, da mu odobri putovanje i govoreći: »che se mela hanno data due altre volte, quando erano tanto meno urgenti i motivi, non possono negarmela ora; ...«. Bilo je to u dvanaesti čas. O. Ricci dao je Boškoviću i u taj čas dokaz svoje davnašnje sklonosti — »la ... licenza ampissima« — razumije se utaman, jer već 21. augusta moli Rudže Boža, da mu ubuduće ne piše »Al Rev.mo« ili »M.to Rev. do P.re« već prosto »All'Ill.mo Sig.r« odnosno »à Monsieur Monsieur l'Abbé Boscovich«.

»Fino da jeri io sono l'Ab. Boscovich avendo mutato abito...«[97]

U subotu uvečer, 28. augusta, otišao je iz Mletaka i uputio se preko Ferrare i Modene u Firenzu. 30. augusta bio je u Ferrari »ben ricevuto ... dal Cardinale Legato« i na ručku u vicelegata. Noćio je u Finalu u starog poznanika viteza Gherlinzonija »e fui per la prima volta al teatro, per visitare una Signora nel suo palchetto.« 31. stigao je u Modenu »dove il Duce, e la Principessa Melzi con tutta la nostra cotteria di Milano, mi ricevettero a maraviglia«.[98] Kneginja ga je uvečer povela u Operu, u svoju ložu, a onda je s njima pošao na ladanje: u Sassuolo i u Monte Vetturino, vilu ministra vojvodinog markiza Bagnesi. Jedamput su pošli na operu u Luccu, a onda u San Marcello. 10. septembra rastao se Bošković s modenskim dvorom i otišao u Luccu, da tamo ostane pet dana u društvu svojih davnašnjih prijatelja. 16. je, napokon, stigao u Firenzu, i našao gospodski prijem »dal Sig-r Conte del Benino Cavaliere garbatissimo, che andando a pie delle montagne a complimentare S. A. S. il Duca di Modena — con cui ero anch'io — a nome del Granduca, mi invito gentilmente in casa sua.« Tu, u Firenzi, iskrsla je Boškoviću nada na katedru u Pisi: »Mi si suppone, che S. A. R. mi voglia in ogni conto«.[99] Zaista, Petar Leopold, veliki vojvoda toskanski, iako u vili, primio je

Boškovića 18. septembra i rekao mu »che mene farà scrivere fra una ventina di giorni da uno di questi Signori incariti.« U to je stigao 20. i de la Borde s bratom, i Bošković je s njima krenuo 22. septembra, da 10. oktobra u dva sata popodne osvane u Fontainebleauu. Putovali su »quasi di corriere« preko Bologne, Modene, Parme, Piacenze, Voghere, u Novi; tu su svratili u Genovu, a onda, vrativši se u Novi, produžili dalje kroz Alessandriju, Asti, Turni, preko Mont Cenisa, u Chambery, Lyon i Fontainebleau. 25. septembra ručao je Bošković u Colornu u ministra Llanosa. »Benche in Roma si esercitino tante ostilità contro gli Exgesuiti, ed egli sia Spagnuolo, e venisse da Roma; pure mi invitò cogli altri, e mi fece mille espressioni gentili.«[100] 27. stigli su u Genovu i ostali tamo sve do 29. uvečer. »Ivi si pranzò da M. Boyer Ministro di Francia mio antico amico... La sera andai dormire dal Sig-r Marcellino Durazzo a Ramairone 6 miglia lontano da Genova.« »Trovai i Gesuiti ancora coll'abito...« 30. septembra, gledajući po putu pomrčanje Sunca, dođoše u Turin i ostadoše tri dana. »... andammo la mattina de' 3 da Sua Majestà a Moncalieri, che ebbe la clemenza di voltar a me la parola con molta bontà in presenza di tutti i Ministri Esteri e di un mondo di Nobiltà, e fece lo stesso la Regina, e il Principe di Piemonte. Si assistè al pranzo della famiglia Reale.«[101]

4. oktobra u mrak krenuli su onda prema francuskoj granici preko Mont Cenisa. »Che giornata fu mai quella? La pioggia ci prese nell'uscir dell'osteria, e ci accompagnò fino al fine della salita, essendo le portantine pure sedie rustiche scoperte all'uso di quel paese. In cima si voltò la pioggia in neve gelata, che un vento considerabile ci portava in viso: il terreno per la pioggia precedente, che sulla strada faceva fonder la neve, era scelerato per li portantini, che cercavano le punte de' sassi, e i cigli pericolosi per poter fermare il piede: fortuna, che sono avezzi e sicurissimi, se non che ad un di essi, ma in luogo non pericoloso, si ruppe la cigna, perchè io peso assai, e gli abiti pieni d'acqua raddoppiavano il peso. Il mio radengotto era una lastra continuata di neve gelata. Ci accompagnò quella neve per tutto il lunghissimo tratto della foce piana, e per tutta la discesa. Pure non patii, che al viso; perche mi ero ben proveduto da per tutto, testa con beretton di pelle di Russia, ... vita con piu corpetti buoni, e radengotto, cosce coll'avvolgervi de'fazzolletti, gambe e piedi con 3 para di calzette grosse e stivaloni...«[102] U Lyonu posjetio je Bošković neke prijatelje, a u Fontainebleauu našao se sutradan iza dolaska, 11. oktobra, s grofom Mercyom, svojim novim domaćinom. 17. oktobra prvi je put — za ovoga svog trećeg, najduljeg boravka u Francuskoj — pisao svojima u Dubrovnik: »Ho gia veduti molti di questi principali Signori: sto bene, e mi riposo della fattica del viaggio...«[103]

## BILJEŠKE

[1] Carica Marija Terezija otpustila je republici dubrovačkoj državne tražbine u ime zaostataka, kao i buduća plaćanja od pet stotina cekina na godinu i založila se za Dubrovnik u Petrogradu. O rusko-dubrovačkom sporu vidi Dr. F. Rački, Ruđer Josip Bošković. Životopisna crta. »Rad« Jugosl. akademije, knj. 87., str. 74 i dalje.

[2] Grof Firmian, opunomoćeni ministar austrijski u Lombardiji.

[3] Bošković nije htio da ide na poklonstvo s velikom raskoši, nego je pošao u običnim, pristojnim kolima s jednim komornikom, koji ga je obično služio.

[4] Nadvojvoda ga je dočekao stojeći usred sobe, a Bošković se naklonio i predao pismo uz prigodni govor.

[5] U ime nadvojvode predao je grof Khevenhüller Boškoviću zlatnu kutiju vrlo fino izrađenu.

[6] Intrige isusovca Luina, besmisleni patriotizam za milansku isusovačku provinciju.

[7] Proste klevete... koje su zavele i dvorske ispovjednike.

[8] O moralnoj, ako ne i fizičkoj nemogućnosti da dođe u Milan, dok ne bude razriješen čvor.

[9] O toj aferi vidi bilješku 21.

[10] Vojvoda od Modene pozvao ga je, da provede s njime odmor na ladanju uz Brentu, gdje je Bošković ostao skoro mjesec dana.

[11] Bošković opisuje u daljem raskošnu vilu grofa Durazza i profinjeni ukus njegova stola.

[12] Seoski sajam.

[13] Vrlo prljave vračare.

[14] Durbin, koji je pokazivao i Jupiterove mjesece i njegove pruge.

[15] Jer je igrao samo biljar.

[16] Poslije izvršenih vjerskih i drugih dužnosti legao bi, da sutradan nastavi isti život.

[17] Taj život tako sladak i ugodan, koji bi, u toku malo dana, sâm za se bio dovoljan... da se oporave sile izgubljene u dugom naučnom trudu tokom godine.

[18] Videći ujutro u galeriji gospođu prije nego se udesila, sa spuštenom kosom tako dugom, da je bez pretjeravanja dosizala sve do ispod koljena, stao je i spjevao sa zanosom navedene stihove. — Vidi o tom i V. Varićak, »Rad« knj. 230., str. 145.



[19] U njenom svečanom odijelu i s krasnim šeširom all'Inglese, koji joj je poklonila velika vojvotkinja od Toskane, a za koji se uvečer činilo svima kao da je izvezen blještavim zlatom, premda je bio iz slame.

[20] Brerska afera. Milanski isusovci imali su svoj zavod u palači di Brera. Kako su se neki od njih bavili i astronomijom, odluče starješine, da jedan dio zgrade pregrade za svrhe zvjezdarnice. Pri tome su pitali za mišljenje Boškovića kao poznatog astronoma i vještog stručnjaka u pitanjima stabilnosti zgrada. On je odredio dio zgrade zgodan za zvjezdarnicu, načinio nacrte, nadgledao pregradnju i uložio mnogo truda i dosta novaca u novi naučni zavod. Boškovićev je cilj bio, da to bude jedna od najboljih zvjezdarnica u Evropi i veličinom instrumenata i novošću ideja, koje je Bošković uveo u praktičku astronomiju, kao i obilnim naučnim radom. Isprva je sve dobro išlo, napose njegova suradnja u upravi zvjezdarnice s isusovcem Lagrangeom. No kada je postavljen rektor, koji nije bio sklon velikim troškovima, što ga je tražila provedba Boškovićevih ideja, nego se priklonio Lagrangeu, savjesnom opažaču, ali čovjeku uska horizonta, izbio je u zvjezdarnici spor s Boškovićem. Većina isusovaca smatrala je Lagrangea za upravitelja zvjezdarnice; protiv jake ličnosti Boškovićeve javile su se intrige i nenavist, ali ni Boškovićeva narav nije bila baš zgodna za izravnavanje sporova te vrste. Bečki dvor, preko austrijske uprave u Lombardiji, imao je vrhovni nadzor i nad zvjezdarnicom, pa kada je grof Kaunitz, austrijski državni kancelar, na osnovu svojih informacija izrazio mišljenje, da na zvjezdarnici nije dovoljno razvijen naučni rad, odgovorio je Bošković jednim podneskom g. 1772., u kome je opravdavao dosad izvršen rad. No kako je međutim Bošković bio ocrtan na bečkom dvoru, gdje je inače imao i dosta prijatelja, kao čovjek buntovna karaktera i nepodnošljiv i kao zapreka u neku ruku radu na zvjezdarnici, bio je Bošković u kolovozu godine 1772. riješen službe na zvjezdarnici. Boškovića se to rješenje teško kosnulo, jer ga je smatrao za rezultat intriga i jer je zvjezdarnicu držao svojim djelom, uz koje je vezao velike nade s obzirom na naučni rad. Opširno vidi o tome radnju V. Varićaka, Prilozi za biografiju Ruđža Boškovića, »Rad« knj. 234., str. 134 i dalje.

[21] Durazzo mu je iskazivao veliko prijateljstvo, a on sâm imao je prema njemu potpuno povjerenje.

[22] Bošković ističe osobito njegovu čestitost i osjećaj samilosti za oskudne i navodi, kako je on i u vrijeme zapovjedništva u vojsci često sam platio štetu nanesenu seljacima.

[23] Bio je uvjeren, da se političko gledanje na družbu kao cjelinu ne odnosi na poštovanje prema zaslužnim pojedincima.

[24] Ima povjerenje u te poslanike, osim u španjolskoga.

[25] Jednom je došao u vrijeme ručka španjolski poslanik, ali videći u društvu jednog isusovca odmah se povukao u susjedne sobe, »jer smo mi«, veli Bošković, »za Španjolce gori od apostata«.

[26] Za toga svog poznanika iz Pariza navodi, da je pisao djela, koja se zbog slobode misli nisu mogla u Francuskoj štampati, a hvale ga Voltaire i drugi.

[27] Sve vrijeme, koje mu je bilo dragocjeno.

[28] Govori o godišnjoj proslavi državnoga praznika Venecije, koja je te godine bila osobito blijeda.

[29] Bošković išao je na ruku tim mladićima svojim vezama u uglednom društvu, pa govori, kome će ih sve preporučiti.

[30] Nekoliko pokusa iz optike.

[31] Vojvoda Etienne-François de Choiseul, francuski državnik, ministar vanjskih poslova za Louisa XV.

[32] Charles Gravier comte de Vergennes, ministar vanjskih poslova za Louisa XVI.

[33] O stvarima u velikom svijetu ne zna se ništa do li ono, što se vidi u novinama. Vanjski su ministri svi potpuno u mraku...; ...kabineti rade u velikoj tišini.

[34] Kad se vidi, da se ni Francuska ni Engleska ne oružaju, a ni ne mogu da se oružaju, i da sile interesirane u diobi Poljske rade uvijek u potpunom skladu, može se zaključiti, da će se mir morati napokon zaključiti ili milom ili silom. Turčin se ne može oduprijeti triumviratu te vrste, koji se jamačno već složio u tome, što mora da čini, ako se Turčin bude opirao njegovim odlukama. Zakon jačega danas vlada: tko je slab, gore njemu, i valja da se prilagodi.

[35] Potjeraju li ovi Ruse iz Arhipelaga, moći će se oporaviti ta plovidba pod zaštitom Porte, za koju ste toliko trpjeli.

[36] Ne samo da je obustavljeno oružanje na moru, nego se već prodaju i zalihe uz gubitak za krunu.

[37] Velike pobjede Turaka, koje bi bile mogle uspostaviti naše poslove.

[38] Da Turčin napusti pravo da svrgava tatarske kanove, da ti Tatari ne zavise o carigradskom muftiji i da Rusija ima dvije luke na Krimu.

[39] Čini mi se, da vidim evropsku ravnotežu poput ravnoteže koplja, koje stoji uspravno na jednom prstu. Na razne strane prijeti, da će pasti, a rukom se kreće amo tamo, da se pad zapriječi: ali napokon pada. Nas smo dvojica prestari, da vidimo taj pad, ali već su rođeni oni, koji će ga vidjeti.

[40] S. Vallisnieri, talijanski prirodoslovac.

[41] Izložit ću vam iskreno i slobodno sve moje misli, od kojih sam većinu saopćio već prije mnogo godina usmeno drugima ne napisavši ih; ...Nadasve sam promatrao unutrašnji sastav gora, koji se krasno razabira ondje, gdje su one tako reći duboko usječene neprekinutim tokom rijeka i gdje je jedan dio zakopan u vlastite svoje ruševine, a drugi ostaje u visini na svom mjestu i očituje tako razotkriven sastav bokova, koji su prije bili sakriveni... Vidio sam vrlo očevidne biljege o sporom djelovanju vode, a naglom vatre... Upotrebit ću... malo činjenica već opće poznatih, različite druge, što sam ih ja motrio, birajući one, kojih se živo sjećam, a i moja stara razmišljanja, kojima mogu sada malo dodati, jer su mi se u toj stvari tako zanimljivoj ustalile sve moje ideje već mnogo godina unatrag, i formulirao sam svoj sistem, kome ni na kasnijim putovanjima nisam ništa našao, što bi se protivilo.



[42] Uvjeren sam, da taj valovit oblik površine Zemlje nastaje iz jakog djelovanja podzemne vatre, koja nadiže različite dijelove kore naše zemaljske kugle, savijajući je negdje više negdje manje i iskrivljujući je, a uzdižući je na jednom, i spuštajući je na drugom mjestu, upravo onako, kako se diže i mijenja kora kruha, stavljena da se peče u peći, zbog živog djelovanja topline, što je prima ta kora i unutrašnja njena tvar. Mislim, da tako obično nastaju male neprekinute promjene zemaljske kore, a u druga vremena da su u njoj nastale i mnogo veće, pa su na taj način iz dubina morskih izašli golemi dijelovi tla i ne samo mnogi brežuljci nego i gore i unutrašnja bila gora, jer su se od nanosa mora i valovitog gibanja, sa svim tvarima, koje se u njima nalaze, uzdizali oni slojevi, koji su došli u horizontalni položaj. Gdje je vatra probila, mora da su izbili vulkani, koji su riganjem tvari izgorjelih, pocrnjelih, isprženih, ustaklenjenih u njihovoj utrobi, napunili sve okolo vulkanskim tvarima; gdje nisu mogli probiti, ostale su nakupine i još vrlo dugi slojevi vrlo uzdignutih morskih tvari. Stoga ne mora biti, da je more nadvisivalo te tako uzdignute vrhove, kako se oni danas nalaze: dovoljno je, da su oni bili najprije uronjeni pod običnu površinu mora, a zatim uzdignuti djelovanjem skrivene vatre, dovoljno snažne, da nadigne tlo mijenjajući njihov prvobitni oblik, ali ne toliko snažne, da razbije one slojeve, koje su prekrivale vode. Pridodaju li se toj ideji još i uzdizanja onih dijelova, koji su sadržavali korita rijeka i drugi slojevi kontinenta, zatim i strahoviti učinci potresa, koji su na mnogim mjestima razbili i smrvili one kore, koje su se tako uzdigle i visjele, naći će se dosta lako i prirodno tumačenje sviju takvih pojava... Površina Zemlje negdje se izdiže, negdje se spušta i valovito mijenja tako, da je poslije dugog niza stoljeća postala znatno različita od prvotnog stanja. Život je ljudski suviše kratak, da može opaziti u kratkom svom toku velike prevrate te vrste... A čemu se moramo najviše čuditi, to su gibanja, koja daju katkada znatnom dijelu tla pokret, što ga astronomi zovu azimutalan, to jest takav, da se čak i horizontalni smjerovi mijenjaju.

[43] Opažanja zvjezdarnice u Mlecima.

[44] Metoda za vrlo točno određivanje visine pola s pomoću gnomona, koja nadomješta za to prikladne instrumente, gdje ih nema.

[45] Zvjezdarnica nije imala zgodnih ni točnijih instrumenata. Cesaris, astronom na zvjezdarnici u Breri, Boškovićev učenik.

[46] Mikrometarski klin.

[47] Pierre F. Méchain (1744.—1804.), francuski astronom.

[48] General reda isusovačkog preporučuje Boškoviću s obzirom na to umjerenost, jer bi njegov primjer mogao nanijeti mnogo štete redovničkoj disciplini.

[49] Najveće je čudo, što sam ovdje tako slobodan i veseo uza sve okolnosti, i zajedničke našemu redu i moje napose, za koje ćete možda znati, da su u ovaj čas vrlo kritične.

[50] Stojim pred odlukom, da se sasvim povučem iz svijeta i odem u Dubrovnik, moj zavičaj, da ondje čekam svršetak svih tih jada, jer kako su mi već šezdeset i tri godine, moram početi da mislim na starost.

[51] Žali se na spletke Frisija, isusovca u Breri, i rektora Veninija, a za opata Catanea, jednog od prokuratora Brere, kaže, da je podsticao vatru.

[52] Ističe, da će mu uvijek sjećanje na ono, što mu se tada desilo, činiti boravak u Milanu manje ugodnim, a to mnogo više zbog opasnosti, da se sastane s nemirnim Frisijem.

[53] Spletkom spremljenom i vođenom dugim i zlobnim izvrtanjem, protjeran sam iz uprave ustanove, u koju sam uložio toliko truda i potrošio toliko od svoga..., za koju sam imao osobitu ljubav, a koja je bila već jedna od najboljih u Evropi... odbili su od mene prijazno raspoloženje kneza Kaunitza... Bio sam mu opisan kao nepokoran i tvrdoglav čovjek, te nije smatrao potrebnim da mi išta odgovori na jedno moje pismo ponizno i puno poštovanja, u kome sam mu sve razložio i tražio njegovu pomoć.

[54] Kada je tražio časnu ostavku... to se shvatilo kao neka vrsta uvrede. Pisali su mu, da će mu se nadoknaditi troškovi učinjeni za zvjezdarnicu i tražili, da im naznači iznos.

[55] Da se ona dva uvjeta, koja su mu bila predložena za Boškovićev dolazak, ne mogu složiti s planom, a kada bi se i mogla, nastale bi odatle zbog tako napetih prilika one neugodnosti, koje... Bošković predviđa.

[56] Da ga se prije ne pita za mišljenje.

[57] Bez potpune i časne uspostave u položaju.

[58] Ne bih htio prelomiti, ali bude li potrebno, odlučio sam da i to učinim.

[59] Boškovićev učenik i suradnik u zvjezdarnici u Breri, isusovac F. Puccinelli, imao je sakupiti sve privatne stvari Boškovićeve, kao i ono, što je bilo učinjeno s njegovim novcem.

[60] U miru misliti na jedno novo boravište.

[61] Bošković je morao u krevet zbog bolesti u nogama, za koju su neki mislili, da je reumatične prirode, a drugi da je početak uloga.

[62] Mnogo je utjecao i nemir zbog neizvjesnosti moga života.

[63] Bošković kaže za nj, da mu ne bi mogao iskazati veće pažnje, ni da mu je otac, slao mu je i za vrijeme bolesti jela, dolazio i lično, da ga obađe, a sada, kad opet počinje izlaziti, da ga prati kući.

[64] Da je propast našega reda... odlučena u Rimu... na najokrutniji način.

[65] Siguran od svakog nasilja iz Rima.

[66] Da je papa u skladu s dvorovima.

[67] Starješine su tražile, da vide papin breve, kako je prema crkvenom kanonu bilo njihovo pravo.

[68] Bošković opisuje, kako je uapšen rektor i odveden u zatvor, a svi njegovi spisi zaplijenjeni; kako je pročitan samo jedan član legaliziranoga papina brevea; kako je naloženo studentima, da istupe iz reda uz prijetnju izopćenja, uđu li u red u bilo kojoj drugoj zemlji. Zatim su studenti dva po dva prevezeni kolima u jednu vilu seminara pod vojničkom pratnjom, gdje su se valjda morali prerušiti, obukavši građansko odijelo.



[69] Uhvaćeni od žbira i odvedeni u zatvor.

[70] Treći je doveden u lancima na otvorenoj nosiljci u pratnji žbira kraj sebe, dok su ga drugi pratili na konjima.

[71] Bošković opisuje dalje nevolje i okrutnosti, kojima su bili izvrgnuti članovi njegova reda.

[72] Bošković piše, da ga papa ne može prisiliti da promijeni zvanje, kome se zavjetovao. Ljuto zamjera rimskoj Kuriji nepravde nanesene isusovcima i teško ih osjeća.

[73] Sa slobodom, da se bavi svojim privatnim studijem.

[74] Jedina je zapreka za prijelaz u Padovu bila dosad redovničko ruho.

[75] Ne treba tražiti otpust u predvečerje sudbonosne bitke.

[76] Namjera mu je, ne dođe li kakva zapreka, da dođe kući, kako bi obašao majku...; počinje da želi mir i počinak, jer su mu već šezdeset i dvije godine; ondje bi završio svoja djela, dotjerao štampana, ne dirajući ni u koga, dok sve ne završi. Tada bi se vratio u Mletke ili kamo drugamo, da dâ štampati sve to, ako ne bi držao, da je bolje da ostane zauvijek kod kuće i odanle šalje stvari, da se štampaju. U starosti počinak vrijedi više nego sve drugo. »Međutim može doći i kraj mojih dana, a sve se te osnove mogu rasplinuti...«

[77] Da ta gospoda... ne će uspjeti u svojim nakanama.

[78] Ni ne znam, da li bi mi odgovaralo, da se prihvatim novih dužnosti u toj dobi.

[79] Mislio je sprovoditi dobar dio godine povučen na ladanju, a zimu u gradu.

[80] Mirno je i udobno mogao tako živjeti, jer je imao dovoljno dohodaka.

[81] Vidjet ćete lijepi durbin vojvode od Yorka i lijepu astronomsku uru s korekcijom za toplinu i hladnoću.

[82] Htio je, da ima slobodu da ostane kod kuće, koliko hoće, i da se može vratiti u Italiju.

[83] Da mu bilo kako spremi sobu, kad stigne.

[84] U hladnom ne može raditi.

[85] Dogodilo se što mu drago u Rimu.

[86] Ne idem više u Dubrovnik, nego u Pariz.

[87] Ispričava se bratu, da ne će, na žalost svoju i njihovu, doći u Dubrovnik i moli, da to na zgodan način saopći majci, da joj ta vijest ne bi naškodila. Nove okolnosti i okrutno postupanje pape s njegovim redom promijenili su njegove namjere.

[88] Strah od naloga, što bi ih primio nadbiskup dubrovački.

[89] Bošković vidi sada prednosti boravka u Parizu prema Milanu za usavršavanje svojih astronomskih i optičkih radova.

[90] Nemoćni napor.

[91] Mercy mu je nuđao stan i hranu, kako bi imao ugodnost da s njim razgovara, a ostat će u njega, dok mu se položaj ne ustali. Osim Mercyja nagovarao ga je da ode u Pariz i neki »gospodin visoka položaja«, a napokon i La Borde, visoki funkcionar na kraljevskom dvoru u Parizu, s kojim je bio dobar, kao i s njegovom sestrom Mme de

Marchais. On mu je obećao malen stan u palači Louvra, kojom je upravljao, gdje je stanovala i njegova sestra, a kraj mnogih prijateljstava, što ih ima, i otvorenih stolova, bio je siguran, da ne će ništa trošiti za hranu.

[92] Svi navaljuju na me govoreći, da željezo treba kovati, dok je vruće.

[93] Tko zna, ne će li... otvoriti oči i samom Beču.

[94] Putovati jeftino, pače besplatno.

[95] Da će majka ostati na životu.

[96] Poslao je svoj portret izrađen olovkom prema portretu u pastelu, koji je u Durazza.

[97] Od jučer sam abate Bošković, jer sam promijenio haljinu.

[98] Primio ga je vojvoda i kneginja Melzi s cijelim njihovim milanskim društvom.

[99] Nagađalo se, da ga veliki vojvoda toskanski svakako želi imati u Pisi.

[100] Premda se u Rimu vrše takva neprijateljstva prema bivšim isusovcima, a on je Španjolac i došao je iz Rima, ipak je pozvao Boškovića i bio s njim vrlo ljubazan.

[101] Boškovića su primili kralj, kraljica i princ od Piemonta.

[102] Po najvećem pljusku nosili su ga nosači u otvorenoj nosiljci prema vrhu. Na vrhu je jak vjetar nosio u lice leden snijeg, a i teren bio je vrlo loš, pa su nosači teškom mukom tražili uporišta. Jednom je pukao remen, jer je Bošković bio težak, a i odijelo njegovo napunjeno vodom. Kaput mu je bio smrznuta ledena ploča, no kako je bio dobro obučen, nije trpio od studeni.

[103] Vidio sam već mnoge od te ugledne gospode; dobro mi je, i odmaram se od napora na putu.



## POSLJEDNJI DANI

### (1785. - 1787.)

Ponos Boškovićev bio je do smrti njegove opservatorij brerski »in piu giornali dichiarata per la migliore di tutta l'Europa«[1] i »che ha alzato anche per la sola sua materialità tanto grido«[2] na kontinentu. Nije li on u toliko godina trošio i vrijeme i znanje i novac »per la sua costruzione e per varj riattamenti, e collocazione, e formazione ... di stromenti«, pronalazio i primjenjivao svoje naročite metode »per la verificazione pur troppo necessaria?«[3] Ako je zato — upozoravajući dosta naivno starješine »a quella opinione, in cui esso P. Boscovich è generalmente in Milano, e in Europa«[4] — prijetio g. 1772. svojim »congedo dalla Corte, e ... richiamo dal P. Generale«,[5] ne ispune li mu se zahtjevi — to se može da objasni samo uistinu ružnim intrigama uperenim protiv njega i njegovim možda i suviše krutim ponosom. Jer Breru on nikad nije prestao da voli, i Milan ga je i dalje privlačio baš zbog nje. Ta ona je »per varj titoli mia specola«[6] i Bošković je priznao, da zbog nje osjeća »umpoco di vanità.«[7] Dakako, trebalo je vremena, dok su neprijatne uspomene i osjećaj pretrpljene nepravde uzmakli pred dubokom privrženošću stvaraoca svom djelu.

Prema glavnim uzročnicima neuspjeha iz godine 1772. i 1773. Bošković je bio do kraja krut. »... sciocco patriotismo per la Provincialità Milanese Gesuitica«[8] i »tanti intrighi e bricconate, nelle quali si sono impiegate contro di me fino delle grosse calumnie... dai nostri ... che hanno sedotto anche i Confessori di Corte«[9]

ostali su mu u pameti do kraja života; Paolo Frisi bio mu je toliko omrznuo, da se još g. 1784. boji susreta »col muso turbolento di Frisio«, i da mnogo prije, g. 1779. gotovo s nekim zadovoljstvom bilježi, kako je »tisico in 3⁰ grade«[10] samo zato, što osjeća »di aver perduto del credito, e di averne meno di quello crede se gli debba«;[11] za Lagrangea rado je isticao, kako nije umio da provede njegov program rada i kako ga Lalande ne cijeni; štoviše, i mlađi astronomi — Cesaris i Reggio — morali su da od njega prime pridjevak »ragazzoni«. Ali vrijeme je blažilo gorčine, uklanjalo ljude: slom Družbe maknuo je o. Veninija i njegovo kolo, Lagrange se povukao u otadžbinu, Luino je došao u sukob s Crkvom, izgubio položaj i morao da se uteče i Boškoviću, a Frisi je eto bolovao i — tako su bar Boškoviću pisali — pao u ugledu. Stari prijatelji, svrzijezuite Gambarana i Draghetti, održali su veze s njim, a ima dokaza o sve življoj naučnoj prepisci s astronomima Brere. Bilo je i glasova, koji su Boškovićevu ponosu olakšavali pomisao na vraćanje. Nisu li mu javljali, da je »rimasta orfana la specola alla mia partenza«[12] (1774.), nije li mu nesrećnik Luino pisao 1779. »che l'Arciduca, e il Firmian avevano tutta la bontà per me«,[13] tako te je konačno Bošković glavom uvjeravao Puccinellija: »So, che ivi dispiace assai di non avermi«[14] (1779.).

Dakako, vjerojatno je, da bi Bošković zaboravio Breru, da mu je u Francuskoj život bio prijatniji. Njegova tvrdnja iz g. 1773. »altra cosa è il soggiorno di Parigi, che di Milano« bila je svakako točna caeteris paribus. Ali Bošković tamo nije našao, što je tražio. Kolikogod je na Seini imao dobrih i odličnih prijatelja, drugi — od akademika do kamarijera — znali su da mu i suviše zagorče život. U Académie des Sciences doživio je bio ona tri loma: najprije g. 1774., kad su mu zatvorili vrata, onda 1776. i 1777., kad su se javili naučni sporovi s Laplaceom[15] i Rochonom. Ni materijalno nije osjećao dovoljno sigurnosti. Sistem štednje bio je obilježje onog vremena, i redukcije su na stotine



ljudi bacale u nevolju. Šta ga je čekalo, ako jednog dana padne Vergennes? Ipak je na prvu Boškovićevu odluku, da se vrati u Milan, djelovalo u prvom redu njegovo zdravlje. Pariško podneblje nije mu prijalo, one dvije teške bolesti dva puta su ga dovele na rub groba, i, da se spasi, trebalo je da promijeni uzduh. Koliko je značajno, da tu najprije pomišlja na Milano, a tek kad bi se to razbilo, na Jug Francuske.[16]

Najprije je pisao barunu Spergesu, preporučujući mu nekog abata Poli, i primio od njega »una risposta pulitissima«, u kojoj »mi aggiungeva, che l'intenzione della Corte era di darmi la totale sopraintendenza alla specola, ma che io non avevo trovato questa idea di mia soddisfazione«,[17] a to je dakako Boškoviću dalo priliku, da sukob iz g. 1772. i opet izloži i pokaže »come erano serviti in Milano.« Onda je pisao Puccinelliju: da je zbog zdravlja htio u Italiju, gdje bi štampao latinske radove; da je najprije pomišljao na Toskanu; da je onda od toga odustao, jer vidi, kako se tamo intrigira, i da je, napokon, došao na misao da ide u Milan. »Ora che il Zamagna và a Milano, mi vien in capo di suggerirle, che ella, come da se, e senza dar menoma apparenza dell'averle io scritto su di cio, potrebbe scrivergli, che andando là potrebbe suggerire al Conte di Firmian di cercar di avermi per un paio d'anni, per diriggere l'esecuzione del mio piano, ... Egli potrebbe vedere se realmente il Conte mi riavrebbe volentieri almeno per qualche tempo a questo oggetto. Egli allora potrebbe impegnarsi di scrivermi, dicendo al Conte, che crede, che la guerra domestica piu d'ogni altro motivo, mi obbligò a partire; che crede, che io non ricuserei, e anche senza chieder nulla da loro che l'alloggio, se essi volessero scriverne al Conte di Mercy Ambasciatore di Vienna, per ottenermi la permissione dal Ministro . . .«.[18] Zamanja da bi morao pregovarati »con gran cautela immediatamente col Conte, e senza toccar l'articolo della salute; ma il solo vantaggio della specola; senza dar ombre.«[19] Bošković je mislio, da se zadovolji sa dvije godine dopusta, i nadao se, da će popraviti

zdravlje, jer »mi son trovato benne dell'aria di Milano«, a uzato uštedjeti 20.000 franaka, koji bi bili dovoljni, da ih uloži u novu rentu i time svoj sigurni godišnji prihod digne na 8000.

Ali to prvo nastojanje Boškovićevo, da se vrati u Milan, nije pošlo za rukom — Kaunitz mu još nije bio sklon. I zato već iduće pismo Puccinelliju, pisano 5. novembra 1779., svjedoči o sasvim drugom raspoloženju: »... mi sono molto raffreddato per due motivi. Primieramente ho saputo con sicurezza, da personaggio di alto rango, che ha parlato di me al Cauniz, che io sono stato dipinto a quella Corte co' colori i piu neri. Che hanno moltissima stima di me in materie di scienza; ma che sono persvasi, che io sono il cervello il piu torbido, e intrattabile del mondo, e che questo vizio guasta il tutto in modo, che niuno possa pensar a me...«,[20] a onda, »in secondo luogo«, — popravio je zdravlje na ladanju. Projekat je dakle propao, i sve se svelo na dva akta učtivosti: prvo, na pismo Firmianu, u kojem preporučuje njegovoj pažnji Zamanju, drugo, na dar — É c l i p s e s — u raskošnu uvezu. Ali pismo od 25. novembra 1779. pisao je grofu sa »una grande ripugnanza« i »per servire esso Zamagna«, a dar je poslao, čini se, u prvom redu zato, da pokaže »che sto quì in buona vista presso i Ministri«, kako se to najbolje vidi odatle, što je kralj primio posvetu.

Poslije toga — i kad je g. 1782. došlo vrijeme da krene u Italiju — on je pomišljao na svako drugo boravište — Sienu, Luccu, Bassano — samo ne na Milan. Štaviše, u pismu, koje je 21. oktobra te godine pisao iz Pescije grofu Wilczeku, on otvoreno kaže: »Non posso dissimulare che uno dei forti motivi che mi hanno determinato a pigliar altra strada nel venir in Italia, è stata la trista rimembranza di quanto mi era accaduto in un paese,..., ove per una cabala ordita e menata con lungo e malizioso raggiro mi ero veduto cacciato da ogni sopraintendenza ad un'opera, per cui avevo faticato e speso tanto...«.[21] Spominje i »la cattiva opinione che è



rimasta di me in Vienna, di quel mio procedere d'allora, del mio carattere duro e intrattabile« i naglašuje, kako ne bi mogao u Milan »con buona faccia«, dok se ne razbiju sve predrasude protiv njega. Međutim baš taj Boškovićev kontakt s Wilczekom, njegovim starim poznanikom, a novim austrijskim ministrom u Lombardiji, otvorio mu je opet vrata Milana, u koji se nije više vratio. Kad je naime Wilczek primio dužnost, Bošković je zamolio »un amico di presentarle i miei ossequj, uniti alle felicitazioni per la giustizia che S. M. I. ha resa al sublime suo merito.« A Wilczek, pažljiv prema starom učenjaku i poznaniku, ne samo da mu je 21. septembra zahvalio već ga je i pozvao »di passare per Milano al mio ritorno, e fermarmici quanto le mie circostanze me lo permetterano.«[22] To je Bošković teško dočekao i poslao grofu dug odgovor, u kojem po onoj — kako sam kaže — talijanskoj »la lingua batte dove il dente duole« na dušak iznosi sve, što ga je toliko godina mučilo, moleći grofa »che s'informi costì da persone imparziali di tutto«[23] pa onda razuvjeri i samog Kaunitza. Svakako je sigurno, da je Bošković već onda bio odlučio da ode u Milan iza štampanja svojih O p e r a u Bassanu, a pred povratak u Francusku.

Konkretnije govori on o tom g. 1784. i 1785., kad je štampu već privodio kraju. U septembru 1784. kaže, da će doći u Milan, iako ga straši viđenje s Frisijem, iako »la rimembranza di quanto accade allora mi renderà meno gradita la dimora costì...«[24] 25. februara — one večeri, kad je završavao tekst V. sveske O p e r a — kaže dalje, da mu ostaje još četrnaest mjeseci dopusta, pa »non esiterei punto a passarlo tutto costì, se potessi avere una camera in Brera con un camino, e farei costì certi lavori, profittando del commodo di codesta libreria.«[25] Imao je pred očima dvije zadaće: najprije konstrukciju i opažanja na dalekozoru s vodom, onda »un'Opera aspettata da gran tempo, e che le varie vicende della mia vita mi hanno costretto a ritardare per una lunga serie d'anni.«[26] Taj drugi posao »le note e i supplementi dello Stay« htio je da izradi »prima di

tornare in Francia.«[27] Stan je dobio Bošković zauzimanjem Wilczekovim, ne doduše u Breri već blizu nje, u kući grofa Trottija, »Consigliere di Stato di S. M. Imperiale, e Presidente del Tribunale Araldico.« Dobio ga je doduše u posljednji čas, ali to zakašnjenje nisu nipošto skrivili službeni ljudi Milana. I Bošković je tako 13. oktobra 1785. mogao da uđe u grad, koji je prije više od trinaest godina bio odbjegao.

Dani, koje je Bošković proveo u Lombardiji od 13. oktobra 1785. dalje, bili su bez svake sumnje puna zadovoljština i čovjeku i naučnom radniku za sve ono, što ga je od g. 1772. toliko i vrijeđalo i boljelo. Astronomi Brere Cesaris, Reggio i mlađi, kasnije znameniti Barnaba Oriani još i pred Boškovićev dolazak dokazali su, da rado pomažu njegove projekte, pribiru mu opažanja, vrše račune. Od prijašnjih drugova isusovaca bio je tu uz Draghettija, koji je primijenio Boškovićev sistem na pitanja psihologije, Francesco Gambarana, koji je zauzimanjem Boškovićevim u Garampija, nuncija bečkog, dobio kanonikat. Bio je tu i cio niz poznanika iz dana prvog boravka: dvije porodice Trotti, Gambarane, Taverne, Scotti, Greppi, Litta, Bellini. A naročito nadvojvoda Ferdinand i njegova žena Maria Beatrice d'Este, grof Wilczek, savjetnik D. Giuseppe Pozzis, kneginja Melzi i podmaršal Ponce de Leon, komandant grada, sa ženom. Došavši u Milan Bošković je imao »alloggio in casa del Conte Trotti colla tavola, ed accoglienze cordialissime.« Trotti ga je primio »come se fossi uno di casa«[28] i stari abat često se nalazio za stolom, oko koga su se okupljala djeca grofova i njihovi supruzi. Wilczeku ne može Bošković da nahvali dovoljno domaćina pa tako govori 8. novembra 1785. o »eccelente alloggio presso un Signore così gentile, da cui ho avuta la recezione la più graziosa, che possa immaginarsi«, a 27. aprila o »questa casa, da cui per altro io ricevo tutte le attenzioni possibili da tutti con una bontà inesprimibile.« Čim je stigao, Trotti ga je pozvao da s njim pođe na ladanje u Vimercate. Bila je



to »nobile villaggiatura, in cui mi trovo trattato da tutti i suoi, e da tutta la numerosa compagnia, che viene continuamente a trovarlo, con tutta la bontà immaginabile.« Bošković se otale javio 8. novembra u Beč i Dubrovnik, da onda 26. istog mjeseca piše Božu iz Monze, gdje je bio glasoviti dvorac sina Marije Terezije.

Nadvojvodski par cijenio je i volio Dum Rudža kao i onoga dana, kad im je u ime Republike čestitao vjenčanje. U brerskom sukobu Ferdinand je pristajao uz njega i kazao je jednom prilikom Frisiju u oči »che io ero venuto qua per essere ecclissato.«[29] Bošković, kad se radilo o tom, da mu se nađe stan u Milanu, bio je uvjeren »che dall' Arciduca otterrei tutto.« Da vidno posvjedoči, koliko cijeni Boškovića, Ferdinand mu je podijelio pred odlazak iz Milana dragocjen dar. Kad su 28. decembra i oni i Bošković bili u kneginje Melzi, maršal dvora Albani »mi mise al dito um bellissimo annello contornato di brillanti col nome dell'Arciduca.«

Kneginji Melzi odlazio je Bošković uvečer »alla confidenziale cotteria«, a o sredini juna 1786. pošao je na ladanje u Varese. »... sto benissimo« — pisao je odatle sestri Anici — »... avendomi giovato moltissimo l'aria eccelente di quel paese, e il trattamento Signorile colla compagnia, che la Principessa ha avuta ivi, essendovi degli altri Signori Milanesi in quello, che benchè semplice borgo, e supperiore a molte città.«[30]

Kad je ono 13. oktobra 1785. stigao u Milan, Wilczeka nije bilo. Bio je u Beču i pronosilo se čak, da se ne će više ni vraćati u Lombardiju. Ali Wilczek se vratio potkraj g. 1785. da odmah počne s provođenjem cijelog niza reforma, koje su upravi zemlje uzele i posljednji trag staroga milanskog režima. Ne zatekavši ga tamo poslao mu je Bošković zato najprije »i miei ossequj per mezzo del Signor Barone Crontal«, a kad je Wilczek uzvratio sa »graziosissime espressioni ... per riguardo a me«, pisao mu je 8. novembra, da mu zahvali na stanu, javi, da će za carsku knjižnicu stići O p e r a i da ga zamoli, da caru Josipu II. izrazi njegovu radost »per la

protezione, che ha ben voluto accordare alla quondam per varj titoli mia Specola, quale ho trovata in ottimo stato, ed accresciuta assaissimo di ottimi istromenti, e assistita a meraviglia da tre astronomi eccellenti . . .«.[31] Kad se onda vratio Wilczek, s kojim je imao »tanta amicizia«, Bošković mu je predao O p e r a, ručao u njega i nalazio se s njim i u drugim društvima. Ministar, koji mu je govorio »con tutte le espressioni di confidenza«, čini se, da je uistinu iskreno volio sedamdesetpetogodišnjeg starca. Svakako mu je pošlo za rukom dvoje: da Boškoviću omogući dulji boravak u Milanu i da ga izmiri s knezom Kaunitzem.

Dopust Boškovićev, što mu ga je podijelio francuski kralj Louis XVI., svršavao je 26. maja 1786., i on je prema tomu trebao da ostavi Milan u proljeće 1786. Ali Wilczek je umio da uvjeri Kaunitza, koliko bi vrijedilo, da starca zadrže. Knez se s tim složio i onda naložio grofu Mercyju »d'ottenere la facoltà all' Abbate Boscovich ch'egli possa restare in Milano senza perdere la pensione di cui gode in Francia«,[32] a to u prvom redu zato, jer »il Governo di Milano voleva valersi dell'opera del Boscovich nel dirigere la formazione d'una Carta Geografica della Lombardia, ciò che richiedeva assai tempo per la necessità delle relative osservazioni astronomiche, ed operazioni geodetiche.«[33] Vergennes zaista nije bio čovjek, koji bi odbio želju, ako se ona odnosila na Boškovića, i zato je već 30. marta 1786. Mercyju dan povoljan odgovor: »J'ai rendu compte au Roi de la demande que V. E. a été chargé de faire au nom de l'Empereur d'une prolongation de congé en faveur de M. l'Abbé Boscovich, . . . Le Roi s'est empressé, M-r, de répondre au désir de S. M. Impériale et m'a ordonné d'expédier à M. l'Abbé Boscovich une nouvelle prorogation de congé de deux années, à compter du 26. Mai prochain, terme de la dernière. J'ai l'honneur d'envoyer le nouveau congé a V. E. qui voudra bien le faire passer à sa destination. Ce titre procurera à notre savant la tranquillité d'esprit necessaire pour se livrer à ses



travaux dans le Milanois, sans interrompre sa correspondance avec l'Académie des Sciences de Paris . . .«.[34] Boškovića je o tom izvijestio prvi Favi pismom od 17. aprila, koje je starac primio 26. Brevet (rješenje) je trebalo da ponese u Beč kurir 17. aprila; iz Beča poslao ga je 8. maja u Milan Kaunitz, s tim da ga Wilczek preda »al detto illustre matematico«, a on ga je onda 15. maja dostavio Boškoviću izrazujući radost »di vedere così assicurato a Milano per più tempo il pregio di possedere uno degli Uomini più celebri del Secolo nostro, . . .«. Dakako da mu nije prešutio ni one ». . . lusinghevoli . . . espressioni, colle quali si spiega a di Lei riguardo il prelodato Sigr. Principe di Kaunitz«, koji, zaista, u ovo vrijeme lijepo govori o Boškoviću — »illustre Geometra e Matematico«, »celebre soggetto«, koji »può co'suoi lumi contribuire al progresso delle Scienze esatte.«[35] Starac je bio oduševljen: zahvalio je sutradan grofu na onim »espressioni troppo superiori al mio merito«, pisao i Kaunitzu i poslao mu, kao grančicu mira, »un esemplare dei miei nuovi cinque Tomi.« I kancelar Josipa II. učinio je svoje: 8. juna 1786. odgovorio je na Boškovićevu zahvalnicu ovim riječima: »Ill-mo Sig-re Col impegnarmi presso il Ministro di Francia per procurare a V. S. Ill-ma il Brevetto, di cui Ella mi parla nella gentilis.ma sua lett-a ho voluto aver la sodisfazione di darle un contrasegno della particolare stima che fò de'Suoi talenti, e meriti somministrando anche al Governo di Milano l'occasione di profittare delle di Lei cognizioni a vantaggio della Lombardia durante il Suo soggiorno nella med-ma. Dalla lett-a di V. S. Ill-ma mi sembra raccogliere una corrispondente buona disposizione del di Lei animo. La ringrazio pertanto e con prevenzione dell' esemplare destinato per me della nuova edizione delle sue applaudite opere: e quando me ne sarà giunto quello per l'Imperatore . . . non mancherò di rimeterlo a S. M.: frattanto colla piu perfetta stima sono . . .«

Brerski spor bio je dakle riješen, definitivno i za sva vremena; i ako ikad, a ono sada, Bošković je mogao kazati, da »le mie cose ... vanno ... a maraviglia.«[36] Ali tako, na žalost, nije bilo.

Iza boljetice — podagre, zbog koje je toliko vremena odležao u Pesciji, Bošković se, u zdravlju, prilično držao. U Bassanu kojiput prehlada ili jače razigrana bol u nogama. Ni u Milanu kao da se tjelesno, uglavnom, nije osjećao slabo. U januaru 1786. »non ho altro male, che il grande freddo«, u martu »bene nel totale, ... ho del raffredore, o sia del cataro, che continua forte: ad ogni modo lo spurgo«, još potkraj jula »sto benissimo«, jer mu je mnogo pomogao dobar uzduh u mjestu Varese. Samo koncem aprila spominje neku nemoć, vjerojatno podagru, zbog koje je ležao i digao se prvi put 23. aprila, da se prvih dana samo spusti u donji sprat do zajedničkog stola i tek 27. izađe na ulicu »in carrozza verso il mezzodì ...«. Ali »u glavi« kao da se odavna nije osjećao najbolje. Bilo je i zašto.

Brat Božo, na čijoj je brizi bila Anica i imanje u Gradu i na Ilinoj Glavici, rođen 20. marta 1696., bio je starac od devedeset godina. On je, istina, još krajem 1782. mogao »na nogami prošetat se svako jutro do tri crkve«, tako te nije »vele staraca tega doba, koji bi mogli to podnijet«, ali ipak počeo je da se tuži na »slabos«, pa ga Rudže u septembru 1783. tješi: »Alle gambe vi è il rimedio della portantina«. Je li ta »slabos« Božova i, s tim u svezi, možebiti, popuštanje u domaćinskim dužnostima bacila prve brazde brige na Rudževo čelo, kad je on ono 1785., razmišljao da pođe u Dubrovnik? Svakako smrt Božova, 24. februara 1786., mnogo ga je potresla: »L'afflisse ... infinitamente la morte del Fratello ed il pensiero sulla sussistenza della sua Sorella.«[37] Dakako, smrt po sebi nije mogla da mnogo djeluje na Boškovića, koji je tolike smrti svojih dragih — a posljednji put g. 1776. majčinu — primao miran i sabran, — znajući, da »non habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus« i da je smrt



milog bića »una semplice dilazione del godimento della sua molto più felice, e amabile compagnia« — ali zato ga je to više uzbudila misao, šta će biti sa sestrom, koja je i sama bila sedamdesetogodišnja starica; to pogotovu, kad je razabrao, da Božo nije sve obveze uredio, pa je tako ostala »una ... sentenza pronunziata 71 anni fà contro di noi per l'Ilina glavizza« s «obblighi non adempiti da tanto tempo correlativi allo stesso fondo.«[38] Anica nije suviše teško shvaćala svoj materijalni položaj. Želeći, rekao bih, »mirno živjet i od ničesa se brinut« ona nije ni pomišljala na to, da sad stanuje s neputom i nepućom, djecom Marije Draghi, već je voljela da u večer sjeda za sto »sama na salatu«. Mislila je, da sa 200 dukata na godinu može preživjeti, i htjela je da malu gotovinu prometne u doživotnu rentu, a ako ustreba, da i kuću proda. Drugačije Rudže. On, koji je u prvoj mladosti pisao: »troppo fortunato mi stimerò nel goder qualche frutto della S. Poverta«, kasnije, što stariji, sve jače se brinuo za prihode. Stao se strašiti — i možda ne bez razloga — da bi ovaj ili onaj svoj prihod mogao izgubiti pa je zato želio, da Anica ostane zbrinuta, »kad bi i meni kojagod nesreća bila, er nije ništa na ovemu svijetu sasvijem stavno na taki način, da se ne može izgubit.« Htio je prije svega, »da uzmožeš imat i na večeri što bolje nego samo salatu«, t. j. da joj osigura bar 300 dukata na godinu. Međutim ona, ulažući slobodan novac po 4%, mogla je dobiti tek 120 dukata, i zato je on riješio, da u njenu korist ode ona renta od 80 škuda — t. j. 180 dukata dubrovačkih — koju je primao od Svetojeronimskog zavoda. Povrh toga obećavao joj je i prihod svojih ušteda, koje je bio položio u Genovi u Marcellina Durazzo. A da mu se baš što dogodi, mogla se još uvijek prodati kuća, pa od dobivenog novca i kapitala osigurati doživotna renta, koja bi pored Aničinih godišta davala oko 400 dukata na godinu. Najsigurnije bilo bi dakako, da ju je Lukša Sorgo stavio za nastojnicu u »ti Conservatorio od 40 djevojčica« — Siguratu — »da ih vladaš i lijepo naučiš sve, što se hoće za skladno i kreposno i korisno živjet.«

Onda joj ne bi »ništa primanjkalo, i kad bismo od koje nesreće izgubili sve, što imamo po nami.« — Ali on je uviđao, da to za njene godine nije, a ni za ćud njezinu. I tako mu je ostalo samo dvoje na srcu — da u svemu sluša mušku glavu, gospara Lukšu Sorga, i da se pripazi, da se ne dira »il suo piccolo capitale, onde poi l'interesse del medesimo scemi in modo, da potersi essa trovar col tempo in bisogno.«

Tim brigama za sestru pridružile su se njegove lične. Ponajprije, s prodajom i Éclipses i Opera doživljavao je bolan neuspjeh. U Francuskoj bila je — kako on tvrdi — »tanto . . . screditata . . . la poesia latina e anche la lingua in prosa«, da je više tamošnjih knjižara, koji su pitani za savjet, odgovorilo, da bi se zaostala naklada Éclipses mogla prodati samo »a peso di carta«. Ni od Opera nije se bilo nadati boljemu. Do ljeta 1786. prodana su svega u Parizu četiri, u Milanu dva, u Genovi jedan primjerak. Na to da se naklada Éclipses dopremi u Italiju, Bošković nije ni pomišljao: sumnjao je, bi li tu mogao da pokrije i troškove transporta. I tako je on, ukoliko je bila riječ o ovoj didaktičkoj pjesmi, vidio samo jedno moguće, povoljno rješenje: Nova Acta Eruditorum, koja su izlazila u Leipzigu, g. 1761., na str. 168—174, mnogo su bila pohvalila londonsko izdanje od g. 1761. Recenzent je zaključio prikaz ovim riječima, kojima se Bošković uvijek ponosio: »Vellemus itaque vehementer, ut aliquis harum rerum peritus, apud nos imprimi typis curaret; facile enim emtores esset liber, propter praestantiam suam inventurus, neque bibliopolam, ut multi alii libri falleret«.[39] Držeći, da će tih »emptores« biti i iza dvadeset i pet godina u tada Lessingovoj, Klopstockovoj i Goetheovoj Njemačkoj, došla mu je dakle misao, da se Éclipses »almeno in qualche buon numero senza grave spese« pošalju na sajam u Leipzig, gdje je »un grandissimo commercio di libri . . .«! Došla mu je zacijelo zato, što je osjećao, da »darle via a peso di carta è un peccato.« Pri prodaji Opera pomagao



ga je, koliko god je mogao, Lalande u Journal des Sçavans. Pisao je o njima 1784., 1785., 1786.; uvjeravao čitače 1786., da »cet extrait bien court pour un Ouvrage si étendu et si intéressant ne pourra que donner envie aux amateurs de Mathématiques de le lire et de l'étudier«;[40] isticao, kako je pisac — »un de plus grands géomètres que nous ayons« —,[41] našao rezultate »que tout le monde peut employer et que la plus profonde analyse n'auroit pas procurée«.[42] Ali sve to nije pomoglo, baš kao ni Méchainovo uvjeravanje: »Soyez bien persuadé que M. de La Lande et moi nous ferons tout ce qui sera possible pour en procurer le Débit; c'est un grand service à rendre à ceux qui les achètent, et l'on remplira vos vues en même temps pour faire rentrer les fonds à M. Remondini.«[43] Naprotiv, mjesto da Remondini dobiva narudžbe, Lalanda su napali »con una lettera stampata«, i to zato, što »aveva lodata la mia integrità nel giornale«.[44] Učinio je on to na onom mjestu, gdje govoreći o konfliktu Bošković-Rochon[45] kaže: » . . . on connoît assez le génie inventif de M. Boscovich et l'austère intégrité de son caractère, pour qu'on puisse croire tous les faits qui sont consignés dans son Mémoire«.[46] Takve riječi zaista su mogle uzbuniti i Rochona i Condorceta[47] i sve one članove kola pokojnog d'Alemberta,[48] i Bošković je zato s mnogo razloga računao, da je i on »sicuramente attaccato di imposture sull' affar di Rochon.«[49] A takva nova borba, u sve mutnijim francuskim prilikama, bila je nezgodna: mogla ga je stati položaja, na koji je uostalom aspirirao — Rochon, iza smrti Boškovićeve zaista njegov nasljednik u Ministère de la Marine!

Ni naučni rad nije u Milanu Boškoviću polazio za rukom, koliko je to on želio i kako je trebalo da bude. Dakako, za nj je bilo časno priznanje, da ga je austrijska vlada tražila od francuske kao savjetnika za premjer Lombardije, koji se spremao; bilo mu je, bez sumnje, milo i to, što se izašlo u susret želji i njegovoj i brerskih astronoma, da se za opservatorij naruči od

Ramsdena iz Londona »un Quadrante di 8 piedi di raggio, che si trova in varie Specole d'Europa«; dana mu je napokon i mogućnost da radi oko dalekozora s vodom,[50] pa je taj rad bio toliko odmakao, da je u martu 1786. pisao Puccinelliju, da objavi u kojem od svojih prikaza rezultate, ako uspiju. Ali ne znamo, kako su mu ti radovi pošli za rukom, dok je s druge strane sigurno, da je s komentiranjem Staya bilo teškoća. Dakako, već u novembru 1785. izvještava on Wilczeka: »Ho gia cominciato anche qui lavorare intorno al residuo del gran poema di Monsr. Stay, lavoro che preme a V. E.«[51] i koji je trebao da bude »il continuo mio travaglio in quest'inverno imminente«[52] i 27. maja moli istog ministra, da besplatno pošalje Stayu »l'annesso pacco, contenente le copie dell'avviso della consaputa stampa« — ali posao sâm ipak nije odmicao. »Lavoro, ma adagio« piše on 7. januara 1786., a 6. jula otvoreno želi da se tog posla oslobodi: »Il migliore per me sarebbe il disimpegno ... della permanenza in Milano, che non puo tralasciare ... disimpegnare anche la stampa ... io uscirei ... dal obbligo di fare i Supplementi, fatica che mi riesce sempre piu gravosa e mi darà per molti mesi un travaglio terribile ...«.[53] Treba uočiti, da je Bošković pisao tako u vrijeme, kad je prospekt bio već štampan i pozvani »qui tuti esse velint acquirendi opus egregium, ac prorsus singulare«, da se na nj supskribiraju; a isto tako i to, da je u III. svesci trebalo, da on razvije optiku, u IV. svoj sustav, dakle pitanja, koja je vrlo dobro poznavao. Ako je starac ipak htio da izmakne tom poslu, koji je i te kako dugovao Stayu sve tamo od g. 1760., jasno je, da su posrijedi bili krupni razlozi. Jedan je, vjerojatno, bio njegovo odlaženje u društva. Provodeći vrijeme za stolovima od podneva do mraka, odlazeći i na večernje razgovore, uz to pretrpan dopisivanjem, zapriječen pogdjekad kojom nemoći ili razgovorom na Breri — njemu su, dakako, za rad, koji je tražio i mira i sabranosti, ostajali rijetki sati izjutra ili u noć. Baš zbog čestog odlaženja u salone on je tako i II. svesku jedva svršio u Parizu g. 1760., a »De



Lunae ac Solis Defectibus« ne bi možebiti ni izašlo u Londonu, da se onda, g. 1760., nije umio da malo povuče iz društva. Koliko je tek rastresenost izazvana društvenim životom morala da djeluje na rad Boškovića — starca od sedamdeset i pet godina! Dakako, pređašnjih godina odolio bi i tomu on, koji je umio da radi i daleko preko ponoći, ali poslije g. 1785. bilo je to nemoguće: velik rad oko spremanja i štampanja Opera kao da je bio iscrpao snage njegova duha. Ta radilo se tu o nekih sedamdeset araka, o prerađivanju čitavih rasprava, o ispravljanju i reviziji građe pune brojeva, formula, crteža, slova. Njegovi pomagači bili su se i sami umorili, a pogotovu se umorio on sâm. Bio je to u neku ruku Sizifov posao: u svakoj novoj svesci bilo je sve više pogrešaka i, koliko god se pazilo na njih, uvijek bi po koja zaostala. To je postiglo vrhunac u petoj svesci, gdje je valjalo neke poluarke nanovo štampati, a osim toga na 70.000 araka rukom radirati i uštampavanjem ispravljati posljednje nezapažene pogreške. Koliko su i to i umor djelovali na Boškovića, vidi se iz upravo očajnog pisma Puccinelliju od 22. aprila 1785.: on je »angustiato in modo, che mi e presentemente gravissima la mia esistenza ... piango la mia disgrazia, e le dolorose mie circostanze. Io sono stato sempre soggetto alle astrazioni e in tutte le mie opere sono scorsi degli sbagli, tutti materiali, nati dalle astrazioni i quali o mai, o quasi mai non hanno pregiudicato al fondo delle cose; ma questo mio male e cresciuto a tanti doppj in questa età di 74 anni, e dopo una si lunga forza di applicazione.[54] Tjeskoba ga je odavna mučila; ona izbija u drugom dokumentu u mnogo oštrijoj formi. Njegov povratak iz Dubrovnika u Italiju pod jesen g. 1747. bio je pun nezgoda. Na Premudi postigla je depresija vrhunac: »Io mi abandonai a' miei pensieri funesti buttatomi sul letto senza pigliar boccone, e le ipocondrie mi si erano mosse sì fattamente, ed ero in tale guisa nero nella fantasia, e nel volto, che funestai i compagni medesimi. Riflettevo alla mia mala sorte, che tutti i migliori partiti, a' quali mi ero appi-

gliato, sempre mi erano serviti per peggiorare di condizione. . . . il riflettere a quelo si sarebbe detto in Italia, in Roma, . . . e mille altri pensieri neri mi laceravano in tal modo, che non posso esprimervi.«[55] Samo vjera mu je pomogla u tom neraspoloženju: ». . . ricorsi di nuovo a Dio, come avevo fatto molte volte, e promisi a S. Luigi di celebrar 5. messe al suo altare, e farne celebrar 5. altre da altri, . . .« I u drugim prilikama — u brerskom sporu, u rasuđivanju svog položaja u Francuskoj, u sitnom pitanju stana u Milanu on je uvijek zloslut i zlovid; nezgode, koje je pogdjekad doživio putujući ili radeći na terenu, prikazuje opširno s tragičnim prizvukom kao nešto presudno. Uz taj pesimizam, koji je i porodični (jer mu je vrlo naginjao i brat Baro), a možda i rasni, javlja se i nešto drugo: sve veći nerazmjer u isticanju svoga ja. Čudno zvuče riječi Boškovićeve u njegovoj promemoriji iz g. 1772.: »Si pregano a riflettere a quella opinione, in cui esso P. Boscovich è generalmente in Milano e in Europa, in materia di ideare machine di Astronomia, e metodi simplici di esaminarle, correggerle, collocarle«[56] i druge slične u drugim prilikama. Ako on nije mogao da sam oštro uoči, osudi i svede u granice dostojne jednog isusovca suviše jako isticanje svoga ja, pošlo mu je za rukom da bar oštro formulira svoj duboki pesimizam. Učinio je to u opširnoj poslanici od 6. decembra 1783., u kojoj tješi prijatelja Stefana Conti, koji je izgubio jednu dragu dušu: »Se si mettono in una bilancia i beni, e i mali di questa misera vita, e non si ha riguardo ad altro, che a questi; la somma de' male, de' dispiaceri, si trova per l'ordinario incomparabilmente maggiore di quella de' beni e di piaceri. L'assicuro, che umanamente parlando, io non sono punto attaccato alla vita. Usque adeo me mori miserum est? disse colui: ma a me pare, che per questo riguardo non sia miserum nè molto nè poco. Più volte mi son trovato in pericolo della vita, e in Costantinopoli in procinto di morir fra mezz'ora: considerando la morte anche co'lumi naturali, ne ero indifferentissimo, e quando il male dette in dietro e tornai in me



dal letargo, che aveva cominciato, nel primo riflesso del dover ripigliar la carriera che avevo creduta finita, . . ., mi trovavo imbarazzatissimo, ed inquieto . . .[57] La considerazione sulla infelicità della vita, delle quali mi son occupato infinite volte, mi hanno tolto ogni senso per conto a' riguardi umani . . .« To gotovo tragičko gledanje na život uzdiglo se pred sam kraj Boškovićeva života još za stepen više: ». . . se non fosse contrario alla volontà di Dio, preferirei d'andarmene al restare« (Varese, 6. jula 1786.). Istina, preko toliko mraka prelijeva se jedan svijetli optimizam, koji niče iz meditacija oko sentencije »La morte . . . non è, . . ., che . . . il ritorno dall' esiglio alla patria«[58] i veliki je Dubrovčanin sa tog izvora crpao snage uvijek, kad bi mu ih život kršio. Ali to prigušivanje mračnog instinkta razaranja života moglo je da traje samo dotle, dok je um imao snage da shvaća, srce da osjeća tu utjehu i okrepu. Kad je taj um malaksao, a pravi ili umišljeni tereti pritisli do kraja starca, u ruci Boškovićevoj bljesnuo je — bodež.

Neko kobno predosjećanje tragičnog sloma kao da se izvija već iz ovih njegovih gotovo identičnih priznanja, od kojih je prvo upućeno Lukši Sorgu 19. jula, drugo Anici 28. augusta 1786., u posljednjem pismu, koje je od brata primila:

»La mia salute nel totale va bene, ma mi trovo colla testa grave in quest'aria senza poter fare un'applicazione seguita a modo mio . . .«

»I ja sam zdrav u svemu ostalomu izvan glave, koja je oslabila, da ne mogu činit ni u dugo ni kako bi se htjelo i kako sam prije činio . . . i moli Boga za mene, er sad imam potrebu veću nego igda prije od njegove pomoći. Moja se svrha približava; imam 76 godišta i ćutim slabos . . .«

Malo dana iza toga njegovi »trasporti, . . . furono tanto violenti, che lo trassero a tentare il suiccidio, e vi sarebbe sicuramente riuscito, se il corraggioso, ed

accorto suo segretario non lo avesse a tempo con proprio stesso danno, e pericolo disarmato di un pugnale.«[59]

Jedan bitan razlog tako naglom razvoju psihičke bolesti ističe Stay. Zamarajući se radom u Bassanu Bošković »contrasse una certa propensione al sonno, che li crebbe fuori di modo in Milano, senza che volesse mai usare alcun rimedio, al quale molto lo stimolavo secondo il consiglio de' Medici, quando mi descrisse il suo incommodo.« Ne posvećujući pažnju tom zlu — možda doista zato, što »sdegnava ogni medico suggerimento« govoreći »che stimava disdicevole a uomo, che professa scienza di dimostrazione il diriggersi coi Lumi di una scienza congetturale«[60] — on je samo povećavao svoje stanje iznurenosti, i reperkusije nisu izostale. Razdražljivost je rasla, neke njegove stare tjeskobe primile su oblik idearum fixarum: »... in questi ultimi tempi l'amor proprio e della propria dottrina andava in lui trascendendo i limiti della ragione e dando il preludio del futuro delirio. Fuggiva tal volta la società per una pusillanimità momentanea di non parlarvi sovranamente bene, e trattovi a forze vi stava tacito, cupo, e con molta asprezza. Nessun patema d'anima era in lui suscettibile di moderazione e di raggione. In questo stato di cose, framischiando delle strane liberalità à delle chimeriche angustie di povertà incomminciò a temere di morir falito. Fu poi l'ultima epoca del suo scaldamento l'essersi accorto, che in alcuni suoi scritti vi fossero degli errori, ed il credere invincibilmente, che con quelli perderebbe ogni riputazione, e diverebbe ridicolo, e sopratutto l'essersi in tanta conturbazione inefficacemente provato per corregerli.« »L'avvillimento, e la smania per codesti pensieri non potè mai calmarsi ne colle autorevoli ammonizioni de suoi Meccenati, ne de suoi piu familiari amici.«[61] Ali koliko mu je nervni sustav oslabio, razabire se najbolje odatle, što »la sola rimembranza anche de' morti, che non l'avessero molto stimato, lo faceva convellere ed infuriare.«[62] U tom stanju samo vjera držala ga je doklegod je to bilo moguće; »la sola religione, i doveri della quale egli



aveva sommamente sentito nella vita trascorsa, rissovenutili con somma forza ed energia valevano a ritenerlo per poco tempo dai suoi trasporti.«

Kad su se u Boškovića pojavili prvi nesumnjivi znaci neuračunljivosti, poslali su ga »nell'amenissima e salubre villa del Collegio di Monza, diretto da ex-Gesuiti« najprije, da se udalji »dai strepiti della città«, a onda i zato da, stojeći pod nadzorom ne radi ništa, već da u »compagnia di colti e caritatevoli suoi confratelli« pod utjecajem njihovih »pazientissime insinuazioni« vrati izgubljenu vlast nad sobom. Milanski liječnik dr. Caccini, koji je slučajno bio došao u Monzu, već prvih dana »ha diligentemente esaminato il di lui fisico stato, ed ha ... prescritto i regolamenti che ... sembrano i più opportuni e provvidi.« Nastojeći, po liječničkom shvaćanju onog vremena, »di sviare l'impeto degli umori della testa; di renderli più tenui, più scorrevoli e più blandi; di sedare le turbolenze spasmodiche del sistema nervoso; di aprire in luogo opportuno uno spurgo alla vecchia acrimonia« — on je naredio »l'uso replicato di una mistura di liquore anodino ed acque antispasmodiache«, intenzivnije ispražnjivanje, puštanje krvi »dalle vene emmorroidale«, mlake kupke nogu i hladno pranje glave. Odredio je bolesniku dijetu, dopustivši ipak da uzima umjerene količine vina i čokolade, usto da ne jede samo jedamput u danu — kao tolikih godina, već u više obroka. Wilczek sam toplo se bio zauzeo za bolesnog prijatelja. Odredio je da Caccini odlazi u Monzu »di tratto in tratto, per iscorgere gli effetti« liječenja — i pišući 12. septembra nastojatelju abatu Daneri — izrazio nadu, da će se »il nostro Abbate« pokoriti liječničkim naredbama »per proprio interesse e per quello de'suoi amici, non meno che per la benevolenza che ha per me.« Sâm Bošković kao da je isprva — bar u mirnim momentima — mislio, da kreće na bolje, jer je u tom smislu pisao Wilczeku, koji je onda 19. septembra s radošću primio na znanje »il migliore stato di salute« i izrazio nadu »di presto rivederla fra

noi.« Međutim je u stvari Boškovićevo stanje kretalo na gore unatoč održavanju Caccinijevih naredaba puni mjesec dana. Već 8. septembra pisao je Daneri Wilczeku: »È sorprendente la forza delle fibre di questo vasto Cervello; ma una molla robusta, una volta che scatti, difficilmente ritorna al luogo. L'onor, la parola, gl'impegni mal presi sono i fantasmi terribili, che lo agitano, e lo perdono; nè vede uscita, nè trova scampo, nè spera nel senno altrui quel conforto, o ripiego, che non ritrova nel suo: anzi fugge, e teme de svelar, come ei dice fremendo, al sua infamia.«[63] U Monzi se to samo kompliciralo: »Le aberrazioni ... qualche volta si estendevano con varietà ed impeto tale, che fu facile presagire, che sarebbe presto divenuto maniaco. I sonni erano perturbati fino a segno, che sognando scappò qualche volta dal letto a guisa di sonnambolo. L'appetito era assai scarso, e rifiutava gli alimenti, e non cercava d'altro a tavola, che d'invitare seco i commensali alle lagrime con discorsi lugubri.«[64] U takvom stanju proveo je Bošković septembar i veći dio oktobra g. 1786.; bivalo je sve jasnije, da mahnitost nije samo prolazno poremećenje izazvano od »impeto degli umori«. Kad je u Milan došao Luco Pozza, »conte di Sagoria, Senatore della Repubblica di Ragusa« i posjetio Boškovića u Monzi, našao ga je već toliko jadna i »scompaginato di testa«,[65] da je i Tamagninu i Wilczeku izjavio i želju i spremnost »di condurselo seco alla Patria«.[66] Ali bolest kao da se baš približavala vrhuncu: »al povero malato accresceva il delirio e la mania di giorno in giorno«,[67] tako da o prijevozu u Dubrovnik nije moglo biti govora. Baš u to vrijeme bio je naročito »minaccevole e violento«, odbijao hranu »e si avventava perfino a mordere gli astanti«,[68] tako te je liječnik naredio »immersione nell acqua tiepida.« 23. oktobra vratio se s Tamagninom u Milan.[69] Stan u Breri — koji je Bošković od g. 1784. željno čekao i koji mu je napokon bio odobren dekretom od 16. jula — namjestio je bio savjetnik Carlo Pertussati »con soppellettili nuove pel totale prezzo di 1670 lire 6 soldi 6 denari«, sve po Boškovićevoj ranijoj želji, »esclusa la petizione della biancheria da mensa e letto, che recato avrebbe molto disturbo agli Ufficj delle Camerali Guardarobbe.« Na žalost već je put iz Monze naviještao teške i uzbudljive dane u Milanu. Bošković je u kočiji stao da mahnita, tako da »dopo aver provati li piu fieri insulti, e colpi allo stomaco, ... dovetti far arrestar la carozza a mezza strada svanuto, avendomi preso all'improviso.«[70] Tri dana iza toga, 26. oktobra, u nekom drugom nastupu bjesnila: »... mi svelte intiermente il riccio destro, e conservo ancora il pugno de' capelli, in mancanza del quale ho dovuto farmi fare un pezzo di perucca.«[71] Htjedoše onda da ga vežu, ali Tamagnino, koji je odlično poznavao starčevu ćud, odlučno se tomu odupro, znajući da »entrando in se, solo l'aspetto orrendo d'esser avincolato, lo avrebbe totalmente impazzito, senza veruna speranza di mai piu rimediare.«[72]

U tom je nadošao novembar 1786., u Boškovićevu životu toliko presudni mjesec. Tamagnino, ne mogući podnositi uz teške brige oko bolesnika još i »l'infinite inquietudini ed avarie, pretensioni e sarcasmi« kamarijera, zamolio je, da se postavi »un amministratore«. U zao čas, jer su i on i bolesnik zapali iz Scile u Haribdu. Bio je to neki abate Giacomo Pio de Filippi. On je odmah prenio »ogni cosa del Sr Abbate« u svoju kuću: »Scritture, Carte scientifiche, libri, danari ecc. ecc.« i stao da diže poštu, tako da je Tamagnino — osjećajući da se i njegovo dopisivanje pregleda — morao s podmaršalom Ponce de Leon pronaći neki sakriveni način, da bar on može slobodno dopisivati sa Stayem u Rimu i Sorgom u Dubrovniku. I konzilij liječnika Graziana Caccinija i Giambatiste Valcamonica redigirao je 9. novembra svoje liječničko mišljenje. U njem je bilo zapisano ovo: »sembra purtroppo da temersi che, a dispetto dei soccorsi dell'arte, non possa rimanere abitualmente dementato il disgraziato Filosofo.«[73] Sam taj pasus zarobio je bolesnika dajući Filippiju neograničenu vlast nad Boškovićem i njegovim imetkom i to sve dotle, dok

ne bi sud na temelju povoljnog liječničkog mišljenja ukinuo skrbništvo. Talenat u skrbnikovanju pokazao je dobri abate najprije kod reguliranja pitanja stana: Bošković, Tamagnino i služba trebali su da ostave Breru i da prijeđu u kuću kirurga Bossi »nella contrada detta delle cinque vie«!

Tu je Filippi najmio namješten stan — od sedam soba, tako te se i sam Kaunitz, kad je to čuo, upitao, šta li će toliko prostorija jednom bolesniku, kojeg će napokon morati zatvoriti u jednu jedinu, ako mu bolest uznapreduje. Za 300 lira na mjesec morao je Bossi da daje uz taj stan hranu, kakvu odrede liječnici, ulje, svijetlo i ogrjev; morao je voditi brigu i o rublju i obilaziti bolesnika »in qualità di Chirurgo ed Ispettore«; uz to prijavljivati sve »mancanze di attenzione e di servizio.« Koliko mu je bila na srcu »la dovuta economia« i da »non se... faccia indebito consumo« razabira se iz Tamagninova pisma od 28. decembra 1786. pisana »colle mani tremole di freddo...«. Bilo je riješeno, da se Bošković preveze u novi stan »di notte in portantina, e colle cautele combinate coi Medici.«[74]

Ali starac — koji je od one Caccinijeve dijete bio toliko propao, da je smršavio, padao svaki čas u san od iznemoglosti, i s tim u svezi ponešto izgubio »il vigor della vita ai trasporti della sua fantasia« — stao se u Milanu popravljati tjelesno, a zatim i smirivati duševno. Pomoglo mu je, rekao bih, dvoje: najprije to, što su obustavili onu dijetu i nastojanje »di sviare l'impeto degli umori della testa« puštanjem krvi, intenzivnijim ispražnjavanjem i t. d., a onda i zato, što je bio na brizi Tamagnina, koji je, ako itko, umio da ga razgovori. 15. novembra »egli continua nelle stesse condizioni, e sempre più conferma l'infausto pronostico della impossibilità di ricuperare le facolta intellettuali.«[75] Na to se vrijeme bez sumnje odnosi vijest Stayeva Sorgu: »... il di lui stato ... e gia divenuto pessimo« i slična Senatu dubrovačkom: »Egli si trova gia in istato di totale alienazione di mente.«[76] Odnosi li se na to vrijeme kulminacije bolesti i ona Toaldova: »... il povero Bo-



scovich, impazzito senza speranza, pare che si possa liberare presto da questo infelice stato, disseccandosegli le gambe, e contraffacendosi la fisionomia»?[77] Ipak sredinom novembra »sembra ... ripigliare del vigore, onde di lui pugni e calci riescono vieppiù sensibili ai domestici, se non hanno la precauzione di schermirsene.«[78] Deset dana kasnije »il nostro Boscovich ebbe un grande scarico per (—), e gli si rischiarò la mente, d'onde si comincio ad entrare nella speranza di sua guarigione«, 19. decembra veli Tamagnino, da je: »lo stato suo... affatto nell'inazione: infervisce alle volte, ma non cosi sovente come per il passato; dimanda per fare le cose sue corporali ... Li cauterj vanno restringendosi, ed il Medico della cura ha dato ordine che il piu proclive, si chiuda totalmente.« 17. decembra razriješili su dužnosti drugog liječnika, i Bošković je ostao samo na brizi dra. Caccinija i ulazio sve više u stadij »d'una tranquilla quasi abituale alienazioni di mente interrotta da lunghi e lucidi intervalli, in un stato di forze vitali che prometteva mesi ed anni di vita.«[79] Taj »miglioramento ... nel disordine della mente« bio je prema prijašnjem bjesnilu tolik, da se moglo očekivati i ozdravljenje — ali iza dosta vremena — »se non si opponesse l'età di lui tanto inoltrata.« Dakako, još uvijek bi zapadao i u svoje »manie e stravaganze« pa je trebalo »sempre custodirlo, perche non si revolti contro se stesso come spesso a tentato, e fù salvato a forza.«[80]

Lucida intervalla bila su »per maggiore sua pena, vedendosi in stato si deplorabile.«[81] Vapio je: »Luigi, mio Luigi a qual stato son io ridotto, e qual miserabile vittima vi ho ridotto senza speranza di potervi aiutare!«[82] Teška ga je sjeta obuzimala, i on je plakao: »Li mutui teneri colloqui di due uomini li piu desolati come noi due«[83] bili bi i kamen rasplakali: »Mischiavamo entrambi le lagrime e fù la prima volta in 12 anni, che sono seco che lo vidi a piangere...«[84] Odlazak iz Brere teško ga se dojmio: »... confusissimo per mille, dovetti comminciare ad esortare il povero malato di

prender la cosa superiormente«, jer »non le posso raccontare la viva sensazione, e ramarico che provò per tale infausta nuova.«[85] A i inače bilo je teško s njim. »Ma rhetorique est épuisée«, kaže Tamagnino potkraj decembra, utaman je bilo svako razuvjeravanje i »in momenti che lo potevo putare sanissimo di mente.«[86] Razni »erronei riflessi« toliko su ga bili osvojili, da »si chiudeva l'orechie a qualunque mia insinuazione, preghiera, e congiuro.«[87] Kad je jedamput savjetnik Peccis silom nastojao, da iz njega izvuče, što ga muči, Bošković »dopo esser stato taciturno per lungo spazio di tempo« napokon je zavapio: »Senza il mio impareggiabile Luigi io non esisterei piu . . .«.[88] O sredini decembra stigla su iz Dubrovnika dva pisma — vjerojatno Sorgovo i Aničino. On ih je požudno pročitao i onda kazao: »Mi spiace al cuore che non son al caso di poter rispondere.« A to je i bilo sve, jer kad ga je tajnik preklinjao, da rekne, što hoće, pa da on mjesto njega odgovori, Bošković samo »sempre alzava gl'occhi al Cielo allargando le braccia in atto esclamativo, senza mai nulla pronunciare.«[89] Naročito ga je mučilo, što ne može »ritirare le sue carte, e non si sapia persuadere e convincere di dar segni continui e di prosseguire a tenersi sempre in guardia, quando parla col medico.« To je bilo zlo, jer bez liječničkog svjedočanstva »il medesimo Tribunale non lo scioglierà mai dal duro vincolo della voracità della tutela.« I tako je taj veliki čovjek, koji je imao toliko prijatelja, u najgorim momentima života bio spao samo na tješenja Tamagnina, koji je — istina, pomalo i u svom interesu — obećavao, da će ga pomagati, koliko može, iako su ga mjeseci brige oko jednog psihopata bili iznurili, ostarili, bacili na postelju: ». . . una febre di 8 giorni continui m'astrinse a letto, provocata dalla piu intensa passion d'animo, d'amareza, di bile etc etc etc . . . vene il Sr Ab. tirato sopra un gran fauteil con ruote a farmi due visite: mi cavò le lagrime, e mi strinse il cuore a segno di non potergli



parlare. Fecimo qualche piccolo colloquio assieme, Lui esponendo le sue miserie, commiserando le mie per sua cagione . . .«

Nastojalo se, doduše, da se Boškoviću bar nekako pomogne. Kaunitz je pisao Wilczeku, da će narediti grofu Mercyju »perchè in ogni evento coi suoi buoni Uffizj impedisca ogni innovazione circa la beneficenza del Re, di cui il paziente ora più che mai abbisogna«.[90] U Dubrovniku su željeli, da se ukloni iz Milana, gdje je u neku ruku bio zarobljenik, i dovede u Rim, a tamo da se Stay o njem brine. Ali stari sekretar breva, i sam bolestan, odbio je to bojeći se Boškovićevih »straordinari furori« i savjetovao, da po nj pošalju kojeg Betteru pa ga prevedu u Dubrovnik. Tamo bi mogao biti u Anice, razumije se ne bez Tamagnina, »perche senza di lui . . . darebbe in escendescenze e furori.«[91]

Međutim bilo je za sve kasno. 17. februara javio je Tamagnino Sorgu, da je umro Bošković, pošto je već prije bio o tom obavijestio Bonfiola i Staya. Stayevo pismo od 27. istog mjeseca javlja to i Senatu Republike: »Il nostro Sr Ab.e Boscovich dopo le strane alterazioni di sua salute per piu mesi soferte, ha finito all'ultimo i suoi travagli colla morte li 13 del corrente seguita a Milano, il che universalm-te è dispiaciuto per il gran credito di suo sapere, che da per t-to aveva.«

Već iz jednoga Tamagninova pisma mogao je Stay razabrati »che . . . s'accostava a gran passi al termine«,[92] ali smrt Boškovićeva opet je ponešto iznenadila, otkako se fizički bio vratio »in un stato di forze vitali che promettea mesi ed anni di vita.«[93] Ipak je o mogućnosti neke katastrofe govorio već liječnički sud od 9. novembra — »se . . ., mancando il vigore alla natura, . . . emerge qualche altro malore, . . .«. A tako je i bilo. Toliko godina stradao je starac u hladno i vlažno doba godine od prehlade i katara pa je već 26. novembra g. 1784. pisao Puccinelliju: ». . . la mia fine sarà un soffogimento di cattarro.«[94] Taj propisni katar javio se onda i g. 1787. i primio je u početku februara akutniju

formu. Dovoljno bistar u pameti, Bošković za te posljednje svoje bolesti »altri non voleva di vicino«[95] i provodio je »l'ultimi suoi giorni di vita« s Tamagninom »in continui ragionamenti li piu affettuosi.«[96] Govorio je: »Caro Luigi, non mi abbandonate perche non ho niuno al mondo più caro di voi. Assistetemi come avete fatto finora, caro Luigi, Dio velo remeriterà, ed io se campo farò il vostro stato, e saremo asieme come fratelli.«[97] Plakao je. U nedjelju 11. februara oko 1 sat popodne »impetuando sempre più il male, ed il Catarro rendendosi sempre piu forte ... divene di colore bleu.« Liječnik, koga su pozvali, konstatirao je »un filo di febre« i zapisao neki lijek. Po boji lica i po očima moglo se zaključiti na »infiamazione«. Tek što je otišao liječnik »cominciò quasi subito a sputar sangue, che si trasmuti in supurazione.« Katar »covando ... nel gia debilitato polmone, raccoltovi per mancanza di espettorazione, produssegli uno scoppio di grande suppurato tubercolo, accompagnato da' delirj, da gravi soffocazioni, da somma prostrazione di forze, da subentranza di febbre risentita, che ... passò con celerità in gangrena.«[98] Cijelu noć od nedjelje na ponedjeljak »l'infermo fù inquieto per la strozzatura di catarro, e così continuo fino a Martedì.« »... l'infierendosi il male ed il catarro ... stringendoli il petto, comminciava ad incadaverire,[99] con nuove espressioni da cavar le lagrime a maligni, pigliandomi la mano serrata, volgendo il capo per bacciarmi sempre con parole entrecoupées di affetto, chiamandomi sempre caro Luigi fino all'ultimo momento.« Stay veli: »non era ne anche morendo in se ritornato« i dodaje: »sento ... che morisse fuor di se, e che solamente gli fosse data l'estrema unzione.« Ne osjećajući dakle »il pongolo del doloro«, iza agonije, koja je počela u utorak u deset i pô izjutra, Bošković »pieno di rassegnazione rese l'illibato spirito fra le mie braccia« 13. februara 1787. ... »a ore 11 di Francia« — dakle istog dana, kad je Francuska izgubila jednoga njegovog velikog prijatelja, posljednjeg velikog ministra inostranih posala Ancien Régima — grofa Vergennesa.



Sahranili su ga u crkvi Santa Maria Podone »colla convenevole decenza...«[100]

U maju g. 1785. pisao je Bošković Puccinelliju o »tutto quello, che ella ha di carte mie ... e quella cassettina di esse, che arrivò da Parigi«; Cesarisu, u augustu iste godine, o »un baulle grosso, in cui vi saranno tutti i panni da inverno miei, e de' miei, alcuni istrumentini, qualche libro ecc.« Ni uza se nije Bošković imao, vjerojatno, mnogo više, jer je mislio vraćati se u Francusku, te je i Anici o tom pisao još 28. augusta 1786.; bio je tamo ostavio neke svoje stvari. Ali, u posmrtnom dopisivanju, govori se samo o »alcuni libri«, koje je držao Favi. Imetak Boškovićev svodio se dakle, uglavnom, na prihod od plata, rente i malu gotovinu: »soli 13 000 franchi ... impiegati a Parigi in tante cartelle al Presentatore.« O njima raspoložio je on 29. jula 1786. u posljednoj redakciji svoje posljednje volje, saopćenoj Faviju: »... ho promesso a Luigi 2000 lire pel fin di quest'anno ... se morissi dopo ... basterà, che ella gli faccia avere altre 3000: per Piero basteranno 2000, e il resto lo farà capitar a Ragusa ad Anna Boscovich mia sorella, o in mancanza di essa all'Ab. Draghi, e sua sorella miei nipoti...«[101] Po izvještaju, koji je Filippi 7. marta 1787. podnio grofu Wilczeku, iznosili su prihodi Boškovićevi »in pensioni, e vitalizj« 19.622.16 lira na godinu. Amo je ulazila penzija francuskog Ministarstva inostranih poslova, plata i vanredna nagrada Ministarstva mornarice, 80 rimskih škuda od Zavoda sv. Jeronima i prihod od novca uložena u Genovi u Marcellina Durazzo. U Milanu ostalo je Boškovićeva novca na dan smrti oko 5000 lira.

Čim je starac umro, razvilo se veliko dopisivanje o tom, tko će šta dobiti i koliko. Milanski fisk, Luigi, Piero, Filippi iznosili su svoje zahtjeve: »Hanno perseguitato il pastore fino alla morte, ora fanno il diavolo ut dispergantur oves!« Već 27. februara priopćio je Filippi Sorgu, da je imenovan administratorom i čuvarom »della sostanza vacante, finchè dentro tre mesi

fosse dichiarato l'Erede.« Poslao je i »una fede legalizzata di morte, onde i Parenti possano fare i passi che stimeranno convenire« i primijetio »che per quanto si vocifera succederà il R. Fisco per mancanza di concordati tra codesta Republica, e l'Austriaca Lombardia.« Najprije je veledušno izjavio »che dal conto mio non inteporrò verun'ostacolo perche la Sorella coseguisca li 6000 franchi legatile per semplice lettera dal defunto Fratello«,[102] onda obećao, da će se pobrinuti »che tutti i libri esistenti a Parigi ... siano o in natura o per ricavo devoluti alla Sorella, salva una sola copia d'ogni produzione dell'Àb-te medesimo,[103] che intendo rivendicarmi all'oggetto di avere riunito il maggior numero possibile de'suoi dotti lavori da farne uso a gloria sua forse a tempo«; a što se tiče predmeta od vrijednosti — »l'orologio, una medaglia d'oro ed un annello con ciffra di brillanti, la seconda dono del Re di Svezia, ed il 3º di S. A. R. Il Sigr. Arciduca Governatore« rekao je, da će se postarati, da ih pošalje Stayu, osim ako bi rođaci htjeli, da se ti jedini predmeti »che abbiano qualche valore« prodaju. Uz to je Filippi odmah tražio u Parizu, Genovi i Rimu, da mu se isplate s 1. januara 1787. dospjeli posljednji obroci Boškovićevih plata i renta. Ali uspio je samo da obmane Durazza, koji mu je zaista doznačio 357.16 genoveških lira. Ostalo moglo se spasiti.

Prihod od Sv. Jeronima, koliko je bio dospio do dana smrti, podigao je Stay u korist Aničinu »ricusando di pagargle« Filippiju. Favi je u prvi mah htio da posluša Filippija, ali francuske vlasti otkrile su »l'omissione fatta dal Tribunale di prima Istanza di alcune modalità nei documenti spediti« i dok su poslani propisni spisi, agent dubrovački bio je već dovoljno obaviješten, kako treba da postupi. Upozoren je bio na to s više strana: Tamagnino pisao mu je »col consentimento anche del Sr Stefano Sciugliaga, e del Maresciallo Ponce di ritenere ogni cosa, o almeno con scuse di differire ogni cosa fino al mio arrivo colà«; Stay mu je također odmah pisao »per quello a avere in sue mani di piu riscosso«; napokon je Senat Republike



dao potrebne naloge: »Li Tutori di Sig-ra Anna Boscovich unica sorella (del) quondam Sig-r Ab-e Boscovich ... si rivolgono a V. S. Ill-ma per ecittare il di lei zelo, ed efficacia affinche (si può) prestare alla med-ma quella essistenza, ed appoggio onde avvantaggiare al possibile li suoi interessi, che potrebbe avere costi ed altrove. Noi in questa occasione stanti i gran meriti, che il deff-o s'era aquistati alla sua Patria non possiam a meno di non interessarci in ogni convenienza della d-tta Sig-ra Boscovich perchè ottenghi quel buon effetto che desidera.[104] Raccomandiam pertanto a V. S. Ill-ma le premure che veran fatte per parte di d-ti Tutori, e d'impegnarsi al possibile in favore della prefatta e dei di Lei avantaggi ...«. Na to pismo od 29. marta Favi je odgovorio 11. juna, da »l'abolizione del diritto di Aubaine fra la Francia, e la Repubblica fatta opportunamente toglie ogni difficoltà per far passare la successione alla Sig.ra Anna Boscovich«, i to »senza alcun ostacolo tanto più che non esiste testamento«, a 2. novembra priopćio je završetak svega »avendo finalmente riscosso tutti gli arretrati dovuti alla Sig.ra erede«. Time su se i formalno privele kraju sve veze Boškovićeve s Francuskom, pošto je Ministarstvo mornarice već 3. aprila bilo donijelo ovo rješenje: »M. l'Abbé Boscovick astronome opticien de la marine étant mort, le Roi a nommé à sa place M. l'Abbé Rochon de l'Académie des Sciences qui jouira en cette qualité et à compter de ce jour, d'un traitement de huit cent livres ...«[105]

I u Milanu učinjeno je nešto za Boškovićevo nasljedstvo. »Io ho creduto di scrivere in quest'occasione una lettera al Conte Wilczek« — pisao je Stay Sorgu — »pregandolo di dare ordine che quello che si trovasse o di dinari o di robba sopra le spese occorse sia conservato e tenuto per la sorella unica soperstite in si stretto grado, raccomandandogli anche il povero Seg(retar)-io, che e disperato.« Isti Stay mislio je, da posao tamo treba da uzme u ruke neki povjerilac nasljednika: »Potrà però proporre qualcheduno cotesto Sig.r Ab.e Za-

magna di fresco di la uscito con grandi conoscenze.« Najzgodniji za to bio je svakako Stjepan Šuljaga, kr. sekretar, Dubrovčanin, i Senat je zaista 29. marta zamolio Wilczeka: »... a degnarsi prestare favorevolmente alle divote istanze, che sarà per porgerle il suaccennato Sig.re Sciugliaga, e d'impartire al medesimo il suo potente Patrocinio, perche conseguisca quell'effetto, che desidera.«

Nalog Faviju i molba Wilczeku nisu bili jedini dokazi pažnje Republike prema sjeni svog velikog sina. 21. aprila stavljen je na glasanje u Velikom Vijeću prijedlog: »di mettere una Statua a spese Pub.che a q. m. Sig.re Ab.te Rugiero Boscovich, nella Camera grande del Palazzo Rettorale.«[106] Značio je on počast veću, nego li je bila ona, koja se nekoć iskazala Pracatu. Ali Bošković nije bio vlastelin, i on nije ostavio državi teške kovčege zlata, i prijedlog je odbijen sa 14 protiv 12 glasova, da se odmah zatim sa 19 prema 5 glasova primi onaj drugi: »di terminare, che si debba fare il Funerale al Duomo a q. m. Sig.re Ab.te Boscovich, coll'Orazione in funere, e con intervento dell'Ill-mo ed Ecc-mo Sig-re Rett.-re e suo Min.re Cons.o, e che si debba fare la Lapide aere Pub.co, e ponersi nella stessa Cattedrale.«[107] Spomen je održan u mjesecu maju, u Gospi Velikoj; prisustvovao mu je knez Luko Niko Pozza s vlastelom, a Brnja Zamanja govorio je spomen-slovo. Onda je Senat riješio 22. maja, da se kao nagrada za spomen iz blagajne »dei Consolati di Levante« kupi Dum Brnji »una scattola d'oro di valori di Zecchini trenta« i da se »Orazione« štampa »a spese Pub.che«, ako to Zamanja htjedne.

Bivši Boškovićev brat u redu, Dum Brnja, oprostio se od učitelja svog i u stihovima:

»Haec tibi ego, Rogeri, ingrato in funere solvi,
Ne foret heu! nostrae mutus amicitiae
Longa aetate dolor. Sed laudes non ego possim,
Non alius quivis aequiparare tuas;



Qui quantum omnigeno doctrinae lumine praestas,
Tantum omne ingenium vincis, et eloquium.«

Giulio Bajamonti sa Hvara nešto je kasnije uskliknuo ovako:

»Dunque un Dalmata osò coglier natura
Negli alti suoi lavori all'Uomo ignoti
E a legge soggetar degli astri i moti
E ne'cieli portar norma e misura!

Dall'acuto suo sguardo ormai sicura
Questa sede non è: del mondo i voti
Per lui non s'odan più; freddi ed immoti
Sian per sempre quegli occhi in tomba oscura.

Vigor divino oltre l'uso ardita
Rende sua mente: un Dio costui diventa
Se ancora de'mortali il fato evita

Tal voce suona nell'Empireo: attenta
Morte l'ascolta; e di Roger la vita
E del secol la gloria a un tempo è spenta.«

S obala Seine uputio mu je posljednji zbogom jedan prijatelj i iskren drug — Lalande. I to je bilo gotovo sve.

Smrt Boškovićeva bila je, ako ćemo pravo, težak udarac samo za jednog jedinog čovjeka — Luigija Tamagnina. Stay i Kunić, Zamanja i Sorgo, Wilczek i toliki veliki ljudi po Rimu, Mlecima, Milanu, Lucci; u Parizu i Londonu; u Beču i po Njemačkoj zacijelo su bili dirnuti tim gubitkom. Anica je bez sumnje morala da upotrebi dosta snagu vjere, da ne zapadne u težu bol. Ali suza, toplih i iz dna srca kao da nije bilo. Ni nauka nije suviše zapazila njegov odlazak. Ta bio je on prošlost i, ako hoćemo, budućnost, ali nikako sadašnjost. Laplace i Lavoisier, Herschel i Lagrange bili su onda vođe nauke; Condorcet i Mirabeau nepomirljivi vjesnici

budućnosti. Uzato je narod, iz kojega je izrastao, bio i suviše utonuo u ropstvo i duha i krvi, da bi osjetio, koga je izgubio. Taj narod dužnik je Boškovićev i danas, jer, bilo kako bilo, o. Rudže znači za nj jednu žarku varnicu svijetla između dvije vječnosti mraka, a mi nismo do danas zbrinuli ni kosti njegove, a kamo li ono duha, što je i danas ukopan.

## RÉSUMÉ


Les quatre articles intitulés Jeunesse, Travaux scientifiques de Bošković pendant les dix premières années de son lectorat, Séjour à Venise, Derniers jours sont des chapitres d'une biographie de Bošković dont l'achèvement fut empêché par la mort prématurée de son auteur, le Dr. B. Truhelka.

Né à Raguse en 1711, Bošković a reçu sa formation scientifique au Collège romain à Rome, mais par ses recherches personnelles dans le domaine des mathématiques et leurs applications il a bientôt dépassé les cadres de l'enseignement du Collège. Dès le début, en 1736, ses »Dissertations« sur des sujets variés des mathématiques, de la physique, de l'astronomie, de la géodésie ont, par leur exactitude et leur originalité, attiré l'attention des savants contemporains (Mairan, De L'Isle etc.).

Après la nomination de son maître Borgondio au poste de recteur, c'est Bošković qui a assumé sa succession en qualité de lecteur des mathématiques au Collège romain. Pendant les dix premières années de son lectorat Bošković a publié toute une série de traités, qui formaient le sujet de disputes publiques au Collège mais qui par leur valeur scientifique lui assuraient une place déjà très remarquable dans le monde scientifique de l'Europe. C'est à cette époque aussi qu'on trouve les premières ébauches de sa célèbre Theoria philosophiae naturalis redacta ad unicam legem virium in natura existentium.

Le séjour de Bošković sur le territoire de la République de Venise pendant les années 1772—1773 et son départ pour Paris marquaient la fin d'une époque pénible de sa vie, après l'échec subi à l'observatoire de Brera près de Milan, dont il a été le fondateur et le véritable animateur scientifique et qu'il a dû quitter pour des raisons personnelles. Les jours passés près des amis, dans la villa du comte Durazzo ainsi que du baron alsacien Zuckmantel, représentent une période d'accalmie dans sa vie qui allait bientôt reçevoir un coup très dur par la dissolution de l'ordre jésuite auquel il appartenait. Dans ces circonstances, Bošković accepta la proposition de ses amis italiens et français, parmi lesquels figuraient Lalande et Lacondamine, de venir s'installer à Paris où il devait rester jusqu'en mai 1782, en qualité de Directeur de l'optique pour la Marine.





C'est en Italie que Bošković a passé ses dernières années, en préparant l'édition de ses Opera pertinentia ad opticam et astronomiam, parus en cinq volumes à Bassano, en 1785. Mais l'état de sa santé commençait à empirer. Ce qui inquiétait le plus ses amis, c'étaient les troubles mentaux qu'ils ont pu observer chez Bošković, et qui devenaient de plus en plus fréquents. Mais ni le séjour à la campagne ni les soins des médecins ne purent empêcher la catastrophe, et l'illustre savant mourut en 1787 dans un état d'aliénation mentale presque totale.

## BILJEŠKE

[1] Koju je više listova nazvalo najboljom u cijeloj Evropi.

[2] Koja je podigla i samom svojom stvarnošću toliko vike.

[3] Za njenu gradnju, uređenje, za smještanje i stvaranje instrumenata... i za nužno njihovo provjeravanje.

[4] Na mišljenje, koje o Boškoviću imaju općenito u Milanu i u Evropi.

[5] Otpustom iz Dvora i ... opozivom od generala reda.

[6] S različitih razloga moja zvjezdarnica.

[7] Malo taštine.

[8] Besmisleni patriotizam za milansku isusovačku provinciju.

[9] Tolike intrige i lopovštine upotrebljene su protiv mene, čak i grube klevete, ... od naših..., koji su zaveli pače i dvorske ispovjednike.

[10] Sušičav u trećem stupnju.

[11] Da je izgubio na ugledu i da ga ima manje no što misli, da bi ga morao imati.

[12] Da je zvjezdarnica ostala kao sirota iza njegova odlaska.

[13] Da su mu nadvojvoda i Firmian vrlo skloni.

[14] Znam, da im je ondje vrlo krivo, što me nemaju.

[15] P. S. Laplace, znameniti francuski matematik i astronom; vidi i bilješku 45.

[16] Za sve to vidi Boškovićev životopis od F. Račkoga u »Radu« Jugoslavenske akademije knj. 87.

[17] U kojoj mi je dodao, da je bila namjera Dvora, da mi dâ potpunu upravu zvjezdarnice, ali da me ta ideja nije zadovoljila.

[18] Bošković sugerira Puccinelliju, da piše Zamanji, koji ide u Milan, kako bi on naveo grofa Firmiana na to, da povjeri Boškoviću izvođenje njegove osnove na zvjezdarnici. Iz odgovora bi se vidjelo, da li uistinu hoće da imaju Boškovića za taj posao. Grofu bi se moglo predočiti, da su domaći sporovi bili glavni uzrok njegova odlaska iz Brere i da on sada jamačno ne bi odbio poziv.

[19] S velikim oprezom i neposredno s grofom ne dodirujući pitanje zdravlja, nego samo koristi za zvjezdarnicu, ne izazivajući sumnju.

[20] Dva su razloga, zbog kojih on nije više zagrijan za povratak u Milan. Prvi, jer je čuo sigurno, da je na Dvoru ocrtan najcrnjim bojama, da ga štuju kao učenjaka, ali su uvjereni, da je buntovna glava, s kojom se ne može nikako raspravljati, a drugi, da mu se zdravlje popravilo.



[21] Bošković ističe žalosnu uspomenu na sve one intrige, koje su učinile, da mu je oduzeto upravljanje ustanove, u koju je uložio toliko truda i novca.

[22] Da na povratku prođe preko Milana i zaustavi se, ukoliko mu okolnosti dopuste.

[23] Da se informira ondje o svemu kod nepristranih lica.

[24] Sjećanje na nekadašnje događaje učinit će Boškoviću boravak ondje ne baš ugodnim.

[25] Proveo bi dopust ondje, kada bi imao u Breri sobu s pećí, pa bi tu radio služeći se bibliotekom.

[26] Jedno djelo dugo očekivano, koje je zbog različitih događaja njegova života morao odgađati mnogo godina.

[27] Misle se znamenite Boškovićeve bilješke djelu Dubrovčanina Benedikta Staya Philosophiae recentioris versibus traditae libri X.

[28] Stan u kući grofa Trottija s hranom i vrlo srdačan prijem, kao da je ukućanin.

[29] Da je Bošković došao u Milan, da bude zasjenjen.

[30] Prijao mu je izvrstan zrak toga kraja i odlično društvo, koje se skupljalo oko kneginje.

[31] ... za zaštitu, koju je izvolio podijeliti zvjezdarnici, koja je nekoć iz različitih razloga bila moja, koju sam našao u najboljem stanju, vrlo obogaćenu najboljim instrumentima, u kojoj vrše službu u svakom pogledu odlično tri vrsna astronoma.

[32] Trebao je dakle da poluči za Boškovića mogućnost, da ostane u Milanu, a da ne izgubi plaću u Francuskoj.

[33] Austrijska uprava u Lombardiji trebala je Boškovićevu pomoć za izradu geografske karte Lombardije.

[34] Francuski kralj udovoljio je želji austrijskog cara i produljio Boškoviću dopust za dvije godine počevši od 26. svibnja u njegovoj službi kao Ravnatelja optike za mornaricu. Za pismo Vergennesa vidi »Rad« knj. 232, str. 61.

[35] Koji svojim svijetlim umom može pridonijeti napretku egzaktnih nauka.

[36] Moje stvari ... idu ... divno.

[37] Veoma ga je ožalostila bratova smrt i misao na izdržavanje sestre.

[38] Zabrinjuje ga i odluka suda u pitanju posjeda na Ilinoj Glavici.

[39] Stoga bismo živo željeli, da se koji stručnjak u tim stvarima pobrine, da u nas izađe štampom to djelo, jer bi zbog svoje odličnosti ta knjiga lako našla kupaca, a ne bi prevarila knjižara kao mnoge druge.

[40] Da će taj kratki izvadak za tako opširno i tako zanimljivo djelo samo pobuditi želju ljubitelja matematike, da ga čitaju i proučavaju.

[41] Jedan od najvećih matematika, što ih imamo.

[42] Koje svatko može upotrebiti i koje ni najdublja analiza ne bi bila dala.

[43] Budite uvjereni, da ćemo g. de La Lande i ja učiniti sve, što bude moguće, da djelu pribavimo prođu; to je velika usluga, koju treba

učiniti onima, koji ga kupuju, a ujedno će ispuniti Vaše namjere, da se utrošeni kapital vrati g. Remondiniju.

[44] Jer je hvalio moju čestitost u listu.

[45] A. M. Rochon, francuski fizik i astronom. O sporu Bošković-Rochon vidi »Rad« knj. 87, str. 57. i dalje.

[46] Dovoljno je poznat iznalazački genij g. Boškovića i stroga čestitost njegova karaktera, da bi se moglo vjerovati svima činjenicama, koje su navedene u njegovoj raspravi.

[47] A. N. de Condorcet, francuski matematik, filozof, tajnik Akademije nauka.

[48] J. Le Rond d'Alembert, francuski matematik i pisac.

[49] Da je jamačno napadnut zbog prevare u aferi Rochonovoj.

[50] Motrenje zvijezda kroz durbin napunjen vodom trebalo je odlučiti, da li vrijedi teorija svjetlosti emisije ili undulacije, a ujedno da se ustanovi učinak sredstva, kojim se šire zrake svjetlosti, na pojav aberacije zvijezda.

[51] Bošković javlja, da je već i ondje počeo raditi na komentiranju ostatka velikoga pjesničkog djela Staya; vidi bilješku 27.

[52] To je trebalo da bude Boškovićev neprekidni posao u idućoj zimi.

[53] Taj je posao za nj takav teret, da bi ga se najvolio riješiti.

[54] Tuži se na tjeskobu, koja mu život čini težim; oplakuje svoju nesreću i teške prilike. Veli, da je uvijek trpio od rastresenosti, zbog čega je u svim njegovim djelima bilo materijalnih pogrešaka, koje doduše nisu bitno utjecale na samu stvar, no to se stanje pogoršalo s godinama i u dugom napornom radu.

[55] Prepustio sam se svojim crnim mislima, bacio se na krevet ne založivši ni komadića, a crne i žalosne misli tako su se digle i tako sam crno gledao i crno izgledao, da sam duboko ožalostio i same drugove. Razmišljao sam o svojoj zloj kobi, o tom, kako su i najbolje odluke, na koje sam se oslonio, služile uvijek samo za to, da se pogoršaju moje okolnosti... Razmišljajući o tom, što će reći u Italiji, u Rimu, ... i stotine drugih crnih misli tako su me razdirale, da Vam ne mogu to izreći.

[56] Bošković ističe velik svoj ugled u Milanu i u Evropi u stvari zamišljanja novih astronomijskih instrumenata, jednostavnih metoda za njihovo ispitivanje, korigiranje i smještanje.

[57] Stavi li se na vagu sve dobro i sve zlo bijednoga tog života, ne obaziruć se na drugo nego na to, nalazi se, da je zbroj svega zloga i neugodnoga obično neisporedivo veći od zbroja dobrog i ugodnoga. Uvjeravam Vas, da govoreći ljudski, mene ne veže ništa na život, ... više sam se puta našao u opasnosti života, a u Carigradu sam bio pred tim da umrem za pola sata: razmišljajući o smrti pače s prirodnih razloga bio sam potpuno indiferentan i kada je bolest krenula na bolje, i ja došao k sebi iz letargije, koja je započela, našao sam se vrlo zbunjen i nemiran pri prvoj pomisli, da moram nastaviti tok života, za koji sam mislio, da je završen.

[58] Smrt je samo povratak u domovinu iz progonstva.



[59] Napadaji bili su tako žestoki, da su ga naveli da pokuša samoubojstvo, i sigurno bi ga izvršio, da mu nije na vrijeme oteo bodež hrabri i spretni njegov tajnik na vlastitu štetu i opasnost.

[60] Da je smatrao nepriličnim za čovjeka, koji se bavi naukom s dokazima, da se ravna prema uputama jedne nauke, kojoj je osnov nagađanje.

[61] U posljednje vrijeme neprirodno je poraslo Boškovićevo samoljublje kao i zanesenost za svoje vlastito naučavanje, znak budućeg njegova bunila. Bježao je od društva, jer mu se načas činilo, da ne će moći govoriti sasvim dobro, a ako bi silom bio uveden u društvo, šutio bi mračan i opor. Hvatao ga je i strah, da ne umre u nestašici. Napokon su ga stale mučiti i pogreške u nekim njegovim spisima, i bojazan, da će time izgubiti svaki ugled i postati smiješan. I tu nisu koristile ni opomene njegovih pokrovitelja ni najbližih prijatelja.

[62] Samo spominjanje, pa i umrlih, koji ga nisu mnogo cijenili, dovodilo ga je u napadaj i u bijes. Za taj posljednji stadij života Boškovićeva vidi i V. Varićak, Prilozi za biografiju Ruđa Boškovića. »Rad« knj. 232., str. 55. i dalje.

[63] Zapanjuje snaga u sastavu toga golemog mozga; ali jako pero, kad jednom iskoči, teško se vraća u položaj. Čast, zadana riječ, neizvršene obveze strašne su utvare, koje ga uzbuđuju i upropašćuju; ne vidi izlaska iz toga, ne nalazi spasa, ne očekuje od tuđe razboritosti onu utjehu i lijek, što je ne nalazi u svojoj; bježi pače i plaši se, da ne bi otkrio, kako on u strepnji kaže, svoju sramotu.

[64] Prema njegovim tjeskobama i bulažnjenju moglo se očekivati, da će poludjeti. Znao bi skočiti iza sna i hodati kao mjesečar. Tek mu je bio slab, a za stolom navodio bi svojim mračnim razgovorima prijatelje da plaču zajedno s njime.

[65] Smućene glave.

[66] Da ga povede sa sobom u domovinu.

[67] Ubogom bolesniku raslo je ludilo i manija iz dana u dan.

[68] Bio je opasan, pače je i grizao prisutne.

[69] Luigi Tamagnino, dugogodišnji Boškovićev drugar i tajnik.

[70] Bošković je svog pratioca na putu žestoko napadao i udarao u trbuh, tako da su se kola morala usred puta zaustaviti, jer se pratilac onesvijestio.

[71] Drugi put je pratiocu iščupao s glave šaku kose, tako da je taj sebi morao dati načiniti umjetnu kosu.

[72] Znajući, kada bi se Boškoviću vratila svijest, da bi ga sama činjenica, da je vezan, dovela ponovo u ludilo bez ikakve nade, da će se ikada više oporaviti.

[73] Liječnici su predviđali, da nema lijeka Boškovićevu ludilu.

[74] Noću u nosiljci uz mjere opreza u dogovoru s liječnicima.

[75] Bošković se nalazio uvijek u istom stanju, i sve se više potvrđivalo kobno predviđanje liječnika, da je nemoguće da mu se vrate intelektualne sposobnosti.

[76] On je već u potpunom ludilu.

[77] Čini se, da će se ubogi Bošković u beznadnom ludilu moći brzo osloboditi nesretnoga toga stanja, jer mu se suše noge i izobličuje fizionomija.

[78] Čini se, da se jača, a time postaju i njegovi udarci rukama i nogama osjetljiviji za sluge, ako nisu oprezni, da im izmaknu.

[79] U stanju mirnoga poremećenja uma prekinutoga dugim svijetlim intervalima, a stanje je životnih sila takvo, da bi mogao poživjeti mjesece i godine.

[80] Trebalo ga je uvijek čuvati, da se sam ne ubije, što je često pokušao, a u čemu je bio zapriječen silom.

[81] Većinom na njegovu muku, jer je vidio, u kako se jadnom stanju nalazi.

[82] Luigi, moj Luigi, na kakve sam grane spao i kakvom sam Vas bijednom žrtvom učinio, bez nade da Vam mogu pomoći.

[83] Nježni razgovori dvojice ljudi, najjadnijih poput nas dvojice.

[84] Obojica smo lili suze, i to je bilo prvi put u dvanaest godina, što sam s njime, da sam ga vidio plakati.

[85] Ne mogu Vam ispričati, kako ga se živo dojmila i kako ga je duboko ožalostila ta kobna vijest.

[86] I u časovima, kada sam mogao smatrati, da je najzdraviji umom.

[87] Zatvarao je uši na bilo kakva moja uvjeravanja, molbe ili zaklinjanja.

[88] Poslije duge šutnje zavapio je: »Bez moga neisporedivog Luigija ne bih bio na životu.«

[89] Boljelo ga je, što ne može da odgovori, a na nastojanja tajnikova uvijek bi samo podizao oči k nebu, šireći ruke kao da hoće uskliknuti, ali progovorio nije nikad ništa.

[90] Da u svakom slučaju svojom intervencijom zapriječi, da se bilo što promijeni u darežljivosti kralja prema Boškoviću, koju bolesnik sada treba više nego ikada.

[91] Jer bi bez njega... padao u bjesnilo.

[92] Da se približava velikim koracima svršetku.

[93] U stanju životnih sila, koje je obećavalo mjeseca i godina života.

[94] Moj će svršetak biti ugušenje od katara.

[95] Drugih nije htio imati u blizini.

[96] U neprestanim i vrlo srdačnim razmatranjima.

[97] Dragi Luigi, nemojte me ostaviti, jer nikoga nemam na svijetu dražega od Vas. Budite mi pri ruci, kako ste i dosada, dragi Luigi, Bog će Vas naplatiti; a ja, ako se spasim, pobrinut ću se za Vas, i bit ćemo kao braća.

[98] Bošković je počeo bacati krv, kasnije gnoj; dobivao je napadaje gušenja, a sile su mu slabile.

[99] Bolesnik je bio nemiran, katar ga je gušio, i počeo je dobivati mrtvačku boju.

[100] Dostojno i dolično.



[101] Bošković je obećao Luigiju 2.000 lira na kraju godine, a umre li poslije toga, neka mu se isplati još 3.000 lira; Piero ima dobiti 2.000 lira, a ostatak ide sestri Anici; ne bude li nje, opatu Draghi i njegovoj sestri, njegovim nećacima.

[102] Da se ne će usprotiviti, da Boškovićeva sestra dobije 6.000 franaka, što joj ih je Bošković ostavio u pismu.

[103] Pobrinut će se, da sve knjige, koje postoje u Parizu, dobije sestra ili in natura ili u protivuvrijednosti, osim po jedan egzemplar od svakoga Boškovićeva djela.

[104] Dubrovački se senat založio, da budu osigurani materijalni interesi Boškovićeve sestre Anice s obzirom na velike zasluge Boškovićeve za domovinu.

[105] Poslije Boškovićeve smrti francuski je kralj imenovao na njegovo mjesto Rochona, člana Akademije nauka u Parizu.

[106] Da se iz državnih sredstava podigne kip pokojnom Boškoviću u velikoj dvorani kneževa dvora.

[107] Zaključeno je, da se održi posmrtni spomen u stolnoj crkvi u prisutnosti rektora i vlasti i podigne u njoj spomen-ploča na državni trošak.

# SADRŽAJ


Dr. M. DEANOVIĆ:

Jedanaest Boškovićevih pisama iz Francuske . . . . . 5

Dr. J. TORBARINA:

Bošković u krugu engleskih književnika . . . . . 51

Dr. B. TRUHELKA:

Rudžer Josip Bošković. Ulomci biografije

Mladost . . . . . 95

Naučni rad u prvom deceniju lektorata . . . . . 125

Boravak u Mlecima . . . . . 141

Posljednji dani . . . . . 183

*Tehnička redakcija Radoslava N. Horvata*
*Korekturu izvršila prof. B. Martinović*
*Štampano u tiskari Izdavačkog zavoda Jug. akademije*
*Strojni slog Vjekoslav Škaberna i Leo Smrekar*
*Prelom M. Glogovšek - Štampao M. Molinari*
*Uvezano u knjigovežnici Izdav. zavoda*
*Jugoslavenske akademije*